2013

ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

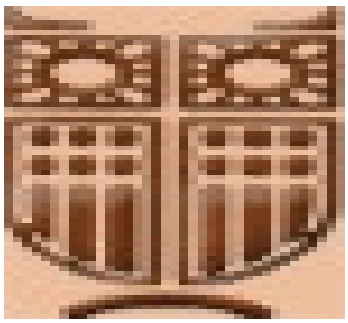

ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΠΜΣ «Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση»

Κατεύθυνση: «Δημόσιο Δίκαιο»

Επιβλέπουσα :Νέδα Κανελλοπούλου

Διπλωματική εργασία: "Η επίδραση του Ευρωπαϊκού δικαίου στο ελληνικό Σύνταγμα»

ΤΣΙΓΑΡΑ ΕΛΙΣΣΑΒΕΤ

«Και ο πορθμός ούτος ονομάζεται

Πανευρώπη, όπερ σημαίνει αλληλοβοήθειαν

δια της Ενώσεως της Ευρώπης εις μίαν

Πολιτικο-οικονομολογικήν ομοσπονδίαν»

Von Coudenhove-Kalergi

Περιεχόμενα

1.1. Υπεροχή ευρωπαϊκού ή εθνικού δικαίου.

1.1. Ελλάδα.

1.1.1. Σύνταγμα.

1.1.2 Το άρθρο 28 του Συντάγματος.

1.1.3. Ελληνική Νομολογία.

1.2. Ευρωπαϊκό δίκαιο.

1.2.1. Ευρωπαϊκή Ένωση.

1.2.2. Νομολογία Ε.Ε.

1.3. Ευρωπαϊκές συνταγματικές πρακτικές

1.4. ΕΣΔΑ.

1.4.2. ΕΔΔΑ.

1.4.3. Περιθώριο εκτίμησης.

1.5. Μελέτη περίπτωσεων.

2. Βασικός μέτοχος.

2.1.Ιστορικό.

2.2. Νομοθεσία.

2.2.1. Ελληνικό Δίκαιο.

2.2.2 .Ευρωπαϊκό δίκαιο.

2.3.Πραγματικά περιστατικά.

2.4. Εθνική Νομολογία.

2.4.1. Απόφαση 3242/2004.

2.4.2. Ολομέλεια ΣτΕ 3670/2006.

2.4.3. Απόψη υπεροχής εθνικού Συντάγματος.

2.4.4. Άποψη υπεροχής κοινοτικού δικαίου.

2.4.5. Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα.

2.4.6. ΔΕΚ C-213/07

2.5.Η αρχή της αναλογικότητας.

2.6. Συνταγματική αναθεώρηση.

3. Η Συνταγματική απαγόρευση ιδιωτικών πανεπιστημίων και η αναγνώριση επαγγελματικών δικαιωμάτων κατά το Ευρωπαϊκό δίκαιο.

3.1. Ιστορικό.

3.2. Εθνικό Δίκαιο

3.3. Νομολογία ΣτΕ

3.3.1. Μεταστροφή της Νομολογίας.

3.4. Ευρωπαϊκό Δίκαιο.

3.5. Νομολογία.

3.5.1. Πρότερη Νομολογία ΔΕΕ.

3.5.2. Απόφαση C-274/05

3.6. Συνταγματική Αναθεώρηση.

4. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία.

4.1. Ιστορικό.

4.2. Εθνικό Δίκαιο.

4.2.1.Συνταγματικές Θεωρίες.

4.3.Νομολογία

4.4. Το δικαίωμα της ιδιοκτησία στην ΕΣΔΑ.

4.4.1.Οι τρεις κανόνες του ΕΔΔΑ.

4.4.2. Πρότερη νομολογία ΕΔΔΑ.

4.4.3. Νομολογία ΕΔΔΑ για Ελλάδα

4.5. Μεταστροφή ελληνικής νομολογίας

4.5.1. Απόφαση 40/1998 Α.Π.

4.5.2. Απόφαση 43/2002 Α.Π.

4.5.3. Αποφάσεις ΣτΕ.

4.6. Απόφαση για «πανωτόκια».

4.7. Αποφάσεις για έργα λόγου.

5. Υπόθεση Σιταρόπουλου

5.1. Ιστορικό.

5.2. Πραγματικά περιστατικά.

5.3. Ελληνική Νομοθεσία.

5.4. Νομοθεσία ΕΣΔΑ.

5.5. Ισχυρισμοί.

5.5.1. Ισχυρισμοί προσφευγόντων.

5.5.2. Ισχυρισμοί Ελληνικής Κυβέρνησης.

5.6. Εκτίμηση Τμήματος.

5.6.1. Μειοψηφία Τμήματος

5.7. Τμήμα Ευρείας Συνθέσης.

6. Υπόθεση Λυκουρέζου

6.1. Πραγματικά περιστατικά

6.2. Ελληνική Νομοθεσία.

6.3. Νομοθεσία ΕΣΔΑ.

6.4. Ισχυρισμοί.

6.4.1. Ισχυρισμοί προσφεύγοντος.

6.4.2. Ισχυρισμοί Ελληνικής Κυβέρνησης.

6.5. Εκτίμηση Δικαστηρίου.

6.6. Συνταγματική Αναθεώρηση.

7. Ευρωποίηση

8. Βιβλιογραφία

1.1. Υπεροχή ευρωπαϊκού ή εθνικού δικαίου.

1.1. Ελλάδα.

1.1.1. Σύνταγμα.

Η συνταγματική ιδέα προέρχεται ιστορικά από την αξίωση να θεμελιωθούν σε γραπτό κείμενο, οι αρχές οργάνωσης και λειτουργίας της κρατικής εξουσίας, ώστε να επιτευχθεί η ορθολογική άσκηση της. Η ιδέα του συντάγματος συνδέθηκε με τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, με την εγκαθίδρυση μιας πολιτικής, οριοθετημένης εξουσίας, η οποία θα κατατμηθεί σε πολλά κέντρα εξουσίας, τα οποία μέσα από αλληλοέλεγχο θα εξισορροπούνται μεταξύ τους[1].

Το κείμενο του Συντάγματος θεωρείται ότι έχει μία ιδιαίτερη ιδιότητα, διαθέτει αυξημένη τυπική δύναμη, έχει δηλαδή απέναντι σε όλους τους νόμους και σε όλες τις κρατικές πράξεις μια τυπική υπεροχή. Υποστηρίζεται ότι υπέρκειται τυπικά των κοινών νόμων και δεν μπορεί να θιγεί από καμία κρατική απόφαση. Άλλωστε το Σύνταγμα είναι εκείνο που καθορίζει τη διαδικασία παραγωγής νόμων και κρατικών πράξεων, καθώς και τους όρους ισχύς και τροποποίησης τους[2].

Ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά του Συντάγματος είναι, ότι αποτελεί ένα ενιαίο, νομοθετικό κείμενο, το οποίο περιέχει νομικούς κανόνες. Ο πανηγυρικός του χαρακτήρας, το συνδέει με την κρατική εξουσία και γενικότερα με τη σχέση της κοινωνίας με το κράτος. Το αντικείμενό του επομένως, έχει έναν έντονα πολιτικό χαρακτήρα, ο οποίος όπως έχει αποδείξει και η ίδια η ιστορία καθορίζει σε μεγάλο

---

[1] ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, ΑΝΤΩΝΗΣ, Σύνταγματική Οργάνωση του Κράτους, με στοιχεία πολιτολογείας, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 4-5

[2] ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, ΑΝΤΩΝΗΣ, Σύνταγματική Οργάνωση του Κράτους, με στοιχεία πολιτολογείας, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 30-31

βαθμό το περιεχόμενο του κειμένου του. Η γέννηση του Συντάγματος αντικατοπτρίζει την ανέλιξη της τότε ανερχόμενης αστικής τάξης, η οποία ήταν συνειδητοποιημένη και προσπαθούσε να αυτονομηθεί από τους μονάρχες και τους υποστηρικτές αυτών, δηλαδή την αριστοκρατία των γαιοκτημόνων και της Αυλής[3].

Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα, η δημιουργία του εκάστοτε Συντάγματος αποτελούσε προϊόν του εθνικού κράτους, της δημοκρατικής αρχής και του πολιτικού φιλελευθερισμού. Αντίθετα, στον 21ο αιώνα το Σύνταγμα δείχνει να προσαρμόζεται στις παγκόσμιες εξελίξεις, μέσω της διεθνοποίησης του συνταγματικού φαινομένου και της αποδοχής του ελέγχου του εθνικού Συντάγματος από τα διεθνή, ευρωπαϊκά και περιφερειακά όργανα. Έτσι, στον 21ο αιώνα το συνταγματικό φαινόμενο έχει αποθησαυρίσει μια αυτοτελή υπεραξία, διατηρώντας μια συμβολική και ιστορική διάσταση[4].

Οι επιδράσεις που δέχεται η εκάστοτε αναθεώρηση ή αντικατάσταση του Συντάγματος εντοπίζονται κυρίως στον πολιτικό χώρο, καθώς οι ιδεολογικές πεποιθήσεις που άρχουν καθορίζουν το περιεχόμενο και τις λειτουργίες του. Τον 20ο αιώνα με το Σύνταγμα του 1975, η ελληνική έννομη τάξη δέχεται ίσως τις ισχυρότερες εξωτερικές πιέσεις. Αυτό το γεγονός δεν είναι τυχαίο, καθώς η επιθυμία της Ελλάδας για την ένταξή της στις τότε Ευρωπαϊκές Κοινότητες (ΕΟΚ, ΕΚΑΧ, ΕΚΑΕ), προϋπέθετε ορισμένες αναπροσαρμογές του Συντάγματος. Συγκεκριμένα, για να μπορέσει να παραλληλιστεί η σχέση μεταξύ της

[3] ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σελ.35-37

[4] ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σελ.42-43

ελληνικής έννομης τάξης με αυτή της ευρωπαϊκής θα έπρεπε να αποδεχτεί η πρώτη ορισμένες διατάξεις της δεύτερης[5].

Η επίσημη αίτηση για την ένταξη της Ελληνικής Δημοκρατίας στην νυν Ευρωπαϊκή Ένωση υποβλήθηκε στις 11.6.1975, την ημέρα κατά την οποία ξεκίνησε η ισχύς του Συντάγματος του 1975. Ο Έλληνας συντακτικός νομοθέτης γνωρίζοντας τα προβλήματα, που είχαν προκληθεί στα υπόλοιπα κράτη-μέλη της ΕΕ σχετικά με τις διατάξεις «υποδοχής» της ευρωπαϊκής έννομης τάξης, θέλησε να κινηθεί προληπτικά και να εντάξει στο Σύνταγμά του το άρθρο 28. Το άρθρο αυτό, διακηρύσσει τη δέσμευση της ελληνικής Πολιτείας απέναντι στις ευρωπαϊκές διατάξεις και λειτουργεί ως πύλη επικοινωνίας μεταξύ της εθνικής, διεθνούς και υπερεθνικής έννομης τάξης[6].

1.1.2 Το άρθρο 28 του Συντάγματος.

Το άρθρο 28 του Συντάγματος περιλαμβάνει τους διαδικαστικούς κανόνες οι οποίοι καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο η Ελλάδα εκφράζει συνταγματικώς έγκυρα τη βούληση της να δεσμευτεί συμβατικά σε διεθνές επίπεδο. Το άρθρο 28 θέτει κριτήρια συνταγματικότητας για τις διεθνείς δεσμεύσεις που μπορεί να αναλάβει η Ελλάδα. Τα κριτήρια αυτά είναι και ουσιαστικά και διαδικαστικά[7].

Το άρθρο 28 αποτελείται από τρεις παραγράφους, στις οποίες καθορίζεται το ζήτημα της υπεροχής της εθνικής έννομης τάξης ή μη. Σύμφωνα με την πρώτη παράγραφο του άρθρου 28: *«Οι γενικά*

[5] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 26

[6] ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σελ.196-197

[7] ΔΡΟΣΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, Ελληνική Συνταγματική Τάξη και Ευρωπαϊκές Κοινότητες στις Διεθνείς Σχέσεις, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987, σελ. 58

παραδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου. Η εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συμβάσεων στους αλλοδαπούς τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας». Δηλαδή, το άρθρο αυτό τυποποιεί τις προϋποθέσεις με βάση τις οποίες το διεθνές δίκαιο εισχωρεί στην ελληνική έννομη τάξη [8].

Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 28 αναφέρει: *«Για να εξυπηρετηθεί σπουδαίο εθνικό συμφέρον και να προαχθεί η συνεργασία με άλλα κράτη, μπορεί να αναγνωρισθούν, με συνθήκη ή συμφωνία, σε όργανα διεθνών οργανισμών αρμοδιότητες που προβλέπονται από το Σύνταγμα. Για την ψήφιση νόμου που κυρώνει αυτή τη συνθήκη ή συμφωνία απαιτείται πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών».* Τίθενται δηλαδή δύο προϋποθέσεις: η εξυπηρέτηση σπουδαίου εθνικού συμφέροντος και η προαγωγή συνεργασίας με άλλα κράτη. Αρμόδιο όργανο είναι ο κοινό νομοθέτης, δηλαδή η Βουλή, η οποία μπορεί να ψηφίσει νόμο που κυρώνεται με αυξημένη πλειοψηφία[9]. Η παράγραφος αυτή λειτουργεί σαν συνταγματική υποδοχή του ενωσιακού φαινομένου, καθώς επιτρέπει την αναγνώριση συνταγματικά προβλεπομένων αρμοδιοτήτων σε όργανα διεθνών οργανισμών[10]. Η αρμοδιότητα αυτή δεν ασκείται με μονομερή πράξη του ελληνικού

---

[8] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ.27

[9] ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σελ.198

[10] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Η «δημιουργική αυτοκαταστροφή» του Συντάγματος, ΕΝΕΕΣ, Είκοσι χρόνια από την ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ε. :Απολογισμός και προοπτικές, Εκδόσεις, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.27

κράτους, όπως θα ήταν ένας νόμος, αλλά με διεθνή σύμβαση ή συμφωνία. Επιτρέπεται δηλαδή, τα όργανα ενός διεθνούς οργανισμού να ασκούν αρμοδιότητα, την οποία θα ασκούσαν σε διαφορετική περίπτωση τα όργανα του ελληνικού κράτους. Οι αρμοδιότητες αυτές όμως δεν μπορούν να ασκηθούν με τρόπο που να αποκλίνει από τις ουσιαστικές συνταγματικές διατάξεις. Συνεπώς, τα όργανα των διεθνών οργανισμών παραλαμβάνοντας αυτές τις αρμοδιότητες πρέπει να τις ασκούν μέσα στα συνταγματικά πλαίσια που θα τις ασκούσαν και τα όργανα του ελληνικού κράτους[11].

Η τρίτη παράγραφος αναφέρει: *«Η Ελλάδα προβαίνει ελεύθερα, με νόμο που ψηφίζεται από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, σε περιορισμούς ως προς την άσκηση της εθνικής κυριαρχίας της, εφόσον αυτό υπαγορεύεται από σπουδαίο εθνικό συμφέρον, δεν θίγει τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος και γίνεται με βάση τις αρχές της ισότητας και με τον όρο της αμοιβαιότητας»*. Τίθενται λοιπόν, τρεις ουσιαστικές προϋποθέσεις: να υπαγορεύεται από σπουδαίο εθνικό συμφέρον, να μη θίγονται τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος και να τηρείται η ισότητα και η αμοιβαιότητα. Και εδώ αρμόδιο όργανο είναι ο κοινός νομοθέτης, δηλαδή η Βουλή. Όμως δεν απαιτείται διεθνής σύμβαση, αλλά αρκεί νόμος, ο οποίος πρέπει να ψηφιστεί με πλειοψηφία 151/300 βουλευτές[12].

Η διάταξη αυτή παρέχει στην Ελλάδα την ευχέρεια να αυτοπεριορίζεται ως προς την άσκηση των κυριαρχικών της

---

[11] ΔΡΟΣΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής θεωρίας, Έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, σελ. 649-650

[12] ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σελ. 196-197

δικαιωμάτων. Ο αυτοπεριορισμός επέρχεται με νόμο, δηλαδή με πράξη μονομερή του ελληνικού κράτους και όχι με πράξη που απαιτεί και τη σύμπτωση βούλησης διεθνούς οργανισμού ή άλλου ξένου κράτους. Το άρθρο 28 παρ. 3 έχει κατά κάποιο τρόπο αρνητικό περιεχόμενο, αίρει δηλαδή συνταγματικά εμπόδια χωρίς να θεσπίζει κάποια άλλη «εξωσυνταγματική» ή «υπερσυνταγματική» τάξη. Οι λόγοι περιορισμού της εθνικής κυριαρχίας που υπαγορεύονται από σπουδαίο εθνικό συμφέρον πρέπει να γίνονται με βάση τις αρχές της ισότητας και υπό τον όρο της αμοιβαιότητας, ενώ δεν πρέπει να θίγουν τα δικαιώματα του ανθρώπου και το δημοκρατικό πολίτευμα[13].

Οι παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 28 του Συντάγματος συνιστούν ένα ενιαίο σύνολο, ένα "complex normatif", σύμφωνα με τον ορισμό του καθηγητή Ευρυγένη. Πάντως ο συντακτικός νομοθέτης εισήγαγε ένα στοιχείο χωρισμού των δύο παραγράφων, απαιτώντας για τη δεύτερη παράγραφο μεγαλύτερη πλειοψηφία από ότι για την τρίτη. Σύμφωνα με την αντίληψη της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής, η τρίτη διάταξη του άρθρου 28 συνεπάγεται μικρότερες δεσμεύσεις και συνεπώς πρέπει να είναι πιο εύκολη η προσφυγή σε αυτή[14].

Ωστόσο, οι παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 28, θα πρέπει ως προς το περιεχόμενο τους να ερμηνεύονται μαζί, καθώς διέπονται από μία εσωτερική συνάφεια, έχουν μία νοηματική ενότητα. Κάθε αναγνώριση ή μεταφορά συνταγματικών αρμοδιοτήτων σε διεθνείς οργανισμούς είναι λογικό να συνεπάγεται περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας. Οι διατάξεις αυτές συνδέουν την εθνική κυριαρχία με τη διεθνή κοινότητα, ενώ δίνουν

---

[13] [13] ΔΡΟΣΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής θεωρίας, Έκδοση Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, σελ. 651

[14] ΔΡΟΣΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, Ελληνική Συνταγματική Τάξη και Ευρωπαϊκές Κοινότητες στις Διεθνείς Σχέσεις, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987, σελ. 121

τη δυνατότητα στο ελληνικό κράτος να συμμετέχει σε διαδικασίες διεθνούς ενσωμάτωσης και κυρίως στη διαδικασία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Πρόκειται δηλαδή για διατάξεις φιλικές και ανοιχτές στη διεθνή κοινωνία, οι οποίες ευνοούν τη δημιουργία διαύλων επικοινωνίας της ελληνικής κυριαρχίας στο παγκόσμιο γίγνεσθαι[15].

Οι διατάξεις αυτές διέπουν ως ενιαίο ρυθμιστικό σύνολο την ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ε. Το σημαντικότερο σκέλος της εφαρμογής τους είναι ότι επιτρέπουν την άμεση ισχύ και εφαρμογή κανόνων που έχουν παραχθεί από όργανα της Ε.Ε. Στην πράξη αυτό σημαίνει ότι οι ενωσιακοί κανόνες τοποθετούνται σε κλίμακα υπέρτερη από κάθε κανόνα που ανήκει στην ελληνική συνταγματική τάξη[16]. Με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 προστέθηκε ερμηνευτική δήλωση υπό το άρθρο 28 η οποία όμως είναι ιδιαίτερα αόριστη[17]. Ο εισηγητής της πλειοψηφίας υποστηρίζει όμως ότι αν και ιδιαίτερα λιτή και χωρίς να προσδιορίζει ποια από τις δύο διατάξεις θα πρέπει να εφαρμοστεί έχει πλούσιο κανονιστικό περιεχόμενο. Αυτό συμβαίνει διότι για πρώτη φορά καταγράφεται η ευρωπαϊκή ενοποίηση ως στόχος στο κείμενο του Συντάγματος[18]

Οι παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 28 του Συντάγματος σχηματίζουν ένα κανονιστικό σύμπλεγμα. Δηλαδή, η συμμετοχή της

---

[15] ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, ΑΝΤΩΝΗΣ, Σύνταγματική Οργάνωση του Κράτους, με στοιχεία πολιτολογείας, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 72-73

[16] [16] ΔΡΟΣΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής θεωρίας, Έκδοση Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, σελ. 654

[17] ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ.235

[18] ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΛΟΥΧΟΥ, ΝΕΔΑ, Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Σύνταγμα : Η «ευρωποίηση» του εθνικού συνταγματικού δικαίου, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική , Τεύχος 3, Δεκέμβριος 2006

Ελλάδας συνεπάγεται αναγνώριση αρμοδιοτήτων σε έναν υπερκρατικό οργανισμό, υπερνομοθετικής αρμοδιότητας, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την άμεση ισχύ των Κανονισμών. Όμως η συμμετοχή στην Ένωση δρομολογεί και διαφορετικούς περιορισμούς στην άσκηση της εθνικής κυριαρχίας, όπως είναι η κατάργηση του εθνικού νομίσματος. Συνεπώς, προυπόθεση για τη συμμετοχή μας είναι η συνδρομή των διαδικαστικών όρων της παραγράφου 2 αλλά και των ουσιαστικών όρων της παραγράφου 3 του άρθρου 28 του Σ. Άλλωστε, η συνδρομή των όρων αυτών πρέπει να υφίσταται πάντα όσον αφορά τη διαδικασία, δηλαδή κάθε τροποποίηση των συνθηκών πρέπει να κυρώνεται με νόμο, ο οποίος έχει ψηφιστεί από τα 3/5 του συνόλου των βουλευτών, αλλά και παράλληλα διαρκώς όσον αφορά την ουσία, δηλαδή την ύπαρξη σπουδαίου εθνικού συμφέροντος και σεβασμού των δικαιωμάτων και της δημοκρατίας[19].

Αξίζει να αναφερθεί, ότι στη θεωρία υπάρχει η άποψη πως στις παραγράφους 2 και 3 του Συντάγματος θεμελιώνεται μία νέα πολιτειακή λειτουργία, η ενοποιητική, η οποία μπορεί να υποδεχθεί αλλά και να απορροφήσει επιλογές που παρεκκλίνουν και αποκλίνουν από τους κανόνες του Συντάγματος. Ωστόσο, η ισοπέδωση των συνταγματικών φραγμών με σκοπό την προώθηση της Ευρωπαϊκής ενοποίησης απέχει πολύ από τα σημερινά δεδομένα. Η ενοποιητική διαδικασία δεν έχει φτάσει ακόμα σε αυτό το επίπεδο και λόγω και της οικονομικής δυσκολίας που ταλανίζει την Ευρώπη και όλων των συνεπειών αυτής, θεωρείται αβέβαιο εάν θα φτάσει και στο μέλλον[20].

---

[19] ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σελ.207-208

[20] ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 211

1.1.3. Ελληνική Νομολογία.

Στην ελληνική νομολογία επικρατεί μία αμηχανία σχετικά με τη σχέση του κοινοτικού δικαίου με την εθνική έννομη τάξη. Η έκταση της υπεροχής του Ευρωπαϊκού δικαίου αλλά και το νομικό έρεισμα αυτής αποτελούν σημείο έντονου προβληματισμού. Αρχικά, δεν υπάρχει αμφισβήτηση ότι το Ευρωπαϊκό δίκαιο, είτε το πρωτογενές, είτε το παράγωγο υπερέχει έναντι των τυπικών νόμων αλλά και των κανονιστικών πράξεων της διοίκησης. Ορισμένες αποφάσεις της νομολογίας θεμελιώνουν αυτό το συμπέρασμα στο άρθρο 28 γενικότερα, χωρίς να προβαίνουν σε συγκεκριμένη αναφορά παραγράφου, άλλες αποφάσεις θεμελιώνουν την απόφαση αυτή στο άρθρο 28 επιδιώκουν όμως να εντοπίσουν σε ποια παράγραφο του άρθρου 28 θεμελιώνεται, ενώ υπάρχουν και αποφάσεις στις οποίες γίνεται παραπομπή στο Ευρωπαϊκό δίκαιο και στη νομολογία του Ευρωπαϊκού δικαστηρίου. Άλλωστε με το νόμο 945/1979 έχει αναγνωριστεί στα Ευρωπαϊκά όργανα νομοθετικά αλλά και υπερνομοθετική αρμοδιότητα σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 2 και 3[21].

Η νομολογία των εθνικών δικαστηρίων παρουσιάζει έντονες διακυμάνσεις και διαφορές. Το γεγονός ότι δεν υπάρχει ένα συνταγματικό δικαστήριο, το οποίο θα ασχολούνταν με την επίλυση των ζητημάτων αυτών, δημιουργεί ασυνέχειες καθώς τα ανώτατα δικαστήρια ασχολούνται αποσπασματικά με τα θεμελιώδη αυτά ζητήματα. Ωστόσο, η πρόσφατη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων έχει αναγνωρίσει την

[21] ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 211

υποχρέωση ερμηνείας του εθνικού δικαίου σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό, είτε πρωτογενές, είτε παράγωγο[22].

1.2. Ευρωπαϊκό δίκαιο.

Το Ευρωπαϊκό δίκαιο είναι μία έννοια η οποία εμπεριέχει ένα ευρύ σύνολο θεσμών και έννομων τάξεων. Βασίζεται στο πλαίσιο της διακρατικής συνεργασίας στην Ευρώπη και στηρίζεται κυρίως σε δύο οργανισμούς: την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Οι δύο αυτοί οργανισμοί αν και είναι συμπληρωτικοί στην επιδίωξη ενός κοινού σκοπού για την ειρήνη, την ανάπτυξη και τη δημοκρατία, ακολουθούν διαφορετικές προσεγγίσεις.

Η ΕΣΔΑ, η οποία θεσπίστηκε στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, εντάσσεται στο κλασσικό διεθνές δίκαιο και έχει ως βάση της τη διακυβερνητική συνεργασία. Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου μέσω της ΕΣΔΑ και του ΕΔΔΑ αποτελούν ένα από τα πιο τελειοποιημένα συστήματα προστασίας των δικαιωμάτων.

Το δίκαιο της Ε.Ε. αποτελείται από το σύνολο των αρχών που διαμορφώθηκαν σταδιακά στο πλαίσιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ στο πλαίσιο της Ε.Ε[23].

1.2.1. Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση δημιουργήθηκε για να τεθεί τέλος στους συχνούς και αιματηρούς πολέμους μεταξύ των Ευρωπαϊκών χωρών που κατέληξαν στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ήδη από το 1950, με την

---

[22] ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΧΡΗΣΤΟΣ, Η επιρροή του Κοινοτικού Δικαίου στην δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, Ινστιτούτο Συνταγματικών Ερευνών, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, 2002, σελ. 48-58

[23] ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 3

Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) αρχίζει η ένωση των ευρωπαϊκών χωρών σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο με στόχο τη διασφάλιση ειρήνης[24]. Θεμέλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι το κράτος δικαίου, δηλαδή, όλες οι ενέργειες της Ε.Ε. βασίζονται στις Συνθήκες, τις οποίες όλα τα κράτη μέλη της Ένωσης ενέκριναν εκούσια και δημοκρατικά σύμφωνα με τις συνταγματικές τους επιταγές. Οι Συνθήκες είναι δεσμευτικές συμφωνίες μεταξύ των κρατών μελών της Ε.Ε., οι οποίες ορίζουν τους στόχους της Ε.Ε., τους κανόνες που διέπουν τα θεσμικά της όργανα, τον τρόπο λήψης των αποφάσεων και τη σχέση της Ε.Ε. με τα κράτη μέλη της. Οι Συνθήκες τροποποιούνται, ώστε η Ε.Ε. να γίνεται πιο αποτελεσματική και διαφανής, να προετοιμάζεται καλύτερα για τα νέα κράτη μέλη και να εισάγει νέες μορφές συνεργασίας, όπως η καθιέρωση του κοινού νομίσματος[25]. Η Συνθήκη της Λισαβόνας για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για την Ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας υπεγράφη στην πορτογαλική πρωτεύουσα στις 13 Δεκεμβρίου 2007 από τους αντιπροσώπους των είκοσι επτά κρατών μελών. Τέθηκε σε ισχύ την 1η Δεκεμβρίου 2009 μετά την επικύρωσή της από όλα τα κράτη μέλη. Η Συνθήκη της Λισαβόνας είναι η τελευταία από τις Συνθήκες οι οποίες, κατά το παρελθόν, τροποποίησαν τις Συνθήκες που αποτελούν το θεμέλιο των Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αποτελείται από τη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης , τη Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης[26].

[24] http://europa.eu/about-eu/eu-history/index_el.htm

[25] http://europa.eu/about-eu/basic-information/decision-making/treaties/index_el.htm

[26] http://www.consilium.europa.eu/Documents/treaty-of-lisbon?lang=el

Η ιεραρχική σχέση του εθνικού Συντάγματος με το κοινοτικό δίκαιο ανάγεται στο υπαρξιακό ζήτημα της Ε.Ε. Η «αυτόνομη» προέλευση του Ευρωπαϊκού δικαίου, η πλήρης και χωρίς όρους υπεροχή του έναντι των εθνικών συνταγμάτων, όπως είναι η άποψη του ΔΕΕ, παραπέμπει σε ένα ομοσπονδιακό μόρφωμα. Όμως η Ε.Ε., απέχει πολύ από το ομοσπονδιακό μόρφωμα, καθώς στην ομοσπονδία φορέας της εξουσίας είναι η ομοσπονδία και όχι τα μέλη της[27]. Η Ε.Ε. δεν μπορεί να καταταχθεί σε καμία παραδοσιακή πολιτειακή κατηγορία, καθώς αποτελεί ένα ιδιαίτερο μόρφωμα. Η ιστορική αφετηρία της είναι ίσως η εξήγηση αυτής της διαφορετικότητας, καθώς η αφετηρία της έγινε ως αντίδραση στην φρίκη του πολέμου ενώ οι περισσότερες εθνικές ενοποιήσεις έγιναν μέσω πολέμου ή λόγω του πολέμου[28].

1.2.2. Νομολογία Ε.Ε.

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 το Δικαστήριο έκρινε στην απόφαση Van Gend en Loos ότι η ενωσιακή τάξη, αν και αποτελεί προϊόν μιας διεθνούς συνθήκης διαφοροποιείται από το διεθνές δίκαιο για λόγους, οι οποίοι είναι σχετικοί με την αποστολή και τους στόχους που επιδιώκει. Στην απόφαση αυτή, η οποία αποτελεί σταθμό, το Δικαστήριο έκρινε ότι η Κοινότητα αποτελεί *μια νέα έννομη τάξη διεθνούς δικαίου, υπέρ της οποίας τα κράτη περιόρισαν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα σε περιορισμένους έστω τομείς, και της οποίας υποκείμενα είναι όχι μόνο τα κράτη μέλη αλλά και οι υπήκοοι τους*[29].

---

[27] ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 213-214

[28] ΤΣΑΤΣΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ, Επίμαχες έννοιες της Ευρωπαϊκής ενοποίησης, 1997, σελ.31

[29] ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, ΚΟΥΣΚΟΥΝΑ, ΜΕΤΑΞΙΑ, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΡΕΒΕΚΚΑ-ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ, ΠΕΡΑΚΗΣ, ΜΑΝΩΛΗΣ, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη Νομολογία, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 3-4

Το Δικαστήριο επίσης έκρινε ότι ανεξάρτητα από τη νομοθεσία των κρατών μελών, το κοινοτικό δίκαιο μπορεί να επιβάλλει υποχρεώσεις στα άτομα, αλλά επίσης και να χορηγεί δικαιώματα. Οι διατάξεις αυτές του κοινοτικού δικαίου, τόσο του πρωτογενούς όσο και του παραγώγου, είναι αμέσως εφαρμοστέες στα κράτη μέλη, υπό μόνο τον όρο να είναι σαφείς, ακριβείς και χωρίς αιρέσεις και η εφαρμογή τους να μην εξαρτάται από τη λήψη περαιτέρω μέτρων εκ μέρους των κρατών μελών ή της Κοινότητας και να μην αφήνουν ουσιαστικά περιθώρια διακριτικής ευχέρειας στα κράτη μέλη. Ακόμη, ξεκαθάρισε το Δικαστήριο, ότι αυτές οι άμεσης εφαρμογής διατάξεις του κοινοτικού δικαίου έχουν προτεραιότητα ή υπεροχή έναντι των διατάξεων του εθνικού δικαίου των κρατών μελών, προγενέστερων ή μεταγενέστερων, μη εξαιρουμένων, ούτε αυτών των διατάξεων του Συντάγματος[30].

Ο χαρακτηρισμός ως «νέα έννομη τάξη διεθνούς δικαίου» δεν χρησιμοποιήθηκε από τότε ξανά στη νομολογία. Στην επόμενη σημαντική απόφαση, την Costa/Enel η οποία εκδόθηκε ένα χρόνο μετά το Δικαστήριο αναφέρθηκε σε μία ιδιαίτερη έννομη τάξη, η οποία ενσωματώθηκε στα νομικά συστήματα των κρατών μελών και δεσμεύει τα δικαστήρια τους[31]. Αποφάσισε συγκεκριμένα το Δικαστήριο: *«Αντίθετα με άλλες διεθνείς συνθήκες, η συνθήκη που ιδρύει την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα δημιούργησε τη δική της έννομη τάξη, η οποία έγινε έννομη τάξη των κρατών μελών, τη στιγμή που η συνθήκη τέθηκε σε ισχύ. Πράγματι η εκτελεστική δύναμη του κοινοτικού δικαίου δεν μπορεί να ποικίλλει από κράτος μέλος σε κράτος μέλος χάριν επιγενόμενων*

[30] ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ, Ο ρόλος του ΔΕΚ στην ενοποίηση της Ευρώπης με βάση τις εξουσίες του από το άρθρο 177 της Συνθήκης της Ρώμης, Περιοδικό Δίκη, Φεβρουάριος, 1998

[31] ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, ΚΟΥΣΚΟΥΝΑ, ΜΕΤΑΞΙΑ, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΡΕΒΕΚΚΑ-ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ, ΠΕΡΑΚΗΣ, ΜΑΝΩΛΗΣ, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη Νομολογία, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 3-4

εσωτερικών νόμων, χωρίς τούτο να θέτει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των αντικειμενικών σκοπών της συνθήκης. Σε κάθε περίπτωση οι υποχρεώσεις που αναλήφθηκαν με τη Συνθήκη δεν θα ήσαν τότε χωρίς όρους, αλλ' απλώς δυνητικές, εφόσον θα ήταν δυνατό να επηρεάζονται από μεταγενέστερες νομοθετικές πράξεις των κρατών μελών, που υπέγραψαν τη συνθήκη»[32].

Από την αυτονομία της Ένωσης απορρέουν η υπεροχή και το άμεσο αποτέλεσμα. Οι αρχές αυτές αναλύθηκαν σε βάθος από το ΔΕΕ μέσω μίας δυναμικής προσέγγισης με τελολογικό προσανατολισμό, η οποία στηρίχτηκε στο σκοπό αλλά και το αντικείμενο της Ε.Ε. Η νομολογία υποστήριξε ότι το Ευρωπαϊκό ενοποιητικό εγχείρημα ήταν αδύνατο να υλοποιηθεί αν το δίκαιο της Ένωσης παρέμενε εντός του πλαισίου του κλασικού διεθνούς δικαίου και δεν έχαιρε αμεσότητας αλλά και υπεροχής στις εθνικές έννομες τάξεις των κρατών μελών. Η αμεσότητα έγκειται στην ικανότητα του ενωσιακού κανόνα να παράγει αποτέλεσμα χωρίς να χρειάζονται εθνικά μέτρα εισδοχής του. Έγκειται ακόμη στην ικανότητα του να παράγει δικαιώματα που οι ιδιώτες μπορούν να επικαλούνται ενώπιον των εθνικών δικαστηριών. Η υπεροχή του ενωσιακού κανόνα σημαίνει ότι πρέπει να έχει προβάδισμα σε κάθε περίπτωση σύγκρουσης με κανόνες εθνικού δικαίου ανεξάρτητα από τη βαθμίδα.

Το δικαστήριο ακολουθεί μία μονιστική αντίληψη, στην οποία ορίζει ότι η σχέση του ενωσιακού με το εθνικό δίκαιο καθορίζεται από την ίδια την ενωσιακή έννομη τάξη. Θεωρεί ότι λόγω της ιδιαίτερης φύσης της Ένωσης, απαιτείται η υπεροχή του ενωσιακού κανόνα έναντι οποιουδήποτε εθνικού κανόνα και ανεξάρτητα από τη θέση που κατέχει ο

[32] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61964CJ0006:EL:PDF

εθνικός κανόνας στην εσωτερική έννομη τάξη. Άλλωστε, το Δικαστήριο θεωρεί ότι η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου είναι απαραίτητη για την επιβίωση και τη λειτουργία της Ένωσης[33].

1.3. Ευρωπαϊκές συνταγματικές πρακτικές

Συγκριτικά με τα άλλα Ευρωπαϊκά συντάγματα, οι πλησιέστερες διατάξεις περιλαμβάνονται στα άρθρα 11 του Ιταλικού Συντάγματος, όπου αναφέρεται *«Η Ιταλία συναινεί υπό τον όρο της αμοιβαιότητας με τα άλλα κράτη , στους περιορισμούς της κυριαρχίας που είναι αναγκαίοι σε μία τάξη που εξασφαλίζει την ειρήνη και τη δικαιοσύνη μεταξύ των εθνών»* αλλά και του άρθρου 24 του Θεμελιώδους Νόμου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, ο οποίος ορίζει ότι *«Η Ομοσπονδία μπορεί να εκχωρεί με νόμο κυριαρχικά δικαιώματα σε διεθνείς οργανισμούς»*[34].

Στην Ιταλία, το Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο στην αρχική νομολογία του ήταν ιδιαίτερα εχθρικό προς το κοινοτικό δίκαιο. Υποστήριζε ότι ο εθνικός νόμος είναι η αποκλειστική έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας και ζητούσε από τα εθνικά δικαστήρια σε κάθε περίπτωση σύγκρουσης να γίνεται παραπομπή στο ιταλικό δίκαιο. Η αλλαγή ήρθε το 1973 με την απόφαση Frontini, ενώ πιο ξεκάθαρα το ιταλικό συνταγματικό δικαστήριο αποδέχτηκε την υπερσυνταγματική ισχύ του κονοτικού δικαίου στα μέσα της δεκαετίας του 1980 με την απόφαση Granital. Όμω,ς το Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο δεν

[33] ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, ΚΟΥΣΚΟΥΝΑ, ΜΕΤΑΞΙΑ, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΡΕΒΕΚΚΑ-ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ, ΠΕΡΑΚΗΣ, ΜΑΝΩΛΗΣ, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη Νομολογία, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 27-30

[34] ΔΡΟΣΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, Ελληνική Συνταγματική Τάξη και Ευρωπαϊκές Κοινότητες στις Διεθνείς Σχέσεις, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987, σελ. 75

δέχεται την υπεροχή του κοινοτικού δικαίου έναντι των θεμελιωδών διατάξεων του ιταλικού Συντάγματος[35].

Το γερμανικό συνταγματικό δικαστήριο, σε απόφαση του σχετικά με τη συνταγματικότητα του νόμου που κύρωνε τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, υποστηρίζει ότι η κυρίαρχη κρατική υπόσταση της Ομόσπονδης Δημοκρατίας της Γερμανίας βασίζεται στη δημοκρατική αρχή, η οποία αποτελεί ένα από τα μη αναθεωρήσιμα άρθρα του γερμανικού Θεμελιώδη Νόμου. Συνεπώς, η κατάργηση της κρατικής κυριαρχίας για να οικοδομηθεί ένα ομόσπονδο Ευρωπαϊκό υπερκράτος είναι νομικά ανέφικτη[36].

Το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Δικαστήριο αποδέχτηκε ήδη από το 1971 την υπερνομοθετική ισχύ του Ευρωπαϊκού δικαίου, όμως θεωρούσε ότι το κοινοτικό δίκαιο πάσχει από έλλειψη δημοκρατικής νομιμοποίησης σε αντίθεση με το Θεμελιώδη Νόμο, ο οποίος εκφράζει τη συντακτική βούληση του λαού. αποδέχθηκε λοιπόν ήδη από το 1971 την υπερνομοθετική ισχύ του Ευρωπαϊκού δικαίου αλλά αρνήθηκε να αναγνωρίσει υπεροχή στους κοινοτικούς κανόνες έναντι των διατάξεων του Θεμελιώδους Νόμου. Όμως εξελίσσοντας την νομολογία του με τις ιδιαίτερα σημαντικές αποφάσεις "Solange I" , "Solange II" και "Maastricht", επέδειξε μία αποδοχή της υπερσυνταγματικής ισχύος του κοινοτικού δικαίου, θέτοντας ωστόσο ορισμένες σαφείς προϋποθέσεις, δηλαδή την εξασφάλιση ικανοποιητικής και ανάλογης με την εθνική έννομη τάξη προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων από την κοινοτική έννομη τάξη αλλά και την δυνατότητα επανεργοποίησης ανά

[35] ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΧΡΗΣΤΟΣ, Η επιρροή του Κοινοτικού Δικαίου στην δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, Ινστιτούτο Συνταγματικών Ερευνών, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, 2002, σελ. 41

[36] ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 215

πάσα στιγμή του εθνικού ελέγχου του κοινοτικού δικαίου, σε περίπτωση που διαπιστωθεί, ότι υπάρχει έλλειψη επαρκούς προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων από την κοινοτική έννομη τάξη σε σύγκριση με την εθνική[37].

1.4. ΕΣΔΑ.

Η Ευρωπαϊκή προστασία δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι ταυτισμένη με τη δημιουργία του Συμβουλίου της Ευρώπης, ενός οργανισμού που δημιουργήθηκε το 1949 από δέκα κράτη της δυτικής Ευρώπης με σκοπό την προαγωγή των δικαιωμάτων του ανθρώπου αλλά και των θεμλιωδών ελευθεριών. Το σημαντικότερο επίτευγμα του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών γνωστή και ως ΕΣΔΑ.

Η Σύμβαση αυτή η οποία υιοθετήθηκε το 1950 και συμπληρώνεται σήμερα από 14 Πρωτόκολλα προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα των ατόμων που διαμένουν πλέον στα 47 Κράτη Μέλη του Οργανισμού. Η Ελλάδα έχει κυρώσει την ΕΣΔΑ δύο φορές. Την πρώτη φορά προέβη στην κύρωση της ΕΣΔΑ μαζί με το Πρώτο, καλούμενο και «Πρόσθετο», Πρωτόκολλο, με το ν. 2329/1953. Όμως κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, η Ελλάδα απεχώρησε από την ΕΣΔΑ προκειμένου να αποφύγει την καταδίκη και την αποβολή της από αυτήν. Μετά την πτώση του δικτατορικού καθεστώτος η χώρα την κύρωσε εκ νέου με το ν.δ. 53/1974, στο οποίο παγίως αναφέρεται η νομολογία των δικαστηρίων, ενώ σπανιότατα αναφέρεται αυτή και στο ν. 2329/1953[38].

---

[37] ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ, Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και εθνική κυριαρχία, Η απόφαση Μάαστριχτ του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου και οι επιπτώσεις της, ΕΕυρΔ, 1995, σελ. 103 επ.

[38] ΒΑΡΟΤΣΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ, Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΔΔΑ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, http://www.varotsoslaw.gr/

Η ΕΣΔΑ έχει ιδιαίτερη ιστορική σημασία, καθώς για πρώτη φορά μια ομάδα δημοκρατικών Ευρωπαϊκών κρατών αποφάσισε να προστατεύσει με συγκεκριμένους και ειδικούς μηχανισμούς τα δικαιώματα του ανθρώπου τα οποία θεωρούνται σήμερα το θεμέλιο κάθε δημοκρατικής κοινωνίας. Η ΕΣΔΑ αφορά κυρίως ατομικά και πολιτικά δικαιώματα.

1.4.2. ΕΔΔΑ.

Η ΕΣΔΑ για να επιτευχθεί η προστασία της από τα κράτη μέλη της έχει θεσμοθετήσει έναν δικαιοδοτικό μηχανισμό το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στο οποίο γίνονται οι προσφυγές.Το γεγονός ότι η θέσπιση και η προστασία των δικαιωμάτων στηρίζεται σε ένα σύστημα δικαστικής προστασίας, δηλαδή σε ένα θεσμικό μηχανισμό ικανό να κατοχυρώσει τα δικαιώματα αποτελεί την πρωτοτυπία της ΕΣΔΑ. Ωστόσο, ως ακρογωνιαίος λίθος της θεωρείται αναμφίβολα το δικαίωμα ατομικής δικαστικής προσφυγής δηλαδή,το γεγονός ότι για πρώτη φορά δίνεται η δυνατότητα σε άτομο να εγκαλέσει ενώπιον διεθνών οργάνων το κράτος που παραβίασε το δικαίωμα του[39]. Με την ατομική προσφυγή κάθε ιδιώτης, ο οποίος έχει πέσει θύμα παραβίασης ενός από τα Ανθρώπινα Δικαιώματα που προστατεύει η ΕΣΔΑ, έχει τη δυνατότητα, αφού εξαντλήσει τα ένδικα μέσα που του παρέχει το εσωτερικό του δίκαιο, να προσφύγει σε προθεσμία έξι μηνών στο ΕΔΔΑ και να ζητήσει την καταδική του κράτους τα όργανα του οποίου προσέβαλαν τα δικαιώματα του αλλά και εύλογη ικανοποίηση[40].

[39] ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, ΠΑΡΟΥΛΑ, Μηχανισμοί Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδόσεις Αντ.Ν Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2008, σελ. 341-344

[40] ΜΑΤΘΙΑΣ, ΣΤΕΦΑΝΟΣ, ΚΤΙΣΤΑΚΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, ΣΤΑΥΡΙΤΗ, ΛΟΥΚΙΑ, ΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, ΚΑΛΛΙΟΠΗ, Η Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ευρώπη, Με βάση τη νομολογία του Στρασβούργου, Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, Αθήνα, 2006, σελ. 17-18

Το ΕΔΔΑ δεν αναδικάζει την υπόθεση, ούτε ελέγχει την ορθότητα της. Σκοπός του ΕΔΔΑ είναι η τήρηση της ΕΣΔΑ και συνεπώς αυτό είναι το δικαιοδοτικό αντικείμενο της ατομικής προσφυγής. Το ΕΔΔΑ εξετάζει αν υπάρχει επέμβαση σε δικαίωμα που προστατεύεται από την ΕΣΔΑ και έπειτα εξετάζει εάν η επέμβαση αυτή είναι θεμιτή. Φυσικά, στα απόλυτα δικαιώματα, όπως είναι η απαγόρευση της δουλείας, δεν υπάρχει δυνατότητα να υπάρξει θεμιτός περιορισμός στην προστασία. Όμως στα περισσότερα δικαιώματα υπάρχουν εξαιρέσεις και περιορισμοί, όπως η επέμβαση στο δικαίωμα να αποσκοπούσε στη θεραπεία ενός υπέρτερου σκοπού, ο οποίος να προβλεπόταν στο εθνικό δίκαιο ως λόγος εξαίρεσης από την προστασία του δικαιώματος[41].

Το ΕΔΔΑ ελέγχει την επέμβαση του κράτους στα δικαιώματα σε τρεις φάσεις : πρώτον ελέγχει εάν προβλεπόταν στο νόμο, έπειτα εάν επιδιώκεται κάποιος θεμιτός σκοπός και τέλος εάν το μέτρο αυτό είναι αναγκαίο στο πλαίσιο μίας δημοκρατικής κοινωνίας.

Η απαίτηση για πρόβλεψη στο νόμο δεν είναι απλώς μία τυπική προϋπόθεση, αλλά το δικαστήριο απαιτεί να γίνεται με νομοθετήματα, τα οποία να επιτρέπουν στο άτομο να γνωρίζει εκ των προτέρων τη δυνατότητα της κρατικής εξουσίας να επεμβαίνει στα προστατευόμενα δικαιώματα. Αφού διαπιστωθεί ότι η επέμβαση προβλέπεται στο νόμο το δικαστήριο εξετάζει την επιδίωξη ενός θεμιτού σκοπού για τον οποίο έγινε η επίμαχη επέμβαση. Οι θεμιτοί σκοποί για τα δικαιώματα μνημονεύονται στις δεύτερες παραγράφους των δικαιωμάτων που προστατεύονται. Τέλος, αναζητείται αν το μέτρο με το οποίο οι εθνικές αρχές επενέβησαν στο ανθρώπινο δικαίωμα ήταν αναγκαίο για μία

[41] ΜΑΤΘΙΑΣ, ΣΤΕΦΑΝΟΣ, ΚΤΙΣΤΑΚΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, ΣΤΑΥΡΙΤΗ, ΛΟΥΚΙΑ, ΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, ΚΑΛΛΙΟΠΗ, Η Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ευρώπη, Με βάση τη νομολογία του Στρασβούργου, Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, Αθήνα, 2006, σελ. 29

δημοκρατική κοινωνία. Η τελευταία αυτή φάση έχει τρεις υποδιαιρέσεις: αν το μέτρο ήταν αναγκαίο, αν το μέτρο ήταν συμβατό με μία δημοκρατική κοινωνία και τέλος αν το μέτρο ήταν ανάλογο ως μέσο για την επιδίωξη του θεμιτού σκοπού[42].

1.4.3. Περιθώριο εκτίμησης.

Το ΕΔΔΑ έχει δημιουργήσει ένα «χρυσό κανόνα» ο οποίος βοηθά στη διασφάλιση των δικαιωμάτων από τη μία πλευρά αλλά και σέβεται τη συνταγματική αυτονομία των κρατών. Ο κανόνας αυτός στηρίχτηκε στην αρχή της επικουρικότητας και ονομάστηκε «περιθώριο εκτίμησης». Λαμβάνει δηλαδή υπόψιν το πνεύμα των έννομων τάξεων των κρατών μελών και τους αναγνωρίζει ένα περιθώριο εκτίμησης για να πράττουν όπως προτάσσει ο νομικός τους πολιτισμός. Δηλαδή το δικαστήριο θεωρεί ότι σε κάποιες υποθέσεις, η κρίση των εσωτερικών αρχών για μία υπόθεση είναι πιο έγκυρη από την κρίση του διεθνούς δικαστή, ο οποίος δεν μπορεί να γνωρίζει τόσο καλά όσο οι εσωτερικές αρχές τις ιδιαιτερότητες που ισχύουν σε μια χώρα[43].

1.5. Μελέτη περιπτώσεων.

Θα εξεταστούν διεξοδικά πέντε υποθέσεις οι οποίες έδειξαν στην πράξη τη επίδραση του ελληνικού Συντάγματος από το Ευρωπαϊκό δίκαιο. Οι υποθέσεις θα εξεταστούν στο πλαίσιο της μεθόδου «μελέτη περιπτώσεων» (case study), ώστε να αποκτήσει μία πιο συγκεκριμένη οπτική γωνία η θεωρητική «σύγκρουση». Οι αποφάσεις των Ελληνικών Δικαστηρίων, του ΔΕΕ, του ΕΔΔΑ θα αποτελέσουν το πεδίο έρευνας για

[42] ΣΑΡΜΑΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ, Κράτος και Δικαιοσύνη, Ελευθερία με υπεροχή δικαίου, Η Νομολογία του ΕΔΔΑ, Εκδόσεις, Αντ.Ν. Σάκκουλα, 2003, σελ.19-23

[43] ΡΟΖΑΚΗΣ, ΧΡΗΣΤΟΣ, Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Κοινωνία Δικαίου, Η Ευρώπη ως κοινωνία δικαίου: ο ρόλος της Ευρωπαϊκής σύμβασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των οργάνων της, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2007, σελ.95

να ανιχνευτεί η βαθύτερη σημασία αυτής της επίδρασης. Οι περιπτώσεις θίγουν διαφορετικά αντικείμενα αλλά όλα τα αντικείμενα θίγουν τη σχέση του Ευρωπαϊκού δικαίου με το ελληνικό Σύνταγμα.

Ευρωπαϊκή Ένωση

2. Βασικός μέτοχος.

2.1.Ιστορικό.

Ο βασικός μέτοχος έχει ιδιαίτερη σημασία επειδή θέτει στο προσκήνιο τη σύγκρουση μεταξύ εθνικού και Ευρωπαϊκού δικαίου, καθώς τίθεται το μείζον θεσμικό ζήτημα, αν μία συνταγματική ρύθμιση η οποία ψηφίστηκε από τη συντριπτική πλειοψηφία ενός εθνικού κοινοβουλίου, είναι επιτρεπτό να μην αναπτύσσει πρακτική ισχύ και εν συνεχεία να αναθεωρείται, επειδή προσκρούει σε διατάξεις δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου[44].

2.2. Νομοθεσία.

2.2.1. Ελληνικό Δίκαιο.

Ο όρος «βασικός μέτοχος» σημαίνει το ασυμβίβαστο, δηλαδή την απαγόρευση να σωρευτούν σε ένα πρόσωπο ή σε συγγενικά μεταξύ τους πρόσωπα, η ιδιότητα του προμηθευτή ή αντισυμβαλλόμενου του Δημοσίου από τη μία πλευρά και του διευθυντή ή επιχειρηματία Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ) από την άλλη[45]. Το ασυμβίβαστο αυτό αποτυπώθηκε στην συνταγματική αναθεώρηση του 2001 ύστερα από θυελλώδεις κοινοβουλευτικές και επιστημονικές αντιπαραθέσεις, και επεκτάθηκε στους συγγενείς των προσώπων αυτών έως και τετάρτου βαθμού και είχε ως σκοπό να καταπολεμήσει την διαπλοκή που ήταν το βασικό σύνθημα της πολιτικής σκηνής εκείνη τη χρονική στιγμή [46]. Στο

[44] ΤΖΕΜΟΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ, Ο Βασικός Μέτοχος, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σελ.31

[45] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ.429

[46] ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, ΞΕΝΟΦΩΝ, Το τέλος του Βασικού μετόχου, 2009

άρθρο 14 παρ.9, εδ. ε΄και στ' του Συντάγματος αποτυπώθηκε αυτή η συνταγματική απαγόρευση και εξειδικεύτηκε με τους νόμους 3021/2002 , 3310/2005 και 3414/2005. Σκοπός της εν λόγω διάταξης είναι να περιορίσει τη διαπλοκή που υπάρχει από τη σώρευση εξουσίας που δίνει ο έλεγχος των ραδιοτηλεοπτικών μέσων από τη μια πλευρά και των προνομίων που αποφέρει η σύναψη συμβάσεων με το δημόσιο[47].

Το άρθρο 14 παρ.9 του Συντάγματος , όπως θεσπίστηκε το 1975 ήταν πολύ πιο λιτό καθώς ανέφερε *«Νόμος μπορεί να προσδιορίσει ότι τα μέσα χρηματοδότησης εφημερίδων και περιοδικών πρέπει να γίνονται γνωστά»*. Ο συντακτικός νομοθέτης, δηλαδή ανέθετε στον κοινό νομοθέτη να ρυμθίσει το θέμα αυτό, γεγονός απόλυτα κατανοητό, αφού το 1975 δεν είχε γίνει ακόμη η δυναμική εμφάνιση της ιδιωτικής ραδιοφωνίας και τηλεόρασης[48].

Όμως, στη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, προτάθηκε η αναθεώρηση του άρθρου 14 παρ .9 του Συντάγματος με σκοπό κυρίως την εγγύηση της διαφάνειας, αλλά και της πολυφωνίας στα ΜΜΕ. Ένας επιπλέον λόγος είναι η προώθηση του ελεύθερου και υγιούς ανταγωνισμού στον επιχειρηματικό κόσμο της ενημέρωσης αλλά και η καταπολέμηση της αθέμιτης επιρροής που έχουν επιχειρηματίες των ΜΜΕ σε πολιτικές αποφάσεις και επιλογές[49].

Ο νόμος 3021/2002 είναι ο πρώτος εκτελεστικός νόμος του άρθρου 14 παρ.9 του Συντάγματος, στον οποίο ρυθμίζεται η υποχρέωση διασταύρωσης των στοιχείων των επιχειρήσεων που συνάπτουν δημόσιες

---

[47] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ.492

[48] ΤΖΕΜΟΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ, Ο Βασικός Μέτοχος, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σελ. 37

[49] ΤΖΕΜΟΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ, Ο Βασικός Μέτοχος, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σελ. 55

συμβάσεις[50], καθώς και η σύμπραξη του Ε.Σ.Ρ. ώστε να εφαρμοστεί το ασυμβίβαστο[51]. Οι ασυμβίβαστες ιδιότητες του άρθρου 14 παρ.9 εδ. έ και στ΄ θέτουν απόλυτες απαγορεύσεις για όσους εμπίπτουν σε αυτές. Τίθεται δηλαδή ένα αμάχητο τεκμήριο για τη διαπλοκή ΜΜΕ και δημοσίων έργων. Τα αμάχητα τεκμήρια άλλωστε, δεν είναι κάτι άγνωστο για τον ελληνικό νομικό πολιτισμό, αφού τίθενται και στο άρθρο 57 του Συντάγματος αλλά και στο φορολογικό δίκαιο και στο δίκαιο αναγκαστικών απαλλοτριώσεων[52]. Τα αμάχητα τεκμήρια δεν επιτρέπουν την περιπτωσιολογική έκφραση του δικαίου, καθώς απαγορεύουν το δικαίωμα ανταπόδειξης με σκοπό την επίλυση ενός δύσκολου κοινωνικού προβλήματος. Ουσιαστικά πρόκειται για «νόσφιση δικαστικής εξουσίας από τη νομοθετική».

2.2.2 .Ευρωπαϊκό δίκαιο.

Την συγκεκριμένη εποχή η σύναψη δημοσίων συμβάσεων διεπόταν από την κοινοτική Οδηγία 93/73/Ε.Κ. Το άρθρο 24 της Οδηγίας αυτής απαριθμεί τους λόγους αποκλεισμού της συμμετοχής ενός εργολήπτη από διενεργούμενο διαγωνισμό. Ωστόσο, η Οδηγία δεν κωλύει ένα κράτος μέλος να αποφασίσει κατά την διακριτική του ευχέρεια άλλα θέτει μέτρα αποκλεισμού των εργοληπτών με σκοπό τη διασφάλιση των αρχών της ίσης μεταχείρισης των υποβαλλόντων προσφορά καθώς και τη διαφάνειας, υπό την επιφύλαξη της αρχής της αναλογικότητας, με βάση τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε κράτους και της θέλησης του να αποτρέψει πρακτικές που πιθανόν να νοθεύσουν τον

[50] Άρθρο 4, νόμος 3021/2002

[51] Άρθρο 6, νόμος 3021/2002

[52] ΤΖΕΜΟΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ, Ο Βασικός Μέτοχος, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σελ. 218

ανταγωνισμό[53]. Τίθεται λοιπόν το ζήτημα εάν η συνταγματική διάταξη έρχεται σε αντίθεση με το παράγωγο κοινοτικό δίκαιο.

2.3.Πραγματικά περιστατικά.

Τα πραγματικά περιστατικά τα οποία οδήγησαν στην έκδοση δικαστικών αποφάσεων από το Συμβούλιο της Επικρατείας και από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι τα εξής: Το διοικητικό συμβούλιο της Έργα ΟΣΕ ΑΕ (στο εξής: Έργα ΟΣΕ), εταιρίας ελληνικού δικαίου, προκήρυξε δημόσιο διαγωνισμό με ανοικτή διαδικασία για την κατασκευή χωματουργικών και τεχνικών έργων υποδομής της νέας διπλής σιδηροδρομικής γραμμής υψηλών ταχυτήτων μεταξύ Κορίνθου και Κιάτου, προϋπολογιζόμενης δαπάνης 51.700.000 ευρώ. Στον συγκεκριμένο διαγωνισμό έλαβαν μέρος, μεταξύ άλλων, η Μηχανική και η Κ.Ι. Σαραντόπουλος ΑΕ (στο εξής: Σαραντόπουλος).

Με απόφαση του το διοικητικό συμβούλιο της Έργα ΟΣΕ ανέθεσε το έργο κατασκευής χωματουργικών και τεχνικών έργων στην εταιρία Σαραντόπουλος , η οποία έπειτα απορροφήθηκε από την Παντεχνική. Ωστόσο, προτού συνάψει τη σύμβαση, η Έργα ΟΣΕ, η οποία ανήκε σύμφωνα με την τότε ισχύουσα νομοθεσία στον «ευρύτερο δημόσιο τομέα» γνωστοποίησε στο ΕΣΡ τα στοιχεία της ταυτότητας των βασικών μετόχων, των μελών του διοικητικού συμβουλίου και των διευθυνόντων συμβούλων της Παντεχνικής, προκειμένου να πιστοποιηθεί ότι στο πρόσωπό τους δεν συνέτρεχαν οι ασυμβίβαστες ιδιότητες. Πράγματι το ΕΣΡ εξέδωσε, το πιστοποιητικό υπ' αριθ. 8117, βεβαιώνοντας τη μη συνδρομή ασυμβίβαστης ιδιότητας στα πρόσωπα που αναφέρονταν στο έγγραφο της Έργα ΟΣΕ. Το ΕΣΡ θεώρησε ότι ο Κ. Σαραντόπουλος, βασικός μέτοχος και αντιπρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της

[53] http://www.constitutionalism.gr/html/ent/249/ent.2249.asp

Παντεχνικής, παρόλο που ήταν συγγενής του Γ. Σαραντόπουλου, μέλους των διοικητικών συμβουλίων δύο ελληνικών εταιριών που δραστηριοποιούνται στον τομέα των μέσων ενημέρωσης, δεν ενέπιπτε στις περιπτώσεις ασυμβιβάστου που προβλέπουν τα άρθρα 2 και 3 του νόμου 3021/2002. Συγκεκριμένα, έκρινε ότι ο Κ. Σαραντόπουλος ήταν οικονομικά αυτοτελής έναντι του Γ. Σαραντόπουλου[54].

Όμως η εταιρία Μηχανική άσκησε ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας αίτηση ακυρώσεως του εν λόγω πιστοποιητικού λόγω παραβίασης του άρθρου 14, παράγραφος 9, του Συντάγματος, καθώς δινόταν η δυνατότητα στον εργολήπτη να παρακάμψει το ασυμβίβαστο εφόσον αποδείξει την οικονομική του αυτοτέλεια έναντι του συγγενή του.

2.4. Εθνική Νομολογία.

2.4.1. Απόφαση 3242/2004.

Το ΣτΕ σε σχηματισμό του τετάρτου τμήματος εξέδωσε την υπ'αριθμό 3242/2004 απόφαση του, παραπέμποντας την υπόθεση στην Ολομέλεια λόγω σπουδαιότητας. Η σκέψη της πλειοψηφίας στην απόφαση 3242/2004, ήταν ότι η συνταγματική διάταξη του άρθρου 14 παρ.9 Σύνταγμα δεν βρίσκεται στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 24 της κοινοτικής Οδηγίας, καθώς το άρθρο 24 της Οδηγίας αφορά τη συμμετοχή στη διαγωνιστική διαδικασία, ενώ το άρθρο 14 παρ.9 του Συντάγματος αφορά τον επιχειρηματία που πλειοδότησε[55]. Δεν τίθεται

---

[54]Υπόθεση C-213/07 «Βασικός Μέτοχος» - Μηχανική/ΕΣΡ- http://www.constitutionalism.gr/html/ent/249/ent.2249.asp, Σκέψεις 12-19

[55] Διατυπώθηκε ως εξής *:«Επομένως, κατά την κρατήσασα γνώμη, ο συνταγματικός αυτός κανόνας δεν εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο εφαρμογής του κανόνα του θεσπιζομένου με το προαναφερθέν άρθρο 24 της εν λόγω οδηγίας, και, συνεπώς, τα ρυθμιστικά πεδία των κανόνων αυτών δικαίου δεν συναντώνται, έτσι ώστε να συντρέχει περίπτωση να τεθεί, περαιτέρω, θέμα ελλείψεως συμβατού των δύο ρυθμίσεων και περί ανάγκης διατυπώσεως κρίσεως, ποία εκ των δύο υπερισχύει τυπικώς και πρέπει να εφαρμοσθεί στην κρινόμενη υπόθεση»*, υπόθεση ΣτΕ 3242/2004, σκέψη 14

λοιπόν θέμα σύγκρουσης εθνικού και ενωσιακού δικαίου καθώς δεν τέμνονται τα ρυθμιστικά πεδία των δύο αυτών κανόνων δικαίου. Άλλωστε, για το λόγο αυτό δεν στάλθηκε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΚ, καθώς σύμφωνα με τη θεωρία περί acte claire, δεν υπήρχε λόγος για ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου. Ιδιαίτερη σημασία έχει η μειοψηφία της απόφασης αυτής, όπου υποστηρίχθηκε ότι κατά πάγια νομολογία του ΔΕΚ το κοινοτικό δίκαιο υπερέχει της εθνικής έννομης τάξης των κρατών μελών, ανεξάρτητα από την τυπική ισχύ του κανόνα του εθνικού δικαίου[56].

2.4.2. Ολομέλεια ΣτΕ 3670/2006.

Η Ολομέλεια με την υπ'αριθμό 3670/2006 απόφαση της όμως θεωρεί σχεδόν αυτονόητο ότι πρέπει να ελέγξει σύγκρουση του άρθρου 14 παρ.9 με την Οδηγία. Αρχικά, η Ολομέλεια έκρινε ως αντισυνταγματική τη δυνατότητα που έδινε το άρθρο 2 του νόμου 3021/2002 για άρση του ασυμβίβαστου για τα συγγενικά πρόσωπα εάν αυτά αποδείξουν την οικονομική τους αυτοτέλεια.

Στη μειοψηφία της συγκεκριμένης απόφασης υποστηρίζεται ότι δεν είναι δυνατό να υπάρχει αντίθεση μεταξύ του εθνικού Συντάγματος και του Ευρωπαϊκού δικαίου, τόσο του πρωτογενούς όσο και ακόμα περισσότερο του παράγωγου αφού αυτό προσκρούει στο άρθρο 28 παρ.1, στο άρθρο 93 παρ.4 αλλά και στο άρθρο 87 παρ.2[57].

Ωστόσο, για λόγους οικονομίας της δίκης προέβη σε προδικαστική παραπομπή στο ΔΕΚ[58]. Τα προδικαστικά ερωτήματα ήταν τρία: αρχικά εάν η απαρίθμηση των λόγων αποκλεισμού εργοληπτών

[56] ΣτΕ 3242/2004, Σκέψη 19

[57] ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σελ.218

[58] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 495

δημοσίων έργων, οι οποίοι περιέχονται στην διάταξη του άρθρου 24 της οδηγίας 93/37 είναι περιοριστική, αν οι πρόσθετοι λόγοι απαγόρευσης από το εθνικό Σύνταγμα είναι σύμφωνοι με τις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου και ιδιαίτερα την αρχή της επικουρικότητας και την αρχή της αναλογικότητας. Τέλος, αν τυχόν υπάρχει αντίθεση της Οδηγίας με το πρωτογενές Ευρωπαϊκό δίκαιο και ιδιαίτερα την αρχή της επικουρικότητας και της αναλογικότητας[59].

2.4.3. Απόψη υπεροχής εθνικού Συντάγματος.

Η πλειοψηφία της απόφασης 3242/2004 και η μειοψηφία της 3670/2006 της Ολομέλειας του ΣτΕ υποστήριξαν την υπεροχή του εθνικού Συντάγματος έναντι του Ευρωπαϊκού δικαίου καθώς και την αλυσιτέλεια υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΣτΕ βασιζόμενοι στα εξής: Αρχικά, το πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο γίνεται μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου με βάση το άρθρο 28 του Συντάγματος. Όμως, η ισοκυρία του άρθρου 28 με τις υπόλοιπες συνταγματικές διατάξεις δεν επιτρέπει την υπεροχή του κοινοτικού δικαίου, διότι αυτό θα σήμαινε ότι ο συντακτικός νομοθέτης εμποδίζεται να θεσπίσει νεότερες συνταγματικές διατάξεις από την κοινοτική έννομη τάξη. Θα αναγνωριζόταν δηλαδή, υπέρτερη τυπική ισχύ στο άρθρο 28 , αν και δεν περιλαμβάνεται στις διατάξεις του άρθρου 110, οι οποίες δεν μπορούν να αναθεωρηθούν.

Σαν δεύτερο επιχείρημα, τίθεται η πεποίθηση ότι ο δικαστής αντλεί τη νομιμοποίηση του από το Σύνταγμα το οποίο και πρέπει να τηρεί με βάση τα άρθρα 93 παρ.4 και 87 παρ.2 ώστε να μην απολέσει και τη δική του νομιμοποίηση. Ιδιαίτερα σημαντικό επιχείρημα αποτελεί, η άποψη της πλειοψηφίας της απόφασης 3242/2004, που έγκειται στο γεγονός ότι

[59] ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σελ.219

για να υπερέχει το κοινοτικό δίκαιο θα έπρεπε να υπάρχει ένα «κοινό ευρωπαϊκό συνταγματικό κείμενο» το οποίο να διαθέτει τυπική νομική υπεροχή, κάτι που στην παρούσα φάση εξέλιξης του κοινοτικού δικαίου δεν υπάρχει[60].

2.4.4. Άποψη υπεροχής κοινοτικού δικαίου.

Αξιομνημόνευτη είναι η γνώμη του Συμβούλου Πετρούλια, στην απόφαση της Ολομέλειας , ο οποίος υποστηρίζει ότι σύμφωνα με την πάγια νομολογία του ΔΕΚ, το κοινοτικό δίκαιο, πρωτογενές ή παράγωγο, υπερισχύει κάθε αντίθετης διάταξης, ανεξάρτητα από το αν πρόκειται εθνικού για διάταξη συνταγματικού επιπέδου και για αυτό το λόγο ο εθνικός δικαστής, όταν υπάρχει ζήτημα αντίθεσης τους, «οφείλει να ερμηνεύσει τις εθνικές διατάξεις υπό το φως του κοινοτικού δικαίου, επιδιώκοντας, στο μέτρο του δυνατού, μία εναρμονισμένη με τους κοινοτικούς κανόνες ερμηνεία του εθνικού δικαίου». Αναφέρεται μάλιστα και στο άρθρο 28 παρ. 2 και 3 του Συντάγματος όπου αναγνώριζεται αρμοδιότητα σε όργανα διεθνών οργανισμών για λόγους εθνικού συμφέροντος και μάλιστα τονίζει ότι ενδεικτική είναι η ερμηνευτική δήλωση που προστέθηκε με την αναθεώρηση του 2001, σύμφωνα με την οποία "Το άρθρο 28 αποτελεί θεμέλιο για την συμμετοχή της Χώρας στις διαδικασίες της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης"[61].

2.4.5. Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα.

Με την παραπομπή της υπόθεσης στο ΔΕΕ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι θέσεις του Γενικού Εισαγγελέα του ΔΕΕ ο οποίος υποστήριξε ότι οι λόγοι αποκλεισμού των εργοληπτών δεν είναι

[60] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ.516-525

[61] http://www.constitutionalism.gr/html/ent/251/ent.2251.asp, σκέψη 14

εξαντλητικοί και πρότεινε να θεωρηθεί επιτρεπόμενο το ασυμβίβαστο μεταξύ του τομέα Δημοσίων έργων και του τομέα των ΜΜΕ, διότι πράγματι αποσκοπεί στην ίση μεταχείριση ενώ τόνισε ότι υπάρχει περιθώριο διακριτικής ευχέρειας το οποίο πρέπει να αναγνωριστεί στα Κράτη-μέλη[62].

Υποστηρίζει επίσης ότι το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος είναι αρμόδιο να κρίνει ποιες συγκρούσεις συμφερόντων είναι πιθανόν να προκύψουν και να θέσουν σε κίνδυνο τις αρχές της διαφάνειας και της ίσης μεταχείρισης, οι οποίες θα πρέπει να τηρούνται κατά τη σύναψη των δημοσίων συμβάσεων, συνεπώς υπό τις ιδιαίτερες συνθήκες της Ελλάδας, οι αρχές εκτίμησαν ότι ήταν πιθανόν να υπάρξουν συμφέροντα που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε πρακτικές δωροδοκίας και δωροληψίας εκ μέρους των αναθετουσών αρχών, αν δεν απέκλειονταν οι κατασκευαστικές επιχειρήσεις που συνδέονται με επιχειρήσεις μέσων ενημέρωσης για αυτό το λόγο έθεσαν και το ασυμβίβαστο που προβλέπεται από το άρθρο 14, παράγραφος 9 του ελληνικού Συντάγματος ενώ τονίζει ότι ο σεβασμός της συνταγματικής ταυτότητας των κρατών μελών αποτελεί καθήκον για την Ευρωπαϊκή Ένωση[63].

2.4.6. ΔΕΕ C-213/07

Το ΔΕΕ απάντησε στα προδικαστικά ερωτήματα ότι τα κριτήρια ποιοτική επιλογής του άρθρου 24, έχουν σχέση με λόγους αποκλεισμού για τη συμμετοχή ενός εργολήπτη όσον αφορά τις επαγγελματικές ιδιότητες του και, ειδικότερα, την επαγγελματική του εντιμότητα, τη φερεγγυότητά του καθώς και τη χρηματοδοτική και οικονομική του

[62] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 504

63 ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ,M. POIARES MADURO, Υπόθεση C-213/07, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62007CC0213:EL:HTML, σκέψεις 30-31

ικανότητα. Συγκεκριμένα, καθώς η προσέγγιση του κοινοτικού νομοθέτη συνίσταται στην πρόβλεψη λόγων αποκλεισμού, οι οποίοι να στηρίζονται στην αντικειμενική διαπίστωση περιστάσεων, οι οποίες είναι ικανές να θέσουν υπό αμφισβήτηση την επαγγελματική εντιμότητα ή την οικονομική ή χρηματοδοτική ικανότητα του εργολήπτη, πρέπει να θεωρηθεί ότι το άρθρο 24, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 93/37 απαριθμεί με τρόπο εξαντλητικό τις αιτίες που μπορούν να δικαιολογήσουν στον αποκλεισμό ενός εργολήπτη από τη συμμετοχή σε διαγωνισμό.

Όμως, δεν αποκλείεται η ευχέρεια των κρατών μελών να διατηρούν σε ισχύ ή να θεσπίζουν ουσιαστικούς κανόνες με σκοπό τη διασφάλιση, της τήρησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης, και της αρχής της διαφάνειας. Άλλωστε το άρθρο 6, παράγραφος 6, της οδηγίας 93/37 διευκρινίζει, ότι οι αναθέτουσες αρχές έχουν υποχρέωση να μεριμνούν ώστε να μη δημιουργούνται διακρίσεις μεταξύ των διαφόρων εργοληπτών. Συνεπώς, ένα κράτος μέλος έχει δικαίωμα να προβλέψει, επιπλέον μέτρα αποκλεισμού, τα οποία έχουν σκοπό τη διασφάλιση της τήρησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης, καθώς και της αρχής της διαφάνειας, στο πλαίσιο των διαδικασιών σύναψης των δημοσίων συμβάσεων. Ωστόσο, σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, που αποτελεί γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου τα μέτρα αυτά δεν πρέπει να βαίνουν πέραν του αναγκαίου για την επίτευξη του στόχου αυτού μέτρου[64].

2.5.Η αρχή της αναλογικότητας.

Η ανάδυση του κριτηρίου της αναλογικότητας ως κριτηρίου ερμηνείας του βασικού μετόχου βασίζεται όχι μόνο στο κοινοτικό δίκαιο αλλά και στο ελληνικό σύνταγμα, όπως φαίνεται και από την απόφαση του ΣτΕ.

[64] http://www.constitutionalism.gr/html/ent/249/ent.2249.asp, σκέψεις 37,49

Στην ολομέλεια, υποστηρίχθηκε ότι λόγω του απόλυτου χαρακτήρα της απαγόρευσης, τίθεται σε αμφιβολία η συμφωνία της εν λόγω διάταξης με θεμελιώδη δικαιώματα όπως η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας στην ειδικότερη έκφανση της οικονομικής ελευθερίας, στο άρθρο 5 παρ.1 του Σύνταγματος ενώ διαπιστώνεται αντίθεση και προς το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ[65]. Η Ολομέλεια έθεσε ζήτημα σεβασμού της αρχής της αναλογικότητας αλλά και των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου και βασιζόμενοι στη νομολογία του ΔΕΚ και προλαμβάνοντας την απόφαση του βασιζόμενη σε ανάλογες αποφάσεις του ΔΕΚ[66].

Η απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ, όπως και η απόφαση του ΔΕΚ, αλλά και οι προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα υποστήριξαν μια συνεργατική λύση και επικεντρώθηκαν στις κοινές αρχές μεταξύ των έννομων τάξεων με βάση τις οποίες πρέπει να επιλυθεί το ζήτημα του βασικού μετόχου. Το ΔΕΚ τόνισε ότι κάθε μέτρο θα πρέπει να είναι σύμφωνο με τις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου και ειδικότερα με τις αρχές της αναλογικότητας. Η αρχή της αναλογικότητας συνιστά στοιχείο του κοινού ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού και διέπεται από τις ίδιες αρχές τόσο σε εθνικό όσο και σε κοινοτικό επίπεδο[67].

Όμως μια εθνική διάταξη, η οποία κατοχυρώνει γενικό ασυμβίβαστο μεταξύ του τομέα των δημοσίων έργων και του τομέα των μέσων ενημέρωσης, χωρίς να παρέχει καμία δυνατότητα να αποδείξουν, προς αντίκρουση τυχόν στοιχείων προβαλλομένων, βαίνει πέραν του αναγκαίου μέτρου για την επίτευξη των προβαλλομένων στόχων της διαφάνειας και της ίσης μεταχείρισης, αποκλείοντας μια ολόκληρη

---

[65] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ.508-512

[66] http://www.constitutionalism.gr/html/ent/251/ent.2251.asp, σκέψη 29

[67] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 525-530

κατηγορία εργοληπτών δημοσίων έργων βάσει του αμάχητου τεκμηρίου, ενώ η ευρύτατη έννοια των όρων «βασικός μέτοχος» και «παρένθετα πρόσωπα», επιτείνει τον δυσανάλογο χαρακτήρα αυτής της διάταξης[68].

2.6. Συνταγματική αναθεώρηση.

Στις προτάσεις για την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2008, το άρθρο 14 παρ.9 τέθηκε ως πρόταση για να αναθεωρηθεί τόσο άπο την Κυβέρνηση όσο και από την αξιωματική αντιπολίτευση. Όμως, λόγω πολιτικών αντιθέσεων η αναθεώρηση του 2008 ήταν ελάσσονος σημασίας και η πιο μικρή στην αναθεώρηση στην ιστορία της χώρας, με αποτέλεσμα να μην συμπεριλάβει τελικά τη ρύθμιση για το βασικό μέτοχο του άρθρου 14 παρ.9[69].

[68] http://www.constitutionalism.gr/html/ent/249/ent.2249.asp(σκέψεις 50-69)

[69] ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ.Ν.ΣΑΚΚΟΥΛΑ, ΑΘΗΝΑ-ΚΟΜΟΤΗΝΗ, 2008, σελ. 108-111

3. Η Συνταγματική απαγόρευση ιδιωτικών πανεπιστημίων και η αναγνώριση επαγγελματικών δικαιωμάτων κατά το Ευρωπαϊκό δίκαιο.

3.1. Ιστορικό.

Το θέμα της παιδείας προκαλεί τριγμούς στο θεσμικό σχήμα της Ε.Ε., καθώς αποτελεί κόμβο μεταξύ της πολιτικής και οικονομικής οργάνωσης. Η Ε.Ο.Κ. όταν δημιουργήθηκε ήταν περιορισμένη στο στόχο της, δηλαδή στη δημιουργία της κοινής αγοράς, ενώ ότι δεν εντασσόταν στην κοινή αγορά δεν ήταν αντικείμενο της Ε.Ο.Κ. Όμως όταν δημιουργήθηκε το πολιτικό σκέλος της Ένωσης με τη συνθήκη του Μάαστριχτ εμφανίστηκε και ο όρος παιδεία και μαζί με αυτόν ο όρος επαγγελματική κατάρτιση. Η παιδεία έγκειται στο σύνολο του εκπαιδευτικού συστήματος, όμως η επαγγελματική κατάρτιση έχει σαν σκοπό την υποστήριξη της κοινής αγοράς καθώς στοχεύει στην ένταξη σε αυτή. Το ΔΕΚ τόνισε από πολύ νωρίς ότι η επαγγελματική κατάρτιση είναι αρμοδιότητα κοινοτική.

Όσον αφορά την παιδεία, αποκλειστικά αρμόδιο παραμένει το κράτος, με υποστηρικτικού χαρακτήρα δράσεις της Ένωσης, όμως όσον αφορά την κατάρτιση η Ένωση ασκεί κοινή πολιτική με αρμοδιότητα που της παρέχεται συμπληρωματικά με βάση την αρχή της αναλογικότητα και της επικουρικότητας[70].

3.2. Εθνικό Δίκαιο

Από το Σύνταγμα της Τροιζήνας και μετά, όλα τα Ελληνικά Συντάγματα αναγνωρίζουν το δικαίωμα στην εκπαίδευση, ενώ από το

[70] ΣΚΑΝΔΑΜΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ, Ανώτατη Εκπαίδευση και οι Ρυθμίσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άρθρο στη Μεταρρύθμιση στην Ανώτατη Εκπαίδευση, Εκδοτική Επιμέλεια: Δονάτος, Γιαννίτσης, Καζάκος, Μπρεδήμας, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σελ. 241-243

Σύνταγμα του 1844 και μετά τονίζεται η ειδική μέριμνα του κράτους για την παιδεία. Το άρθρο 16 του Συντάγματος του 1975 επιχειρεί να δώσει το στίγμα της ελληνικής παιδείας, καθώς από τη μία πλευρά προβάλλεται η παιδεία ως δικαίωμα, από την άλλη όμως τονίζεται ότι το κράτος έχει κυρίαρχο ρόλο σε αυτή[71].

Το άρθρο 16, παρ. 5, εδ.α' του Συντάγματος ορίζει ότι η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από ιδρύματα που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, πλήρως αυτοδιοικούμενα[72]. Η απόλυτη διατύπωση της διάταξης αυτής αποσκοπεί στο να θεσμοποιηθεί η ανώτατη εκπαίδευση σε δημόσια υπηρεσία με την οργανική έννοια, αφού αποκλείει την παροχή ανώτατης εκπαίδευσης από κάθε φορέα που δεν έχει τη νομική μορφή νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου. Δημιουργείται λοιπόν ένα μονοπώλιο της ανώτατης εκπαίδευσης υπέρ της δημόσιας υπηρεσίας, κάτι που εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο δημοσιοποίησης της παιδείας από όλο το άρθρο 16[73]. Τα ιδρύματα αυτά τελούν υπό την εποπτεία του κράτους, έχουν δικαίωμα να ενισχύονται οικονομικά από αυτό και λειτουργούν σύμφωνα με τους νόμους που αφορούν τους οργανισμούς του.

Το άρθρο 16, παρ. 8 του Συντάγματος απαγορεύει τη σύσταση άνωτατων σχολών από ιδιώτες, ενώ η απόλυτη διατύπωση του τονίζει τη βούληση του συντακτικού νομοθέτη να μην επιτρέψει την ίδρυση

---

[71] ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, ΕΥΤΥΧΙΑ, Η επίδραση του Κοινοτικού Δικαίου στη Δημόσια και Ιδιωτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 11

[72] Το Σύνταγμα του 1952 έκανε για πρώτηφορά λόγο περί αυτοδιοίκησης χωρίς προσδιορισμό ως πλήρους. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ, Το Σύνταγμα και ο νόμος 4009/2011 για τη δομή και τη λειτουργία των ΑΕΙ, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2001, σελ.305

[73] ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, ΕΥΤΥΧΙΑ, Η επίδραση του Κοινοτικού Δικαίου στη Δημόσια και Ιδιωτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 47

ιδιωτικών πανεπιστημίων παρά μόνο με συνταγματική αναθεώρηση[74]. Ως ιδιώτες νοούνται τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, ενώ η αλλοδαπή ή ημεδαπή ιδιότητα τους είναι αδιάφορη[75]. Ωστόσο, το ίδιο άρθρο ορίζει ότι συγκεκριμένος νόμος καθορίζει τις προϋποθέσεις και τους όρους χορήγησης άδειας για την ίδρυση και λειτουργία εκπαιδευτηρίων που δεν ανήκουν στο κράτος, τα σχετικά με την εποπτεία που ασκείται επ' αυτών, καθώς και την υπηρεσιακή κατάσταση του διδακτικού προσωπικού τους [76]. Η πάγια νομολογία του ΣτΕ όσον αφορά αυτό το άρθρο, υποστηρίζει ότι δεν επιτρέπεται η σύσταση από ιδιώτες ανώτατων σχολών[77], άσχετα από τον προορισμό ή τον χαρακτήρα τους[78]. Ως ανώτατες σχολές πρέπει να θεωρηθούν μόνο όσες χορηγούν πτυχία ή διδακτορικά διπλώματα, ενώ ολοκληρωμένη ανώτατη εκπαίδευση πρέπει να θεωρείται μόνο αυτή που καταλήγει σε χορήγηση πτυχίου[79].

Από την άλλη πλευρά, η ίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων είναι ένα αντικείμενο, το οποίο εντάσσεται στο ευρύτερο πεδίο άσκησης ατομικών ελευθεριών και ως συνταγματικά θεμέλια του δικαιώματος ίδρυσης ιδιωτικών πανεπιστημίων θεωρούνται η επαγγελματική ελευθερία του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματος, αν ο οικονομικός χαρακτήρας του ιδιωτικού πανεπιστημίου το συνδέει και με σκοπούς βιοποριστικούς, η ελευθερία της επιστήμης του άρθρου 16 παρ.1, η οποία

---

[74] ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, ΕΥΤΥΧΙΑ, Η επίδραση του Κοινοτικού Δικαίου στη Δημόσια και Ιδιωτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 51

[75] ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, σελ.777

[76] http://www.synigoroskatanaloti.gr/docs/info/info-Colleges.pdf

[77] ΣτΕ 4124/80,

[78] ΣτΕ 576/81

[79] ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, σελ.777

αναγνωρίζεται ανεξάρτητα αν πρόκειται για ιδιωτικό ή δημόσιο ίδρυμα καθώς και η αρχή της επικουρικότητας[80].

Στην Ελλάδα το σύστημα της αγοράς εργασίας χαρακτηρίζεται από έντονες ρυθμιστικές παρεμβάσεις που δημιουργούν έναν έντονο επαγγελματικό προστατευτισμό. Η κατοχύρωση επαγγελματικής κατάρτισης είναι άμεσα συνδεδεμένη με την απόκτηση ακαδημαικού τίτλου σπουδών η οποία ανατέθηκε αρχικά στο ΔΙΚΑΤΣΑ και πλέον στον ΔΟΑΤΑΠ[81].

Ο ΔΟΑΤΑΠ δεν αναγνώριζε τίτλους που είχαν χορηγηθεί από πανεπιστήμια κρατών της ΕΕ, σε περίπτωση που η φοίτηση είχε γίνει έστω και για λίγο διάστημα στην Ελλάδα, καθώς υποστήριζε ότι κάτι τέτοιο δεν είναι επιτρεπτό αφού στηρίζεται σε εκπαίδευση η οποία δεν αναγνωρίζεται[82]. Αυτό συνεπάγεται την άρνηση του ελληνικού Κράτους να αναγνωρίσει επαγγελματικά δικαιώματα από τίτλους σπουδών που αποκτήθηκαν σε ιδρύματα ιδιωτικού δικαίου εγκατεστημένα στην Ελλάδα, ακόμη και αν αυτά τελούν σε καθεστώς δικαιόχρησης προς αλλοδαπά τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα άλλου Κράτους-Μέλους[83].

3.3. Νομολογία ΣτΕ

[80] ΑΝΤΩΝΙΟΥ, ΘΕΟΔΩΡΑ, Το θέμα των δημόσιων και μη δημόσιων πανεπιστημίων, άρθρο στη Μεταρρύθμιση στην Ανώτατη Εκπαίδευση, Εκδοτική Επιμέλεια: Δονάτος, Γιαννίτσης, Καζάκος, Μπρεδήμας, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σελ. 140-141

[81] ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ, ΔΟΝΑΤΟΣ, Η προσαρμογή στο Κοινοτικό Κεκτημένο σε θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής, Ελληνική Πανεπιστημιακή Ένωση Ευρωπαϊκών Σπουδών, Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Επιμέλεια Ναπολέων Μαραβέγιας, Εκδόσεις Θεμέλιο, σελ.93

[82] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 543

[83] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 535

Η πάγια νομολογία του ΣτΕ δεχόταν τη μη αναγνώριση ως χρόνου σπουδών ανώτατης εκπαίδευσης, των σπουδών εκείνων που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα, σε τμήμα ή παράρτημα αλλοδαπού ΑΕΙ, με το οποίο τελούσε σε καθεστώς δικαιόχρησης, που λειτουργεί στη χώρα υπό μορφή ιδιωτικού φροντιστηρίου ή εργαστηρίου ελευθέρων σπουδών[84].

Το ΣτΕ απέρριπτε για μεγάλο διάστημα αιτήσεις ακυρώσεως κατά απορριπτικών αποφάσεων του ΔΙΚΑΤΣΑ. Ιδιαίτερης σημασίας είναι η απόφαση 2809/1997 που εκδικάστηκε από το ΣΤ' Τμήμα, όπου υποστηρίχθηκε ότι δεν επιτρέπεται η αναγνώριση τίτλου σπουδών που χορηγήθηκε από ξένο πανεπιστήμιο, αν η φοίτηση έχει γίνει έστω και μερικώς στην Ελλάδα σε φροντιστήριο ή κέντρο ελευθέρων σπουδών, αφού αυτό δεν ήταν ΝΠΔΔ. Το ΣΤ' Τμήμα αναφέρθηκε στις θεμελιώδεις για το κοινοτικό δίκαιο αρχές της ελευθερίας εγκατάστασης και ελεύθερης κυκλοφορίας εργαζομένων, αλλά και στην Οδηγία 89/48/ΕΟΚ που ίσχυε τότε, η οποία θεωρούσε ως δίπλωμα κάθε πιστοποιητικό το οποίο εκδόθηκε από αρμόδια αρχή, το οποίο βεβαίωνε επιτυχή παρακολούθηση μεταλυκειακού κύκλου σπουδών[85]. Η απόφαση έθεσε θέμα σύγκρουσης του Ευρωπαϊκού δικαίου με το ελληνικό Σύνταγμα[86] αλλά και θέμα προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΚ, όμως λόγω μείζονος σημασίας παρέπεμψε την υπόθεση στην Ολομέλεια[87]. Αξίζει να σημειωθεί η άποψη ενός συμβούλου, ο οποίος υποστήριξε ότι *«κατά το Ελληνικό Σύνταγμα, το κοινοτικό δίκαιο δεν υπερισχύει των διατάξεων*

---

[84] http://www.synigoroskatanaloti.gr/docs/info/info-Colleges.pdf

[85] ΑΝΤΩΝΙΟΥ, ΘΕΟΔΩΡΑ, Το θέμα των δημόσιων και μη δημόσιων πανεπιστημίων, άρθρο στη Μεταρρύθμιση στην Ανώτατη Εκπαίδευση, Εκδοτική Επιμέλεια: Δονάτος, Γιαννίτσης, Καζάκος, Μπρεδήμας, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σελ. 143

[86] ΣτΕ 2809/1997, σκέψεις 17-19

[87] ΣτΕ 2809/1997, σκέψη 23

τούτου. Κι' αυτό, γιατί εφόσον, κατά την σύνταξή του, το 1975, ήταν ορατή η ένταξη της Χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, όπως προκύπτει από τα Πρακτικά της Αναθεωρητικής Βουλής, αν ο συντακτικός νομοθέτης ήθελε να υποχωρούν προ του κοινοτικού δικαίου οι συνταγματικές διατάξεις που ο ίδιος τότε θέσπιζε και για την αναθεώρηση των οποίων καθόριζε, μάλιστα, στο άρθρο 110, ιδιαίτερα δύσκολη διαδικασία, δεν θα περιοριζόταν στην γενική πρόβλεψη ή αναγνωρίσεως αρμοδιοτήτων κατά το Σύνταγμα σε όργανα διεθνών οργανισμών ή περιορισμών στην άσκηση εθνικής κυριαρχίας , αλλά θα το δήλωνε σαφώς. Ούτε, όμως, τούτο έπραξε, ούτε, εν πάση περιπτώσει, προκύπτει αντίθετη ένδειξη από το Πρακτικό της Βουλής»[88].

Στη συνέχεια, η Ολομέλεια του ΣτΕ στην απόφαση της 3457/1998 υποστήριξε ότι η οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος, ειδικότερα δε η ανώτατη εκπαίδευση, καθώς και η αναγνώριση διπλωμάτων αποτελεί εθνικό ζήτημα και ρυθμίζεται από τον εθνικό νομοθέτη[89]. Η κρίση της πλειοψηφίας σχετικά με την μη αναγκαιότητα υποβολής προδικαστικού ερωτήματος βασίστηκε στην ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου και συγκεκριμένα στο άρθρο 149 ΣυνθΕΚ (πλέον άρθρο 165 ΣΛΕΕ), με βάση το οποίο η οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος παραμένει εθνική αρμοδιότητα[90].

Η πλειοψηφία της απόφασης αυτής θεώρησε ότι δεν υπήρχε σύμπτωση ρυθμιστικών πεδίων, καθώς το άρθρο 16 του Συντάγματος αναφέρεται στην εκπαίδευση, ενώ η Οδηγία 89/48 στην ελεύθερη

---

[88] ΣτΕ 2809/1997, σκέψη 21

[89] ΑΝΤΩΝΙΟΥ, ΘΕΟΔΩΡΑ, Το θέμα των δημόσιων και μη δημόσιων πανεπιστημίων, άρθρο στη Μεταρρύθμιση στην Ανώτατη Εκπαίδευση, Εκδοτική Επιμέλεια: Δονάτος, Γιαννίτσης, Καζάκος, Μπρεδήμας, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σελ. 142-144

[90] ΣτΕ 3457/1998

κυκλοφορία προσώπων. Το δικαστήριο δηλαδή ερμηνεύοντας τη Συνθήκη παρακράτησε την αρμοδιότητα της αρμοδιότητας, αποφάσισε δηλαδή ποιές είναι οι αρμοδιότητες που έχουν εκχωρηθεί στα κράτη μέλη και ποιές παραμένουν στην Κοινότητα[91]. Μειοψήφησαν ωστόσο, έντεκα σύμβουλοι, οι οποίοι υποστήριξαν ότι πρέπει να υποβληθεί προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΚ, καθώς η ελευθερία κυκλοφορίας των προσώπων και το δικαίωμα εγκαταστάσεως αυτών παρεμποδίζεται από ένα εθνικό μέτρο, το οποίο καθιστά λιγότερο ελκυστική την απόλαυση των θεμελιωδών αυτών ελευθεριών, καθώς η πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση μπορεί να προωθήσει την ελευθερία κυκλοφορίας των προσώπων σε ολόκληρη την Κοινότητα και να τους επιτρέψει να αποκτήσουν τυπικά προσόντα στο Κράτος Μέλος, όπου προτίθενται να ασκήσουν την επαγγελματική τους δραστηριότητα, με αποτέλεσμα το εθνικό μέτρο να τους το στερεί[92].

Στην άποψη της μειοψηφίας υποστηρίχθηκε ότι σύμφωνα με τα άρθρα 149 και 150 (πλέον άρθρο 165, 166 ΣΛΕΕ)της Συνθήκης, η οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος και το περιεχόμενο και η οργάνωση της επαγγελματικής εκπαίδευσης βρίσκονται στην αποκλειστική αρμοδιότητα των κρατών μελών. Αναφέρθηκαν επίσης, σε απόφαση του Πρωτοδικείου της Ε.Κ., όπου είχε γίνει δεκτό ότι η οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος και της επαγγελματικής εκπαίδευσης δεν περιλαμβάνονται αυτές καθεαυτές μεταξύ των τομέων τους οποίους η Συνθήκη έχει υπαγάγει στην αρμοδιότητα των κοινοτικών οργάνων.

---

[91] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 548

[92] ΣτΕ 3457/1998, σκέψη 16

Με βάση την απαγόρευση του άρθρου 16 παρ.5 και 8 του Συντάγματος, το ΣτΕ θεωρούσε ότι δεν είναι επιτρεπτή η αναγνώριση από την αρμόδια αρχή του χρόνου των σπουδών που πραγματοποιήθηκαν σε τμήμα ή παράρτημα αλλοδαπού πανεπιστημίου εγκατεστημένου στην Ελλάδα που λειτουργεί είτε ως ιδιωτικό Πανεπιστήμιο είτε ως κέντρο Ελευθέρων Σπουδών, γιατί αυτό θα σήμαινε ότι αναγνωρίζονται ως σπουδές ανώτατης εκπαίδευσης εκείνες οι οπίες πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα και συνεπώς θα παραβιαζόταν η ρητή απαγόρευση του Συντάγματος να λειτουργούν στην Ελλάδα ιδιωτικά ΑΕΙ[93].

3.3.1. Μεταστροφή της Νομολογίας.

Το ΣτΕ επέδειξε έναν έντονο «συνταγματικό πατριωτισμό», όσον αφορά την αναγνώριση διπλωμάτων για μεγάλο διάστημα, ενώ αρνούνταν να προβεί στην άσκηση προδικαστικού ερωτήματος. Βέβαια, υπήρχε ήδη μια έντονη μειοψηφία, η οποία ήταν πιο κοντά στις νομολογιακές αποφάσεις του ΔΕΚ, η οποία με την πάροδο του χρόνου απέκτησε την πλειοψηφία, η οποία οδήγησε στη μεταστροφή της νομολογίας[94].

Μέχρι την απόφαση 778/2007, το ΣτΕ δεν προέβη στην υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΚ καθώς θεωρούσε ότι δεν υπάρχει τέτοια ανάγκη καθώς η οργάνωση της παιδείας παραμένει εθνική αρμοδιότητα, σύμφωνα με άρθρο 165 ΣΛΕΕ (πρώην 149 ΣυνθΕΚ). Η απόφαση 778/2007 του Δ' Τμήματος σηματοδοτεί στροφή στη νομολογία. Με την απόφαση αυτή κρίθηκε ότι είναι υποχρεωτικό να αναγνωριστεί πτυχίο που χορηγήθηκε από αλλοδαπό πανεπιστήμιο σε

[93] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 544

[94] ΜΑΡΙΑΣ, ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ, Τα τοξικά πτυχία και το μετέωρο βήμα των ελληνικών πανεπιστημίων μετά τις πρόσφατες αποφάσεις του ΔΕΚ για τα ΚΕΣ, ΕφημΔΔ, 5/2008, σελ.710

Έλληνα πολίτη, παρότι μέρος των απουδών είχε γίνει σε παράρτημα του Πανεπιστημίου εγκατεστημένο στην Ελλάδα[95].

Η πλειοψηφία της απόφασης αυτής υποστήριξε ότι τα ζητήματα σχετικά με την επαγγελματική εκπαίδευση δεν ρυθμίζονται από την παράγραφο 8 του άρθρου 16, αλλά από την παράγραφο 7, την οποία ερμήνευσε ως εξής: Ο συντακτικός νομοθέτης γνωρίζοντας τη σημασία της επαγγελματικής εκπαίδευσης, όρισε ότι θα πρέπει να παρέχεται κατ' αρχήν από το Κράτος και καθιέρωσε ιδιαίτερο καθεστώς για τις σχολές αυτές αλλά και για τα επαγγελματικά δικαιώματα των αποφοίτων τους. Όμως, από αυτό δεν συνάγεται, ότι επιβάλλεται η παροχή της παιδείας αυτής αποκλειστικά από το Κράτος. Το Σύνταγμα δηλαδή, από τη μία πλευρά δεν κατοχυρώνει ατομικό δικαίωμα των ιδιωτών να ιδρύουν τέτοιες σχολές, από την άλλη όμως δεν απαγορεύει την ίδρυση εκπαιδευτηρίων τέτοιας φύσεως από ιδιώτες. Η ρύθμιση, του ζητήματος της ιδρύσεως ανώτατων εκπαιδευτηρίων από ιδιώτες έχει ανατεθεί, από το Σύνταγμα, στον κοινό νομοθέτη, ο οποίος μπορεί να επιτρέψει ή να απαγορεύσει την ίδρυση και λειτουργία τέτοιων σχολών αφού ελέγξει όλες τις αναγκαίες παραμέτρους[96].

Όμως, η διακριτική ευχέρεια του νομοθέτη τίθεται σε περιορισμό από το υπερνομοθετικής ισχύος κοινοτικό δίκαιο σχετικά με την ελεύθερη κυκλοφορία και εγκατάσταση προσώπων και συνεπώς και με την αναγνώριση τίτλων που πιστοποιούν επαγγελματική εκπαίδευση. Η Ολομέλεια προέβη σε αναφορά της πάγιας νομολογίας του ΔΕΚ και στην

[95] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 551

[96] ΣτΕ 778/2007, σκέψη 5

αμοιβαία αρχή της αναγνώρισης των διπλωμάτων και στη συνέχεια αποφάσισε την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος[97].

3.4. Ευρωπαϊκό Δίκαιο.

Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ήδη από το 1963 έθεσε τις γενικές αρχές για την εφαρμογή κοινής πολιτικής επαγγελματικής κατάρτισης, επρόκειτο για μία sui generis πολιτική, η οποία θα εφαρμοζόταν από τα κράτη ενώ η Επιτροπή θα είχε επικουρικό ρόλο. Οι οδηγίες 89/48/ΕΟΚ και 92/51/ΕΟΚ για την αμοιβαία αναγνώριση διπλωμάτων τριτοβάθμιας και επαγγελματικής εκπαίδευσης έρχονται να άρουν συμπληρωματικά εμπόδια για την ελεύθερη κυκλοφορία των σπουδαστών[98].

Η εκπαίδευση επαφίεται ακόμη και σήμερα στην αρμοδιότητα των Κρατών-Μελών, ενώ η Ένωση μπορεί να αναλάβει κάποιες συντονιστικές ή ενισχυτικές δράσεις σύμφωνα με άρθρα 165, 166 ΣΛΕΕ(πρώην άρθρα 149, 150 ΣυνθΕΚ).

Όμως, η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων και η ελεύθερη εγκατάσταση των ελεύθερων επαγγελματιών αποτελούν θεμελιώδεις αρχές της Ένωσης και συνδέονται άμεσα με την αναγνώριση των διπλωμάτων, καθώς η πρόσβαση στα διάφορα επαγγέλματα ρυθμίζεται από εθνικά κριτήρια με βάση την κοινωνική οργάνωση κάθε κράτους μέλους, με αποτέλεσμα ο ενδιαφερόμενος να βρίσκει εμπόδια στο να αποδείξει ότι έχει τις απαιτούμενες γνώσεις για να ασκήσει κάποιο επάγγελμα καθώς αυτό αποδεικνύεται κυρίως μέσω πτυχίων και διπλωμάτων.

---

[97] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 553

[98] ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, ΕΥΤΥΧΙΑ, Η επίδραση του Κοινοτικού Δικαίου στη Δημόσια και Ιδιωτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 94-96

Οι λόγοι που απαιτείται η εναρμόνιση της κατάρτισης και της απονομής των διπλωμάτων στην Ένωση είναι δύο και είναι στενά συνδεδεμένοι μεταξύ τους, ο πρώτος είναι ακαδημαϊκός και έγκειται στη συνοχή των ανώτατων εκπαιδευτικών συστημάτων και ο δεύτερος είναι επαγγελματικός και έχει στόχο να υλοποιήσει την ενιαία αγορά με ίση πρόσβαση στα επαγγέλματα[99].

Κρίθηκε λοιπόν αναγκαίο, να υπάρξει αμοιβαία αναγνώριση επαγγελματικών δικαιωμάτων των εργαζομένων, βάσει του τίτλου σπουδών που έχει χορηγηθεί από εκπαιδευτικό ίδρυμα άλλου κράτους-μέλους της Ένωσης. Συνεπώς, δόθηκε η δυνατότητα στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο από κοινού με το Συμβούλιο να εκδίδουν οδηγίες αφού αποφασίσουν σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία «για την αμοιβαία αναγνώριση διπλωμάτων, πιστοποιητικών και άλλων τίτλων καθώς και τον συντονισμό των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών-μελών που αφορούν την ανάληψη και την άσκηση μη μισθωτών δρατηριοτήτων», σύμφωνα με το άρθρο 53 ΣΛΕΕ[100].

Η Οδηγία 2005/36/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 7ης Σεπτεμβρίου 2005, η οποία αντικατέστησε την Οδηγία 89/48/ΕΟΚ, σχετικά με την αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων θεσπίζει τους κανόνες σύμφωνα με τους οποίους το κράτος μέλος εξαρτά την ανάληψη ή την άσκηση νομοθετικά κατοχυρωμένου επαγγέλματος στην επικράτειά του από την κατοχή καθορισμένων επαγγελματικών προσόντων[101]. Άλλωστε το άρθρο 50 παρ.3 της Οδηγίας

---

[99] ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, ΕΥΤΥΧΙΑ, Η επίδραση του Κοινοτικού Δικαίου στη Δημόσια και Ιδιωτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 183-184

[100] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 538

[101] http://www.synigoroskatanaloti.gr/docs/info/info-Colleges.pdf

αυτής υποχρεώνει τα κράτη να ελέγχουν in concreto τον κάθε τίτλο σπουδών, από τον οποίο απορρέουν τα επαγγελματικά δικαιώματα[102].

Το Πρωτοδικείο της Ε.Ε. παλαιότερα είχε κρίνει ότι η απαγόρευση ιδρύσεως ιδιωτικών πανεπιστημίων στην Ελλάδα που ρυθμίζεται από το άρθρο 16 δεν αντίκειται στην αρχή της ελεύθερης εγκατάστασης, αλλά ούτε υπάρχει ζήτημα διάκρισης καθώς το άρθρο 16 δεν ισχύει μόνο έναντι υπηκόων κρατών μελών της Ε.Ε. αλλά και έναντι Ελλήνων πολιτών[103].

3.5. Νομολογία.

3.5.1. Πρότερη Νομολογία ΔΕΚ.

Το ΔΕΚ στην απόφαση Valentina Neri που αφορούσε την Ιταλία και ήταν σχετική με το ζήτημα είχε εκφράσει σχετικά την άποψη, ότι η διοργάνωση μαθημάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με αμοιβή είναι μια οικονομική δραστηριότητα η οποία εμπίπτει στο δικαίωμα εγκατάστασης. Ακόμη, όρισε ότι ενώ είναι θεμιτοί οι περιορισμοί για να επιτευχθεί υψηλού επιπέδου πανεπιστημιακή εκπαίδευση, οι περιορισμοί αυτοί πρέπει να τηρούν την αρχή της αναλογικότητας και κατέληξε ότι περιορισμοί, οι οποίοι δεν επιτρέπουν την αναγνώριση διπλωμάτων από ένα κράτος μέλος εάν τα προπαρασκευστικά μαθήματα γίνουν στο ίδιο κράτος μέλος αλλά το δίπλωμα αποκτηθεί σε άλλο κράτος μέλος, δεν είναι επιτρεπτοί[104].

---

[102] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 541

[103] ΜΑΡΙΑΣ, ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ, Τα τοξικά πτυχία και το μετέωρο βήμα των ελληνικών πανεπιστημίων μετά τις πρόσφατες αποφάσεις του ΔΕΚ για τα ΚΕΣ, ΕφημΔΔ, 5/2008, σελ. 701

[104] ΑΝΤΩΝΙΟΥ, ΘΕΟΔΩΡΑ, Το θέμα των δημόσιων και μη δημόσιων πανεπιστημίων, άρθρο στη Μεταρρύθμιση στην Ανώτατη Εκπαίδευση, Εκδοτική Επιμέλεια: Δονάτος, Γιαννίτσης, Καζάκος, Μπρεδήμας, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σελ. 145

3.5.2. Απόφαση C-274/05

Με την απόφαση C-274/05 της 23ης Οκτωβρίου 2008 του ΔΕΚ κρίθηκε ότι η Ελλάδα παραβιάζει την Οδηγία 89/48/ΕΟΚ περί αναγνώρισης διπλωμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, που πιστοποιούν επαγγελματική εκπαίδευση ελάχιστης διάρκειας τριών ετών. Ειδικότερα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έκρινε ότι η Ελληνική Δημοκρατία παραβιάζει τις υποχρεώσεις που υπέχει από την Οδηγία[105].

Η απόφαση C-274/05 είχε ως διαδίκους την Επιτροπή και την Ελληνική Δημοκρατία, καθώς επρόκειτο για προσφυγή της Επιτροπής κατά κράτους μέλους, επειδή η Ελλάδα δεν αναγνώριζε τα πτυχία που χορηγούν πανεπιστήμια τα οποία εδρεύουν σε άλλα κράτη-μέλη της ΕΚ σε φοιτητές που έχουν πραγματοποιήσει τις σπουδές τους εν όλω ή εν μέρει στην Ελλάδα, σε διάφορα «Κέντρα Ελευθέρων Σπουδών» (ΚΕΣ), τα οποία η Ελλάδα δεν τα θεωρεί και δεν τα αναγνωρίζει ως πανεπιστήμια, κυρίως λόγω της απαγόρευσης του άρθρου 16 του Συντάγματος. Η Επιτροπή θεωρεί ότι με βάση την Οδηγία 89/48, η Ελλάδα παραβιάζει το κοινοτικό δίκαιο όταν δεν αναγνωρίζει πτυχία που έχουν χορηγηθεί από ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, τα οποία έχουν συνάψει σύμβαση δικαιόχρησης (franchising) με ΚΕΣ που λειτουργούν στην Ελλάδα[106].

Σύμφωνα με τις προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα, η Οδηγία δεν επιβάλλει κανένα κριτήριο εδαφικότητας όσον αφορά τον τόπο πραγματοποιήσεως των σπουδών παρά μόνο διευκρινίζει ότι η πιστοποιούμενη με το δίπλωμα εκπαίδευση πρέπει να έχει

---

[105] http://www.synigoroskatanaloti.gr/docs/info/info-Colleges.pdf

[106] ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, Κοινοτικό Δίκαιο και Ιδιωτικά Πανεπιστήμια, Το Βήμα, 21/06/2008

πραγματοποιηθεί κατά το μεγαλύτερό της μέρος στην Κοινότητα[107]. Το ΔΕΚ ακολουθώντας την πρόταση του εισαγγελέα υποστηρίζει ότι αρκεί η εκπαίδευση να έχει πραγματοποιηθεί «κατά το μεγαλύτερό της μέρος στην Κοινότητα» καθώς με τον τρόπο αυτό καλύπτεται τόσο η εκπαίδευση που πραγματοποιήθηκε στο κράτος μέλος που χορήγησε τον οικείο τίτλο σπουδών όσο και αυτή που πραγματοποιήθηκε εν μέρει ή εξ ολοκλήρου σε άλλο κράτος μέλος. Το ΔΕΚ κάνει αναφορά και σε πρότερη σχετική νομολογία του[108].

Άλλωστε, υποστηρίζει το Δικαστήριο το γενικό σύστημα αναγνωρίσεως των διπλωμάτων τριτοβάθμιας εκπαιδεύσεως που καθιερώθηκε με την οδηγία 89/48 στηρίζεται, συγκεκριμένα, στην αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών μελών όσον αφορά τα επαγγελματικά προσόντα που αναγνωρίζουν.[109] Συνεπώς, το θέμα εάν είναι το εκπαιδευτικό ίδρυμα, στο οποίο πραγματοποίησε τις σπουδές του ο κάτοχος διπλώματος, «πανεπιστήμιο ή ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα ή άλλο ίδρυμα του αυτού εκπαιδευτικού επιπέδου», κατά την έννοια της οδηγίας 89/48[110], πρέπει να κρίνεται αποκλειστικώς βάσει των κανόνων που διέπουν το σύστημα επαγγελματικής εκπαιδεύσεως του κράτους μέλους του οποίου η αρμόδια αρχή χορήγησε το δίπλωμα[111]. Επιπλέον, το άρθρο 4 της Οδηγίας δίνει τη δυνατότητα να επιβληθεί από το Κράτος Μέλος κάποιο αντισταθμιστικό μέτρο, όπως πρακτική άσκηση

---

[107] http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=60938&pageIndex=0&doclang=el&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=505624, σκέψεις 34-35

[108] http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=66966&pageIndex=0&doclang=el&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=505624, σκέψη 28

[109] http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=66966&pageIndex=0&doclang=el&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=505624, σκέψη 30

[110] Άρθρου 1, στοιχείο α΄, πρώτο εδάφιο, δεύτερη περίπτωση

[111] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 560

ή δοκιμασία επάρκειας, εάν θεωρεί ότι η πιστοποιημένη εκπαίδευση υπολείπεται από όσα το ίδιο απαιτεί για την πρόσβαση στο νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα[112].

Το ΔΕΚ προτίμησε επί της ουσίας να μην απαντήσει στο ζήτημα αν υπάρχει ή όχι σύγκρουση μεταξύ της Συνθήκης και του άρθρου 16 του Συντάγματος και κατέληξε ότι οι σπουδές που γίνονται εν μέρει στην Ελλάδα βάση συμφωνιών δικαιόχρησης, δεν εντάσσονται στο ρυθμιστικό πεδίο του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Η απόφαση αυτή εντάσσεται στην γενικότερη στρατηγική του Δικαστηρίου να αποφεύγει την ευθεία σύγκρουση μεταξύ ενωσιακού και εθνικού δικαίου[113].

Αντίθετα, το ΔΕΚ επιλύει το ζήτημα με τρόπο που δεν επιτρέπει να συναχθεί συμπέρασμα σχετικά με την αναθεώρηση ή μη του άρθρου 16. Παρά το γεγονός όμως ότι το ΔΕΚ δεν ζητά αναθεώρηση του άρθρου 16, οι πρακτικές συνέπειες είναι τεράστιες αφού ουσιαστικά κανένα κράτος μέλος δεν μπορεί να μην επιτρέπει την αναγνώριση τίτλου σπουδών αλλοδαπού εκπαιδευτικού ιδρύματος επειδή ένα μέρος των σπουδών έχει γίνει στο κράτος μέλος υποδοχής, αλλά ούτε και μπορεί να απαγορεύσει πλήρως τις συμβάσεις δικαιόχρησης μεταξύ αλλοδαπών Πανεπιστημίων και κέντρου σπουδών εγκατεστημένου στο δικό του έδαφος[114]. Το μοναδικό που έχει στη διάθεση του το κράτος μέλος είναι

[112] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 561

[113] ΜΑΡΙΑΣ, ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ, Τα τοξικά πτυχία και το μετέωρο βήμα των ελληνικών πανεπιστημίων μετά τις πρόσφατες αποφάσεις του ΔΕΚ για τα ΚΕΣ, ΕφημΔΔ, 5/2008, σελ. 703

[114] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σελ. 563

τα μέτρα αντιστάθμισης που χορηγεί η ίδια η οδηγία για πρακτική άσκηση έως τρία έτη ή δοκιμασία επάρκειας[115].

3.6. Συνταγματική Αναθεώρηση.

Στη συζήτηση για την αναθεώρηση του 2008 και το ΠΑΣΟΚ και η ΝΔ[116] πρότειναν την αναθεώρηση του άρθρου 16 και την ίδρυση μη κρατικών ιδρυμάτων, αλλά λόγω κομματικών διαφορών η αναθεώρηση αυτή δεν προχώρησε , καθώς στην ψηφοφορία που διεξήχθη δεν συγκεντρώθηκε η αναγκαία κοινοβουλευτική πλειοψηφία των 3/5 του όλου αριθμού των βουλευτών[117]. Αυτό λοιπόν, που δεν μπόρεσε να επιτύχει μια σαφής κοινοβουλευτική πλειοψηφία, η οποία επιθυμούσε την αναθεώρηση του άρθρου 16 και τη δυνατότητα ίδρυσης ιδιωτικών πανεπιστημίων, το κατάφερε το ΔΕΚ με τη νομολογία του[118].

[115] ΜΑΡΙΑΣ, ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ, Τα τοξικά πτυχία και το μετέωρο βήμα των ελληνικών πανεπιστημίων μετά τις πρόσφατες αποφάσεις του ΔΕΚ για τα ΚΕΣ, ΕφημΔΔ, 5/2008, σελ. 711

[116] http://anatheorisi.parliament.gr/protaseisAitArthraDetails.asp?dets=1&ArthroID=18

[117] ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σελ.110

[118] ΜΑΡΙΑΣ, ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ, Τα τοξικά πτυχία και το μετέωρο βήμα των ελληνικών πανεπιστημίων μετά τις πρόσφατες αποφάσεις του ΔΕΚ για τα ΚΕΣ, ΕφημΔΔ, 5/2008, σελ. 694

4. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία.

4.1. Ιστορικό.

Η ιδιοκτησία συγκαταλέγεται μεταξύ των έμφυτων, αναπαλλοτρίωτων και αιώνιων δικαιωμάτων του ανθρώπου, σύμφωνα με τους θεμελιωτές του φυσικού δικαίου και ιδιαίτερα τον Locke[119].

4.2. Εθνικό Δίκαιο.

Σύμφωνα με το άρθρο 17 παρ.1 του Συντάγματος «η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του κράτους». Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι υπήρξε συνταγματική κατοχύρωση της ιδιοκτησίας μόνο στα επαναστατικά συντάγματα, ενώ τα υπόλοιπα από το 1844 έως το 1952, απλά περιορίζονταν στις προϋποθέσεις της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης. Το Σύνταγμα του 1975, απαγορεύει την κατάχρηση, ορίζοντας ρητώς ότι απαγορεύεται η καταχρηστική άσκηση, ενώ δεν επιτρέπει να ασκείται το δικαίωμα της ιδιοκτησίας σε βάρος του γενικού συμφέροντος[120].

Πρόβλημα προκύπτει λόγω της σχετικά στενής διατυπώσεως της διατάξεως του άρθρου 17 παρ. 1 Συντ. και της χρησιμοποιήσεως σε αυτό του όρου «ιδιοκτησία», ενώ από την άλλη πλευρά οι σύγχρονες απαιτήσεις, οι οποίες έχουν δημιουργηθεί από την εξέλιξη της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής πραγματικότητας επιβάλλουν,

---

[119] ΓΕΡΟΝΤΑΣ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, Η Συνταγματική Προστασία της Ιδιοκτησίας και αναγκαστική απαλλοτρίωση, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993, σελ.1

[120] ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνη, 2010, σελ.1030-1035

δίχως αμφιβολία, ολοένα και περισσότερο, την επέκταση της ανωτέρω συνταγματικής προστασίας και στα περιουσιακά ενοχικά δικαιώματα[121].

4.2.1.Συνταγματικές Θεωρίες.

Στη συνταγματική θεωρία, υποστηρίζονται δυο απόψεις για τη συνταγματική προστασία των περιουσιακών ενοχικών δικαιωμάτων. Η πρώτη άποψη, η «παραδοσιακή», μιας και είναι χρονικά προγενέστερη, υποστηρίζει ότι η συνταγματική διάταξη που προστατεύει την ιδιοκτησία δεν περιλαμβάνει τα περιουσιακά ενοχικά δικαιώματα. Η άποψη αυτή τεκμηριώνεται στη γραμματική ερμηνεία, κατά την οποία η έννοια της ιδιοκτησίας έχει ένα συγκεκριμένο νόημα, στο περιεχόμενο του οποίου εντάσσονται μόνον τα εμπράγματα δικαιώματα.

Η Ελλάδα παραμένει ακόμα στην έννοια της ιδιοκτησίας πριν την προβιομηχανική περίοδο, δηλαδή συμπεριλαμβάνει μόνο τα εμπράγματα δικαιώματα. Για αυτό ευθύνεται κατά κύριο λόγο η νομολογία καθώς εξαιτίας της προσπάθειας που κατέβαλε για να προστατεύσει το δημόσιο ταμείο. Από την άλλη, από την πλευρά της θεωρίας υπήρχαν μεμονωμένες φωνές που ζητούσαν τη διεύρυνση της έννοιας της ιδιοκτησίας και κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες του Συντάγματος, οι οποίες όμως δεν εισακούστηκαν.

Στην Ευρώπη, η Γερμανία υπήρξε η πρωτοπόρος καθώς η διεύρυνση της έννοιας της ιδιοκτησίας εκεί έγινε από τα πρώτα χρόνια της εποχής της Βαϊμάρης με κύριο δημιουργό της τη νομολογία, η οποία είχε συλλάβει την αναγκαιότητα της διεύρυνσης πολύ πριν τη

[121] ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, Η προστασία των περιουσιακών ενοχικών δικαιωμάτων σε υπερνομοθετικό επίπεδο: μεταξύ νομικής δογματικής και σύγχρονων αναγκών, Το Σύνταγμα, 3/2002, σελ.412

Βαϊμάρη[122]. Η ανάγκη της διεύρυνσης προέρχεται από το γεγονός ότι σήμερα η οικονομική υπόσταση του ατόμου συντίθεται κυρίως από τα περιουσιακά δικαιώματα εκτός από τα εμπράγματα.

4.3.Νομολογία

Η πάγια νομολογία των δικαστηρίων έως το 1998 ήταν ότι στη συνταγματική προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας εμπίπτουν μόνο τα εμπράγματα δικαιώματα επί κινητών και ακινήτων, δηλαδή η κυριότητα(α.999ΑΚ), οι δουλείες(α.1118 ΑΚ), το ενέχυρο(α.1209 ΑΚ) και η υποθήκη(α.1275 ΑΚ). Η άποψη αυτή στηρίζεται στη βούληση του συνταγματικού νομοθέτη, ο οποίος περιόρισε τη συνταγματική προστασία μόνο στα εμπράγματα δικαιώματα, ενώ η πρόταση για αντικατάσταση του όρου ιδιοκτησία με τον όρο περιουσία δεν έγινε δεκτή, ούτε στη συνταγματική αναθεώρηση του 1911 αλλά ούτε και στο Σύνταγμα του 1975. Υποστηρίζεται λοιπόν ότι η υπαγωγή στη συνταγματικά κατοχυρωμένη προστασία της ιδιοκτησίας του άρθρου 17 αντιστρατεύεται με το πνεύμα αλλά και με το γράμμα του Συντάγματος[123]. Παράλληλα, η άποψη αυτή βασιζόταν και σε επιχειρήματα όπως η δημοσιονομική προστασία του κράτους καθώς ίσως να υπήρχε πρόσθετη ταμειακή επιβάρυνση του δημοσίου από την επέκταση του δικαιώματος αυτού[124].

Ο περιορισμός της συνταγματικής προστασίας της ιδιοκτησίας οφείλεται στην κατάσταση που επικρατούσε στην προβιομηχανική

[122] ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ, Μελέτες ΙΙΙ, Θεμελιώδη Δικαιώματα και Κοινωνικό Κράτος, 1974-1999, Εκδόσεις Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000, σελ.167

[123] ΓΕΡΟΝΤΑΣ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, Η Συνταγματική Προστασία της Ιδιοκτησίας και αναγκαστική απαλλοτρίωση, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993, σελ. 12

[124] ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, Η προστασία των περιουσιακών ενοχικών δικαιωμάτων σε υπερνομοθετικό επίπεδο: μεταξύ νομικής δογματικής και σύγχρονων αναγκών, Το Σύνταγμα, 3/2002, σελ. 411

περίοδο καθώς οι άνθρωποι τότε ασχολούνταν κυρίως με τον πρωτογενή και λιγότερο με τον δευτερογενή τομέα της οικονομίας. Όμως στη σύγχρονη εποχή τα ενοχικά δικαιώματα είναι πολύ σημαντικά και κατέχουν σπουδαίο ρόλο στην κοινωνική πραγματικότητα. Το γεγονός ότι η νομολογία θεωρούσε ότι η ιδιοποίηση ή η εκμηδένιση ενοχικών δικαιωμάτων μπορεί να γίνει χωρίς αποζημίωση αντιστρατεύεται τον προσελκυστικό χαρακτήρα του Συντάγματος, δηλαδή την ικανότητα του Συντάγματος να ικανοποιήσει τον πολίτη και να προστατέψει τα συμφέροντα του. Το Σύνταγμα θα έπρεπε να παρακολουθεί το πολιτικό φαινόμενο και να προσπαθεί να αντιμετωπίσει τα νέα προβλήματα που δημιουργούνται. Η μη προστασία των ενοχικών δικαιωμάτων δεν συμβάλλει άλλωστε ούτε στην οικονομική σταθερότητα αλλά ούτε και στη δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ του κράτους και του πολίτη[125].

Η πάγια νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων ήταν για πολλά χρόνια ότι η συνταγματική προστασία της περιουσίας δεν καλύπτει τα ενοχικά δικαιώματα παρά μόνο τα εμπράγματα. Όμως, ο Άρειος Πάγος και στη συνέχεια το ΣτΕ δέχτηκαν χωρίς να μεταβάλλουν τη νομολογία τους ότι τα ενοχικά δικαιώματα προστατεύονται από το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ[126]. Η πρότερη νομολογιακή θέση των ελληνικών δικαστηριών ότι η συνταγματική προστασία της ιδιοκτησίας καλύπτει μόνο τα εμπράγματα και όχι τα ενοχικά δικαιώματα στηριζόταν στη γραμματική ερμηνεία του Συντάγματος αλλά κυρίως στην άποψη ότι αυτή ήταν η βούληση του

[125] ΓΕΡΟΝΤΑΣ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, Η Συνταγματική Προστασία της Ιδιοκτησίας και αναγκαστική απαλλοτρίωση, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993, σελ. 15-17

[126] ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνη, 2010, σελ.1041

συντακτικού νομοθέτη[127]. Υποστηρίζεται ότι ένας από τους λόγους για τους οποίους η νομολογία δεν εναρμονίζεται με την άποψη της θεωρίας αλλά και με την αντίθετη νομολογία του ΕΔΔΑ είναι ότι θεωρεί ότι πρόκειται για την προστασία διαφορετικών έννομων αγαθών[128].

Το modus Vivendi της νομολογίας είναι ιδιαίτερα εμφανές στην απόφαση 2/1995 του Αρείου Πάγου, η οποία ασχολήθηκε με το νόμο 1941/1991, πιο συγκεκριμένα με την απόσβεση χρηματικών ποινών που επεβλήθησαν, ακόμη και με αμετάκλητες δικαστικές αποφάσεις. Ο ΑΠ έκρινε ως αντισυνταγματική την διάταξη αυτή, αλλά λόγω παραβίασης της αρχής της διάκρισης των εξουσιών και όχι λόγω παραβίασης του άρθρου 17 του Συντάγματος ή λόγω παραβίασης της ΕΣΔΑ[129].

4.4. Το δικαίωμα της ιδιοκτησία στην ΕΣΔΑ.

Σε αντίθεση με την ελληνική νομολογία , η νομολογία του ΕΔΔΑ δέχεται ότι το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου καλύπτει κάθε οικονομικά αποτιμητό δικαίωμα. Καθώς το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβασης της Ρώμης έχει κυρωθεί μαζί με το κύριο σώμα της ΕΣΔΑ, τα ενοχικά δικαιώματα προστατεύονται στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης σε επίπεδο διατάξεων σχετικά αυξημένης τυπικής ισχύος με βάση το άρθρο 28 παρ.1 του Συντάγματος. Είναι σαφές ωστόσο, ότι η ΕΣΔΑ παρέχει ευρύτερη προστασία από το άρθρο

[127] ΜΕΛΦΟΣ, ΘΑΛΗΣ, Η προστασία των ενοικών δικαιωμάτων κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, 1/2001, σελ.97

[128] ΜΕΛΦΟΣ, ΘΑΛΗΣ, Η προστασία των ενοικών δικαιωμάτων κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, 1/2001, σελ. 99

[129] ΧΡΗΣΤΟΥ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ, Η προστασία των ενοχικών απαιτήσεων από το άρθρο 17 του Συντάγματος και το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, Δικαιώματα του Ανθρώπου, 41/2009, σελ.416

17 παρ.1 του Συντάγματος, κάτι που συμβαίνει σε ελάχιστες περιπτώσεις δικαιωμάτων[130].

Το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου έχει τρεις ειδικότερες διατάξεις: αρχικά δεν επιτρέπεται κανείς να στερηθεί με κανένα τρόπο την περιουσία του, δεύτερον δεν επιτρέπεται η αναγκαστική απαλλοτρίωση παρά μόνο εάν συντρέχουν λόγοι δημόσιας ωφέλειας, με βάση τις προϋποθέσεις του νόμου και τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου και τρίτον δικαίωμα των κρατών να θετουν κανόνες για τη ρύθμιση της ιδιοκτησίας. Οι τρεις αυτοί κανόνες δεν είναι ασύνδετοι μεταξύ τους, αλλά ο δεύτερος και ο τρίτος αναφέρονται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις παρεμβολής στο δικαίωμα της περιουσίας και πρέπει να ερμηνεύονται υπό το φως του πρώτου κανόνα[131].

4.4.1.Οι τρεις κανόνες του ΕΔΔΑ.

Το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Sporrong and Lönnroth κατά Σουηδίας (23 Σεπτεμβρίου 1982), προσδιόρισε τους τρεις κανόνες, επί των οποίων έκτοτε πραγματοποιείται ο έλεγχος για να διαπιστωθεί αν έχει σημειωθεί παραβίαση του δικαιώματος στην περιουσία[132]. Ο πρώτος κανόνας είναι γενικής φύσης και καθιερώνει την αρχής της ειρηνικής απόλαυσης της περιουσίας (παρ. 1 εδάφιο α'). Ο δεύτερος κανόνας (παρ. 1 εδάφιο β') καλύπτει τη στέρηση από περιουσιακά αγαθά και υποβάλλει αυτή σε ορισμένες προϋποθέσεις όπως λόγοι δημόσιας ωφελείας, νομοθετικοί

[130] ΜΕΛΦΟΣ, ΘΑΛΗΣ, Η προστασία των ενοικών δικαιωμάτων κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, 1/2001, σελ.99

[131] ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, ΠΑΡΟΥΛΑ, Μηχανισμοί Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Διεθνείς Πράξεις, Θεωρία και Πρακτική, Εκδόσεις Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνη, 2008, σελ.429

[132] Ενδεικτικές είναι οι αναφορές στις υποθέσεις National & Provincial Building Society κλπ κατά Ηνωμένου Βασιλείου (23 Οκτωβρίου 1997), Saarinen κατά Φιλανδίας (28 Ιανουαρίου 2003), Μ.Α. κλπ κατά Φιλανδίας (10 Ιουνίου 2003), Ozturk κατά Τουρκίας (2 Οκτωβρίου 2003), Κλιάφας κατά Ελλάδας (8 Ιουλίου 2004), Asmundsson κατά Ισλανδίας (12 Οκτωβρίου 2004) κ.α.

περιορισμοί ή περιορισμοί που επιβάλλονται από τις γενικές αρχές του κράτους δικαίου. Ο τρίτος κανόνας (παράγραφος 2), προσδιορίζει ότι η προστασία του δικαιώματος στην περιουσία δεν θίγει το δικαίωμα των κρατών να ελέγχουν τη χρήση της περιουσίας με τρόπο ώστε να διασφαλίζεται το γενικό συμφέρον. Με την ερμηνεία αυτή το δικαστήριο αναλύει το Πρώτο Πρωτόκολλο σε τρεις διακριτούς κανόνες και θεωρεί ότι ο πρώτος κανόνας έχει γενικό χαρακτήρα ενώ οι επόμενοι δύο έχουν ειδικό χαρακτήρα[133].

Το ΕΔΔΑ έχει κρίνει σε πλήθος υποθέσεων ότι το αγαθό έχει αυτόνομη έννοια, ανεξάρτητη από τον χαρακτηρισμό που προσλαμβάνει στο εσωτερικό δίκαιο και δεν περιορίζεται μόνο σε ιδιοκτησία υλικών αγαθών. Πρόκειται επομένως για ένα «άνοιγμα» του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 1 ΠΠΠ σε στοιχεία που αποτιμώνται σε όρους οικονομικούς, αν σκεφτεί κανείς ότι το γράμμα της διάταξης χρησιμοποιεί στα γαλλικά τους όρους «biens» και «propriete», ενώ στην αγγλική τους όρους «possessions» και «property», που μεταφράζονται στα ελληνικά σε «ιδιοκτησία» και «περιουσία»[134].

4.4.2. Πρότερη νομολογία ΕΔΔΑ.

Πιο συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει κατά καιρούς μέσα από τη νομολογία, ότι στην έννοια της «περιουσίας» περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, εκτός από την κυριότητα επί ακινήτων[135] και επί κινητών[136], οι

[133] ΔΡΟΣΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, Συνταγματικοί Περιορισμοί της Ιδιοκτησίας και αποζημίωση, Προστασία της ιδιοκτησίας και ΕΣΔΑ, Νομική Βιβλιοθήκη- Χάρης Καρατζάς, Αθήνα, 1997, σελ.51

[134] Επ' αυτού βλέπε και Γιάννη *Δρόσο*, *Συνταγματικοί περιορισμοί της ιδιοκτησίας και αποζημίωση*, *Νομική Βιβλιοθήκη*, Αθήνα 1997, σ. 59

[135] λ.χ. αποφάσεις Παπαμιχαλόπουλος κατά Ελλάδος (24 Ιουνίου 1993), σκ. 39-46 και Guillemin κατά Γαλλίας (21 Φεβρουαρίου 1997)

[136] ενδεικτικά αποφάσεις Casus Dosier-und Fordertechlnik GmbH κατά Ολλανδίας (23 Φεβρουαρίου 1995), σκ. 53 και Vasilescu κατά Ρουμανίας (22 Μαΐου 1998)

διοικητικές άδειες όταν αφορούν κατά κύριο λόγο τη χρήση ενός ιδιωτικού αγαθού[137], η μετοχή[138], η πελατεία μιας εμπορικής επιχείρησης[139], οι αξιώσεις έναντι οργανισμών κοινωνικής ασφαλίσεως για καταβολή κοινωνικοασφαλιστικών παροχών[140], οι ενοχικές αξιώσεις από συμβατική ή εξωσυμβατική ευθύνη[141], τα κυνηγετικά δικαιώματα σε μια συγκεκριμένη έκταση[142], οι πατέντες[143] και τα σήματα[144], το δικαίωμα αλιείας κατόπιν αδείας[145], η άδεια λειτουργίας ως προμηθευτή υπηρεσιών Ιντερνέτ[146], κ.ο.κ[147]. Για να μπει σε εφαρμογή το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, δεν είναι απαραίτητο το εθνικό δίκαιο να αναγνωρίζει σχετικό συμφέρον ως δικαίωμα σε περιουσία. Η έννοια του όρου «περιουσία» είναι αυτόνομη για τους σκοπούς της Σύμβασης, καθώς αποσκοπεί στο να ομογενοποιήσει τα διαφορετικά επίπεδα προστασίας των δικαιωμάτων που απαντώνται στις εθνικές έννομες τάξεις.

4.4.3. Νομολογία ΕΔΔΑ για Ελλάδα

[137] Pine Valley Developments LTD κ.ά. κατά Ιρλανδίας (29 Νοεμβρίου 1991)

[138] Lithgow κ.ά. κατά Ηνωμένου Βασιλείου (8 Ιουλίου 1986), Bramelid και Malmstrom κατά Σουηδίας (25 Οκτωβρίου 1984), Sovtransavto Holding κατά Ουκρανίας (25 Σεπτεμβρίου 2002)

[139] Van Marle κ.ά. κατά Ολλανδίας (26 Ιουνίου 1986)

[140] Gaygusuz κατά Αυστρίας (16 Σεπτεμβρίου 1996)

[141] ΣΤΡΑΝ και Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδος (9 Δεκεμβρίου 1994)

[142] Chassagnou και άλλοι κατά Γαλλίας (29 Απριλίου 1999)

[143] Smith Kline and French Laboratories v. the Netherlands (4 Οκτωβρίου 1990).,

[144] Anheuser-Busch Inc. κατά Πορτογαλίας (11 Οκτωβρίου 2005)

[145] Posti και Rahko κατά Φιλανδίας (24 Σεπτεμβρίου 2002)

[146] MEGADAT.COM SRL κατά Μολδαβίας (8 Απριλίου 2008)

[147] ΣΑΤΛΑΝΗΣ, ΧΡΗΣΤΟΣ, *Η προστασία του δικαιώματος της ιδιοκτησίας – περιουσίας με βάση κυρίως τη νομολογία του ΕΔΔΑ*, Αρμενόπουλος 2007, 1877 επ.

Η πρώτη αποδοκιμασία της Ελλάδας για την έλλειψη προστασίας των ενοχικών απαιτήσεων ως στοιχείου της περιουσίας του ατόμου συνέβη στην υπόθεση ΣΤΡΑΝ και Ανδρεάδης κατά της Ελλάδας, όπου η Ελλάδα καταδικάστηκε να καταβάλλει ένα υπέρογκο πρόστιμο ως αποζημίωση λόγω κατάργησης διαιτητικής απόφασης με διάταξη νόμου[148].

Στην υπόθεση Δυϊλιστήρια ΣΤΡΑΝ και Ανδρεάδης κατά Ελλάδας, το Δικαστήριο έκρινε ότι η παραβίαση δεν αφορούσε απαλλοτρίωση ή παρέμβαση στη χρήση του περιουσιακού στοιχείου, και επομένως έπρεπε να ελεγχθεί ως προς το εάν τηρείται ο πρώτος κανόνας του άρθρου 1 ΠΠΠ. Το Δικαστήριο προσπάθησε να διευκρινίσει εάν επετεύχθη δίκαιη ισορροπία. Η κυβέρνηση υποστήριξε ότι το ληφθέν μέτρο αποτελούσε τμήμα συνολικότερης δέσμης μέτρων που αποσκοπούσαν στην εξυγίανση της δημόσιας ζωής από την ανυποληψία που συντροφεύει ακόμα και σήμερα τις πράξεις του δικτατορικού καθεστώτος και είχε ως στόχο να διακηρύξει την πρόθεση και τη δύναμη του ελληνικού λαού να προστατεύσει τους δημοκρατικούς θεσμούς. Τα δικαιώματα των προσφευγόντων, υποστήριξε το κράτος, απέρρεαν από ένα προνομιακό συμβόλαιο το οποίο είναι επιζήμιο για την εθνική οικονομία, και του οποίου η σύναψη οφειλόταν στο ότι η εταιρία συνέβαλε στη διατήρηση του δικτατορικού καθεστώτος. Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι θα ήταν άδικο να ακυρώνεται κάθε νομική σχέση που συνάπτεται κατά τη διάρκεια ενός δικτατορικού καθεστώτος, όταν αυτό παύει να υπάρχει.

Το Δικαστήριο δεν αμφισβήτησε το δικαίωμα του κράτους να διακόπτει μια σύμβαση, εφόσον την κρίνει επιζήμια για την εθνική

[148] ΧΡΗΣΤΟΥ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ, Η προστασία των ενοχικών απαιτήσεων από το άρθρο 17 του Συντάγματος και το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, Δικαιώματα του Ανθρώπου, 41/2009, σελ. 425

οικονομία, κάτι που είναι κατοχυρωμένο και στο διεθνές δημόσιο δίκαιο. Κάθε κράτος έχει την κυρίαρχη εξουσία να καταγγέλλει μια σύμβαση με ιδιώτες, υπό την προϋπόθεση ότι τους αποζημιώνει, χωρίς ωστόσο η αποζημίωση αυτή να κατοχυρώνεται και στις διατάξεις της σύμβασης που αφορούν τη ρήτρα διαιτησίας. Σε διαφορετική περίπτωση, θα μπορούσε ένα από τα δυο μέρη να αποφύγει τη δικαιοδοσία για διαφορές που έχουν διευθετηθεί βάσει διαιτησίας. Το Δικαστήριο επίσης έκρινε ότι η κατάργηση με νόμο απόφασης διαιτητικού δικαστηρίου η οποία αναγνώριζε δικαίωμα αποζημίωσης αποτελούσε «περιουσία» υπό την έννοια του άρθρου 1[149]. Το δικαστήριο τεκμηρίωσε την άποψη αυτή στο γεγονός ότι η απόφαση ήταν τελεσίδικη, δεσμευτική και εκτελεστή[150].

Το Δικαστήριο επίσης σημείωσε ότι το κράτος με δική του βούληση είχε οδηγήσει τη διαδικασία στη διαιτησία, τις συνέπειες της οποίας στη συνέχεια αποπειράθηκε να αποφύγει. Ως εκ τούτου, ακυρώνοντας την διαιτητική απόφαση, ο νομοθέτης αναστάτωσε την απαιτούμενη δίκαιη ισορροπία. Εκ των ανωτέρω, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι υπήρχε παραβίαση του άρθρου 1 ΠΠΠ. Η απόφαση αυτή σήμαινε για την ελληνική έννομη τάξη ότι δεν επιτρέπεται να κηρύσσονται με νόμο ως παραγεγραμμένες ενοχικές αξιώσεις οι οποίες έχουν ήδη διαγνωστεί δικαστικώς, ότι δεν πρέπει να κηρύσσονται με νόμο ως καταργημένες εκκρεμείς δίκες αλλά και ότι δεν πρέπει να θεσπίζονται νομοθετικοί φραγμοί στην αναγκαστική εκτέλεση[151].

---

[149] ΔΡΟΣΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, Συνταγματικοί Περιορισμοί της Ιδιοκτησίας και αποζημίωση, Προστασία της ιδιοκτησίας και ΕΣΔΑ, Νομική Βιβλιοθήκη- Χάρης Καρατζάς, Αθήνα, 1997, σελ.52

[150] ΧΡΗΣΤΟΥ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ, Η προστασία των ενοχικών απαιτήσεων από το άρθρο 17 του Συντάγματος και το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, Δικαιώματα του Ανθρώπου, 41/2009, σελ. 244

[151] ΧΡΗΣΤΟΥ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ, Η προστασία των ενοχικών απαιτήσεων από το άρθρο 17 του Συντάγματος και το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, Δικαιώματα του Ανθρώπου, 41/2009, σελ. 245

4.5. Μεταστροφή ελληνικής νομολογίας

Μετά την απόφαση αυτή άρχισε να είναι εμφανής η στροφή της νομολογίας. Ως προπομπός της μπορεί να θεωρηθεί η εισήγηση του Αρεοπαγίτη Δ. Κονδύλη στην Ολομέλεια του Αρείου Πάγου στην αίτηση για αναίρεση της ΕφΑθ 2151/1994, η οποία αποτέλεσε το πρώτο δείγμα για την ανατροπή των έως τότε νομολογιακών δεδομένων, στον απόηχο της ελληνικής καταδίκης. Στην εισήγηση αυτή, υπήρχει για πρώτη φορά η πρόταση ότι η κατάργηση με το νόμο 2172/1993 αστικών αξιώσεων δεν ήταν μόνο αντισυνταγματική αλλά και αντίθετη στο άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου. Ο Αρεοπαγίτης εξέτασε αυτεπαγγέλτως τους λόγους αντίθεσης προς την ΕΣΔΑ και ανέφερε ότι το προτείνει λόγω της πρόσφατης καταδικαστικής απόφασης της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ. Η Εισηγητική έκθεση δεν συζητήθηκε στην Ολομέλεια καθώς υπήρξε εκούσια συμμόρφωση του εκδότη να πληρώσει την αποζημίωση[152].

4.5.1. Απόφαση 40/1998 Α.Π.

Η απόφαση 40/1998 της Ολομέλειας του Άρειου Πάγου έφερε στην επιφάνεια το ζήτημα της προστασίας των ενοχικών δικαιωμάτων στην ελληνική έννομη τάξη. Η συγκεκριμένη απόφαση αποτελεί την πρώτη απόφαση της Ολομέλειας του συγκεκριμένου δικαστηρίου με την οποία αναγνωρίζεται υπερνομοθετική προστασία στα ενοχικά δικαιώματα που θεμελιώνεται στο άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Ιδιαίτερα σημαντικό ωστόσο είναι ότι η

[152] ΧΡΗΣΤΟΥ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ, Η προστασία των ενοχικών απαιτήσεων από το άρθρο 17 του Συντάγματος και το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, Δικαιώματα του Ανθρώπου, 41/2009, σελ. 435

απόφαση δεν έθεσε το ζήτημα της διεύρυνσης της έννοιας ιδιοκτησίαστου άρθρου 17 του Συντάγματος[153].

Η απόφαση αυτή αφορούσε τη συνταγματικότητα των διατάξεων του άρθρου 45 παρ.1^{A} και 3 του Ν. 2172/1993, οι οποίες αφορούσαν απόσβεση αξιώσεων προσώπων που είχε προσβληθεί η ανθρώπινη αξία τους από τον τύπο και τα ΜΜΕ. Το Δικαστήριο έκρινε ότι με το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής σύμβασης, για την προστασία των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (ΕΣΔΑ), που κυρώθηκε (μαζί με τη Σύμβαση) με το Ν.Δ. 53/1974 και έχει, σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος, αυξημένη έναντι των κοινών νόμων ισχύ κατοχυρώνεται ο σεβασμός της περιουσίας του προσώπου, το οποίο μπορεί να τη στερηθεί μόνο για λόγους δημόσιας ωφέλειας. Στην έννοια της περιουσίας περιλαμβάνονται όχι μόνο τα εμπράγματα δικαιώματα, αλλά και όλα τα δικαιώματα "περιουσιακής φύσεως" και τα κεκτημένα "οικονομικά συμφέροντα". Καλύπτονται έτσι τα ενοχικά περιουσιακά δικαιώματα και ειδικότερα απαιτήσεις, είτε αναγνωρισμένες με δικαστική ή διαιτητική απόφαση, είτε απλώς γεννημένες κατά το εθνικό δίκαιο, εφόσον υπάρχει νόμιμη προσδοκία, με βάση το ισχύον δίκαιο, ότι μπορούν να ικανοποιηθούν δικαστικά. Στη συνέχεια το δικαστήριο παραθέτει νομολογία του ΕΔΔΑ, σχετικά με το θέμα και καταλήγει ότι η απόσβεση των αστικών απαιτήσεων αποκατάστασης περιουσιακής ζημίας και χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης είναι ασυμβίβαστη προς τη διάταξη του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ε.Σ.Δ.Α. αφού

[153] ΜΕΛΦΟΣ, ΘΑΛΗΣ, Η προστασία των ενοικών δικαιωμάτων κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, 1/2001, 104

τείνει σε αδικαιολόγητη αποστέρηση περιουσιακού στοιχείου χωρίς να συντρέχουν λόγοι δημόσιας ωφέλειας[154].

Η νομολογία με τη στροφή αυτή βάζει φρένο στο δικαίωμα του κοινού νομοθέτη να επεμβαίνει για να απαλλάσσει από πρόσθετα οικονομικά βάρη το Δημόσιο. Η έως τότε τοποθέτηση των ενοχικών απαιτήσεων εκτός της προστασίας του άρθρου 17 του Συντάγματος, εξασφάλιζε μεγάλο περιθώριο παρέμβασης στο νομοθέτη για τη διευθέτηση συναλλαγών και την κατάργηση ενοχικών απαιτήσεων με νόμο, συνήθως με τη δημοφιλή κήρυξη τους ως παραγεγραμμένων[155].

Η απόφαση 40/1998 δεν αποτελεί απλώς μία μονοσήμαντη μεταβολή της νομολογίας αλλά αποτελεί την αφετηρία μιας πολυδιάστατης μεταβολής της πορείας της νομολογίας ως προς το δίκαιο που ρυθμίζει τις σχέσεις κράτους και ιδιοκτησίας[156]. Ο εθνικός δικαστής μετά από την απόφαση αυτή εφαρμόζει με συνέπεια το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ βασισμένος στη νομολογία του ΕΔΔΑ. Στην απόφαση 1465/2001 ΑΠ, το δικαστήριο υποστηρίζει ότι η στέρηση των ενοχικών δικαιωμάτων μπορεί να γίνει μόνο για λόγους δημόσιας ωφέλειας ενώ απαιτείται η προηγούμενη καταβολή αποζημίωσης. Άλλωστε, το άρθρο αυτό έχει σύμφωνα με το άρθρο 28 του Συντάγματος άμεση και υπερνομοθετική ισχύ και δεσμεύει τον κοινό νομοθέτη. Η αναγνώριση της προστασίας των ενοχικών δικαιωμάτων με βάση την ΕΣΔΑ ανταποκρίνεται απόλυτα στις σύγχρονες απαιτήσεις και

---

[154] http://www.dsanet.gr/1024x768Auth.htm

[155] Είναι χαρακτηριστική η απόφαση ΕΣ 28/1994 σχετικά με την επιβολή ανώτατου ύψους συντάξεως, η οποία δεχόταν μεν ότι η προστασία του άρθρου 17 του Συντάγματος περιλαμβάνει μόνο τα εμπράγματα δικαιώματα, αλλά και αναγνώριζε ότι η τύχη των ενοχικών δικαιωμάτων «αφήνεται με τη συνταγματική διάταξη στη ρυθμιστική εξουσία του κοινού νομοθέτη». Βλέπε ΕΣ 28/1994 (Α' Κλιμ.), ΕΚΔΑ 1994, σελ. 417-418.

[156] ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ, Μελέτες ΙΙΙ, Θεμελιώδη Δικαιώματα και Κοινωνικό Κράτος, 1974-1999, Εκδόσεις Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000, σελ. 180

ανάγκες και η μεταστροφή της νομολογίας ίσως οφείλεται στην επιρροή της νομολογίας του ΕΔΔΑ αλλά και στις διεθνείς εξελίξεις, καθώς η οικονομία στηρίζεται πλέον κυρίως στα περιουσιακά αγαθά ενοχικής φύσεως[157].

4.5.2. Απόφαση 43/2002 Α.Π.

Ωστόσο, το δικαστήριο στην απόφαση 43/2002 ΑΠ υποστηρίζει ότι τα περιουσιακά ενοχικά δικαιώματα δεν περιλαμβάνονται στην συνταγματική έννοια της ιδιοκτησίας, αλλά η προστασία τους θεμελιώνεται στο άρθρο 1 του ΠΠΠ[158].

4.5.3. Αποφάσεις ΣτΕ.

Ενδεικτικές είναι επίσης και οι υποθέσεις 2244/2005 και 158/2008 του Συμβουλίου της Επικρατείας, σύμφωνα με τις οποίες ως περιουσία, προστατευόμενη κατά την έννοια του άρθρου 1 ΠΠΠ θεωρείται το δικαίωμα που αποκτά, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, ο εργαζόμενος για την, κατ'αρχήν χορήγηση συνταξιοδοτικής παροχής, και όχι η προσδοκία για την χορήγηση αυξήσεων στην απονεμόμενη σύνταξη, βάσει σταθερού συστήματος αναπροσαρμογής. Είχαν προηγηθεί οι ΣτΕ 58/1999 και 2776/2000 που απεφάνθησαν ότι η διατήρηση σύνταξης γήρατος σε ορισμένο ύψος δεν αποτελεί δικαίωμα που να εμπίπτει στην έννοια της περιουσίας, καθώς και οι 1022/2005, 3003/2005, όπου το δικαστήριο έκρινε ότι δεν γεννάται από το άρθρο 1 ΠΠΠ υποχρέωση επιστροφής ασφαλιστικών εισφορών, όταν η νομοθεσία του κράτους δεν προβλέπει την επιστροφή αυτών. Όλες οι προαναφερθείσες αποφάσεις αντάσσονται σε μια προσπάθεια του εθνικού δικαστή να προσαρμοστεί

[157] ΓΕΡΟΝΤΑΣ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, Η Συνταγματική Προστασία της Ιδιοκτησίας και αναγκαστική απαλλοτρίωση, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993, σελ. 20

[158] ΓΕΡΟΝΤΑΣ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, Η Συνταγματική Προστασία της Ιδιοκτησίας και αναγκαστική απαλλοτρίωση, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993, σελ. 23

στη νομολογία του ΕΔΔΑ και δέχονται το δικαίωμα για χορήγηση σύνταξης αλλά όχι και τη χορήγηση σύνταξης ανάλογης προς τις καταβληθείσες ασφαλιστικές εισφορές.

4.6. Απόφαση για «πανωτόκια».

Η περαιτέρω διεύρυνση του πεδίου προστασία της ιδιοκτησίας κατά το άρθρο 17 παρ. 1 του Συντάγματος ήρθε σε σχέση με υποθέσεις που αφορούσαν τα «πανωτόκια» και τις αξιώσεις αδικαιολόγητου πλουτισμού. Τα ελληνικά δικαστήρια δέχτηκαν ότι οι αξιώσεις αδικαιολόγητου πλουτισμού από την καταβολή αχρεωστήτων οφειλών ανατοκισμού[159] (τα προαναφερθέντα «πανωτόκια»), εμπίπτουν στην έννοια της ιδιοκτησίας κατά το άρθρο 17 του Συντάγματος, και της περιουσίας κατά το άρθρο 1 ΠΠΠ ΕΣΔΑ, πλην όμως κατέληξαν ότι από την κατάργηση των συγκεκριμένων αξιώσεων και των σχετικών δικών δεν υφίστατο παράβαση του άρθρου 17 του Συντάγματος ούτε του άρθρου 1 ΠΠΠ. Μονάχα η εφετειακή απόφαση 3365/2003 έκανε ένα βήμα παραπέρα από την ΟλΑΠ 40/1998 διευρύνοντας την έννοια της ιδιοκτησίας κατά το άρθρο 17 του Συντάγματος και στις ενοχικές απαιτήσεις αδικαιολόγητου πλουτισμού λόγω αχρεωστήτως καταβληθέντων ποσών πανωτοκίων, κρίνοντας ότι τα πανωτόκια παραβιάζουν τα άρθρα 2 παρ.1 και 17 παρ.2 του Συντάγματος καθώς και το άρθρο 1 ΠΠΠ της ΕΣΔΑ.

4.7. Αποφάσεις για έργα λόγου.

Άλλη περίπτωση ενοχικών απαιτήσεων που υπήχθησαν στην έννοια της ιδιοκτησίας-περιουσίας στην ελληνική νομολογία ήταν

[159] ΧΡΗΣΤΟΥ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ, Η προστασία των ενοχικών απαιτήσεων από το άρθρο 17 του Συντάγματος και το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, Δικαιώματα του Ανθρώπου, 41/2009, σελ. 248

ενοχικές αξιώσεις των δημιουργών έργων λόγου, εικαστικών τεχνών και φωτογραφίας, για την καταβολή της εύλογης αμοιβής για αναπαραγωγή έργου για ιδιωτική χρήση ή στο πλαίσιο μιας επιχείρησης, όπου για την αναπαραγωγή γίνεται χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή. Κρίσιμη είναι η απόφαση ΑΠ 6/2007 που ήρθε αντιμέτωπη με το ζήτημα της αναδρομικής κατάργησης τέτοιων απαιτήσεων. Από τη ρύθμιση περί αναδρομικής κατάργησης του άρθρου 14 του ν.3049/2002 εξαιρέθηκαν μόνο αξιώσεις, οι οποίες είχαν επιδικασθεί τελεσίδικα με δικαστικές αποφάσεις. Ο Άρειος Πάγος, επαναλαμβάνοντας το σκεπτικό της απόφασης της Ολομέλειας 40/1998, υπήγαγε τις καταργούμενες ενοχικές αξιώσεις στην κατηγορία των γεννημένων κατά το εθνικό δίκαιο απαιτήσεων, εφόσον προβλέπονταν ευθέως από το νόμο χωρίς να εξαρτώνται από όρους, αιρέσεις ή προθεσμίες, ή την έκδοση προεδρικού διατάγματος εξειδίκευσης, για τις οποίες υπήρχε νόμιμη προσδοκία βάση του ισχύοντος προ του ν. 3049/2002 νομοθετικού καθεστώτος ότι θα μπορούσαν να ικανοποιηθούν δικαστικά. Κατέληξε δε ότι η αναδρομική κατάργηση των ενοχικών αξιώσεων αυτού του είδους είναι αντίθετη όχι μόνο στο άρθρο 1 ΠΠΠ της ΕΣΔΑ αλλά και στα άρθρα 4 και 17 του Συντάγματος, αποδεχόμενο με τον τρόπο αυτό τη διεύρυνση του πεδίου προστασίας του άρθρου 17 του Συντάγματος σε όλες τις απαιτήσεις, για τις οποίες κατά το ισχύον δίκαιο υφίσταται εκ του νόμου θεμελιωμένη προσδοκία ικανοποίησης, ανεξάρτητα από το εάν έχει πράγματι μεσολαβήσει δικαστική διάγνωση της απαίτησης.

5. Υπόθεση Σιταρόπουλου

5.1. Ιστορικό.

Στην υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας, το ΕΔΔΑ εξέτασε ένα ερώτημα ιδιαίτερης συνταγματικής σημασίας: το κατά πόσον η ΕΣΔΑ απαιτεί από τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης να δίνουν στους απόδημους πολίτες τους τη δυνατότητα να ψηφίζουν από τον τόπο κατοικίας τους στο εξωτερικό[160].

5.2. Πραγματικά περιστατικά.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης οι προσφεύγοντες Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος, Έλληνες πολίτες και υπάλληλοι του Συμβουλίου της Ευρώπης οι οποίοι διαμένουν μόνιμα στη Γαλλία, στράφηκαν κατά της Ελλάδας όταν το 2007 αιτήθηκαν της δυνατότητας άσκησης του δικαιώματος ψήφου, κατά τις ελληνικές βουλευτικές εκλογές της 16.09.2007, από τον τόπο της κατοικίας τους στο εξωτερικό με επιστολή τους στις 10 Σεπτεμβρίου 2007 προς τον Έλληνα Πρέσβη στη Γαλλία. Ο Έλληνας Πρέσβης απάντησε, ότι δεν υπάρχει το κατάλληλο νομοθετικό πλαίσιο για να γίνει αυτό. Συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι παρόλο που υπάρχει συνταγματική πρόβλεψη στο άρθρο 51 παρ. 4 του Συντάγματος, δεν έχει ενεργοποιηθεί νομοθετικά, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει δυνατότητα να ψηφίσουν από τον τόπο διαμονής τους. Οι προσφεύγοντες, οι οποίοι δεν ταξίδεψαν στην Ελλάδα την ημέρα των εκλογών, δεν άσκησαν το εκλογικό τους δικαίωμα στις εθνικές εκλογές της 16ης Σεπτεμβρίου 2007 και επικαλέστηκαν παραβίαση του δικαιώματος ψήφου τους. Στις 20

[160] ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, ΜΙΧΑΛΗΣ, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας, http://www.constitutionalism.gr/html/ent/571/ent.2571.asp#_ftn1

Σεπτεμβρίου 2007, οι κύριοι Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατέθεσαν ατομική προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ, υποστήριζοντας ότι η αδυναμία τους να ψηφίσουν από τον τόπο της κατοικίας τους συνιστά παραβίαση του δικαιώματος του εκλέγειν, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Στην εκδίκαση της υπόθεσης συμμετείχε ως ad hoc δικαστής ο καθηγητής Σπυρίδων Φλογαίτης, ο οποίος μειοψήφησε[161].

5.3. Ελληνική Νομοθεσία.

Το σχετικό άρθρο του Συντάγματος ήταν το άρθρο 51 παρ.4 το οποίο προέβλεπε πριν την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001 τα εξής: *«Οι βουλευτικές εκλογές διενεργούνται ταυτόχρονα σε ολόκληρη την επικράτεια. Νόμος μπορεί να ορίζει τα σχετικά με την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από τους εκλογείς που βρίσκονται έξω από την επικράτεια».*

Το 2001, το άρθρο 51§4 τροποποιήθηκε ως εξής: *«Οι βουλευτικές εκλογές διενεργούνται ταυτόχρονα σε ολόκληρη την Επικράτεια. Νόμος που ψηφίζεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών μπορεί να ορίζει τα σχετικά με την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από τους εκλογείς που βρίσκονται έξω από την Επικράτεια. Ως προς τους εκλογείς αυτούς η αρχή της ταυτόχρονης διενέργειας των εκλογών δεν κωλύει την άσκηση του εκλογικού τους δικαιώματος με επιστολική ψήφο ή άλλο πρόσφορο μέσο, εφόσον η καταμέτρηση και η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων διενεργείται όποτε αυτό γίνεται και σε ολόκληρη την Επικράτεια.»*

[161] Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας,αριθμός 42202/07, σκέψεις 1-29

Πρόκειται λοιπόν για ένα ζήτημα, το οποίο αφορά τους όρους συγκρότησης και λειτουργίας του ανώτατου οργάνου μιας δημοκρατικής πολιτείας, του εκλογικού της σώματος[162].

Ακόμη, ιδιαίτερη σημασία έχει και το άρθρο 108 του Συντάγματος, το οποίο αναφέρει: *«Το Κράτος μεριμνά για τη ζωή του απόδημου Ελληνισμού και τη διατήρηση των δεσμών του με τη μητέρα Πατρίδα. Επίσης μεριμνά για την παιδεία και την κοινωνική και επαγγελματική προαγωγή των Ελλήνων που εργάζονται έξω από την Επικράτεια. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την οργάνωση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, που έχει ως αποστολή του την έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού ελληνισμού.»* Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 108 προστέθηκε κατά την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001.

5.4. Νομοθεσία ΕΣΔΑ.

Η απουσία δυνατότητας να ασκήσουν το δικαίωμα ψήφου από τον τόπο κατοικίας τους, συνιστά σύμφωνα με τους προσφεύγοντες, δυσανάλογη παρέμβαση στην άσκηση του δικαιώματός τους να ψηφίσουν στις βουλευτικές εκλογές του 2007, κατά παραβίαση του άρθρου 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, το οποίο προβλέπει: *«Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουσι την υποχρέωσιν όπως διενεργώσι, κατά λογικά διαστήματα, ελευθέρας μυστικάς εκλογάς, υπό συνθήκας επιτρεπούσας την ελευθέραν έκφρασιν της λαϊκής θελήσεως ως προς την εκλογήν του νομοθετικού σώματος.»*

5.5. Ισχυρισμοί.

---

[162] ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, ΜΙΧΑΛΗΣ, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας, http://www.constitutionalism.gr/html/ent/571/ent.2571.asp#_ftn1

5.5.1. Ισχυρισμοί προσφευγόντων

Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι η μετάβαση τους στην Ελλάδα για να ασκήσουν το δικαίωμα ψήφου απαιτεί μεγάλες οικονομικές δαπάνες, οι οποίες ήταν δυνατόν να δημιουργήσουν πρόβλημα στην οικονομική, επαγγελματική αλλά και προσωπική τους ζωή ενώ τόνισαν ότι διατηρούν ενεργούς δεσμούς με την Ελλάδα.

5.5.2. Ισχυρισμοί Ελληνικής Κυβέρνησης

Η Ελληνική Κυβέρνηση υποστήριξε τον επικουρικό ρόλο του Συμβουλίου της Ευρώπης σε ζητήματα εκλογικής διαδικασίας, καθώς τα κράτη μέλη έχουν ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης για τον προσδιορισμό των προυποθέσεων άσκησης του εκλογικού δικαιώματος. Επίσης, υποστήριξε ότι δεν υπήρχε απαγόρευση άσκησης εκλογικού δικαιώματος, από τη στιγμή που οι προσφεύγοντες μπορούσαν να ταξιδέψουν στην Ελλάδα και να ψηφίσουν, ότι είχε παρέλθει η προθεσμία εγγραφής στους καταλόγους του εξωτερικού, αλλά και ότι υπήρχε η δυνατότητα μετακίνησης με ειδικές πτήσεις. Ακόμη, η ελληνική κυβέρνηση προέβαλλε το επιχείρημα ότι είχε προσπαθήσει να ρυθμίσει νομοθετικά το ζήτημα με σχέδιο νόμου, το οποίο όμως απορρίφθηκε απο τη Βουλή λόγω της υψηλής απαιτούμενης πλειοψηφίας[163].

5.6. Εκτίμηση Τμήματος.

Η εφαρμογή του άρθρου 3 βρίσκεται στα όρια των δυνατοτήτων παρέμβασης ενός διεθνούς δικαστηρίου, όπως το ΕΔΔΑ. Το ποιά άτομα και με ποιούς όρους συμμετέχουν στις εκλογές είναι ζήτημα με

[163] Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας,αριθμός 42202/07, σκέψεις 1-29

σημαντικές θεωρητικές και πρακτικές διαστάσεις με αποτέλεσμα να αμφισβητείται έντονα ο ρόλος του ΕΔΔΑ σε μία τέτοια υπόθεση[164].

Το δικαστήριο τόνισε, ότι το άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου αναφέρεται σε μία ιδιαίτερα σημαντική αρχή για τη δημοκρατία και συνεπώς για την ΕΣΔΑ, ενώ υπενθυμίζει παλαιότερη νομολογία του, όπου έχει τονίσει τον κυρίαρχο ρόλο που αποδίδει στο Κράτος για τη θεμελίωση του πλουραλισμού και την δημοκρατική έκφραση όλων των πολιτών[165]. Το δικαστήριο αναγνωρίζει ότι υπάρχουν πολλοί τρόποι οργάνωσης του εκλογικού συστήματος, οι οποίοι διαφέρουν ανάλογα με την ιστορική διαδρομή και την πολιτική σκέψη κάθε κράτους μέλους[166].

Όμως το ίδιο το δικαστήριο θα κρίνει αν ο αποκλεισμός κάποιων ομάδων ή κατηγοριών του πληθυσμού είναι συμβατός με το άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου[167]. Το δικαστήριο ξεκαθαρίζει ότι η προσφυγή αφορά τις προϋποθέσεις ενάσκησης ψήφου και όχι το ίδιο το δικαίωμα ψήφου το οποίο είναι αναγνωρισμένο[168]. Τονίζει ότι το καθήκον του είναι να εξετάσει κατά πόσο η αδυναμία του νομοθέτη να θεσπίσει κατάλληλη νομοθεσία, ώστε να ασκείται το δικαίωμα του εκλέγειν δημιουργεί πρόβλημα στην ελεύθερη έκφραση της λαικής κυριαρχίας. Σημειώνει, ότι δεν υπάρχει υποχρέωση αλλά δυνατότητα του νομοθέτη να εξειδικεύσει με νόμο τη σχετική πρόβλεψη του

---

[164] ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, ΜΙΧΑΛΗΣ, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας, http://www.constitutionalism.gr/html/ent/571/ent.2571.asp#_ftn1

[165] Υπόθεση Yumak και Sadak κατά Τουρκίας, Ιούλιος 2008

[166] Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας,αριθμός 42202/07, σκέψη 32

[167] Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας,αριθμός 42202/07, σκέψη 34

[168] Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας, 42202/07, σκέψη 35

Συντάγματος[169]. Ωστόσο, υποστηρίζει ότι με βάση τα πραγματικά περιστατικά οι προσφεύγοντες θα πρέπει να καταβάλουν σημαντικά έξοδα για να ασκήσουν το δικαίωμα ψήφου.

Το ΕΔΔΑ αποδίδει μεγάλη σημασία στο γεγονός ότι η συνταγματική πρόβλεψη για το νομοθέτη υπάρχει από το 1975, ενώ με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 εξειδικεύτηκε περισσότερο, χωρίς απαγόρευση της επιστολικής ψήφου. Μία τέτοια πρόβλεψη σύμφωνα με το δικαστήριο δεν μπορεί να μείνει ανεφάρμοστη για πάντα, καθώς αυτό θα αποστερούσε κάθε κανονιστική αξία από το περιεχόμενο της αλλά και από την πρόθεση των συντακτών της. Το δικαστήριο άλλωστε λαμβάνει υπόψιν και την απόρριψη του σχεδίου νόμου από την ελληνική Βουλή, γεγονός που καταδεικνύει την απροθυμία των εθνικών αρχών να δώσουν στους απόδημους Έλληνες το δικαίωμα ψήφου[170].Το δικαστήριο όπως συνηθίζει κάνει μία σύγκριση της κατάστασης που επικρατεί στις υπόλοιπες χώρες μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και διαπιστώνει ότι η χορήγηση δικαιώματος ψήφου σε υπηκόους που διαμένουν στο εξωτερικό αποτελεί ένα σχετικά νέο φαινόμενο αλλά ήδη επιτρέπεται στη μεγάλη πλειοψηφία των κρατών μελών[171].

Στην απόφασή του της 8ης Ιουλίου 2010, το Τμήμα απεφάνθη ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης. Το δικαστήριο υποστήριξε ότι η Σύμβαση θα πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως των σύγχρονων συνθηκών και να εγγυάται τα δικαιώματα πρακτικά και ουσιαστικά. Παρόλο λοιπόν, που λαμβάνει υπόψιν την αυτονομία του κράτους μέλους, θεωρεί ότι η αποτυχία

[169] Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας, 42202/07, σκέψεις 36-38

[170] Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας, 42202/07, σκέψη 41-43

[171] Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας, 42202/07, σκέψη 45

νομοθετικής ενεργοποίησης για πάνω από τρεις δεκαετίες του άρθρου 51 παρ.4 σε συνδυασμό με την εξελιξη των υπόλοιπων κρατών, οδήγησαν στην παραβίαση του δικαιώματος των ελεύθερων εκλογών από το ελληνικό κράτος[172].

5.6.1. Μειοψηφία Τμήματος

Αξίζει να μνημονευτεί η άποψη του καθηγητή Φλογαίτη, ο οποίος μειοψήφισε και υποστήριξε ότι η Ελλάδα είναι μοναδική περίπτωση, με εκατομμύρια Ελλήνων να έχουν μεταναστεύσει σε όλο τον κόσμο. Η χώρα ακολουθεί το δίκαιο του αίματος, το jus sanguinis, δηλαδή τη δυνατότητα κάθε Έλληνα και των απογόνων του να διατηρεί όσες ιθαγένειες θέλει, αλλά όσον αφορά την Ελλάδα, θεωρείται πάντα Έλληνας. Η οργάνωση ενός εκλογικού συστήματος εκτός της επικράτειας για έναν αριθμό ψηφοφόρων, οι οποίοι μπορεί να ξεπερνούν όσους βρίσκονται εντός επικράτειας θα είναι μία ιδιαίτερα δύσκολη υπόθεση και μπορεί να επιφέρει πολιτικά προβλήματα. Η μεγάλη κοινοβουλευτική πλειοψηφία που απαιτείται για την ψήφιση του νόμου είναι εύλογη καθώς πρόκειται για μία πολύ σοβαρή και κρίσιμη απόφαση, η οποία θα πρέπει να υποστηριχθεί από ευρεία πλειοψηφία για να δώσει μία ουσιαστική λύση στο ζήτημα αυτό[173].

Στις 22 Νοεμβρίου 2010, ύστερα από αίτημα της ελληνικής κυβέρνησης, μια επιτροπή του Τμήματος Ευρείας Συνθέσης αποφάσισε να παραπέμψει την υπόθεση στο Τμήμα Ευρείας Συνθέσης σύμφωνα με το άρθρο 43 της Σύμβασης.

5.7. Τμήμα Ευρείας Συνθέσης.

[172] Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας, 42202/07, σκέψη, 46-47

[173] Νομολογία ΕΔΔΑ, ΕφημΔΔ, 1/2011, σελ.117

Το Δικαστήριο στο Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης, υποστηρίζει ότι η έννοια των «έμμεσων περιορισμών» του άρθρου 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου είναι μείζονος σημασίας για να καθοριστεί η συνάφεια των σκοπών που επιδιώκονται σε σύγκριση με τους περιορισμούς των δικαιώματων. Καθώς το άρθρο 3, του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, δεν περιορίζεται από συγκεκριμένους θεμιτούς σκοπούς, τα κράτη μέλη μπορούν να επικαλεστούν οποιονδήποτε σκοπό προκειμένου να αιτιολογήσουν έναν περιορισμό, αρκεί να αποδείξουν τη συμβατότητα του σκοπού με την αρχή του κράτους δικαίου. Ωστόσο, το Δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφανθεί αν πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, δηλαδή εάν οι περιορισμοί που τίθενται διακυβεύουν την ίδια την ουσία και την αποτελεσματικότητά των δικαιωμάτων, δηλαδή ότι πληρούνται οι απαιτήσεις της νομιμότητας, ότι επιβάλλονται προς επιδίωξη ενός νόμιμου σκοπού και ότι τα μέσα που χρησιμοποιούνται δεν είναι δυσανάλογα[174]. Υποστηρίζει επίσης ότι στο άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, η κύρια υποχρέωση δεν είναι υποχρέωση αποχής ή μη-παρέμβασης, αλλά η υποχρέωση ανάληψης θετικών μέτρων για τη «διεξαγωγή» δημοκρατικών εκλογών.

Ο αποκλεισμός από το δικαίωμα ψήφου ομάδων ή κατηγοριών του γενικού πληθυσμού πρέπει να είναι συμβατός με τους σκοπούς του άρθρου. Το Δικαστήριο αναφέρεται σε προηγούμενη νομολογία του, όπου έχει κρίνει ότι η εσωτερική νομοθεσία που θέτει το δικαίωμα του εκλέγειν υπό την προϋπόθεση ενός κατώτατου ορίου ηλικίας ή ενός τόπου κατοικίας είναι κατ' αρχήν, συμβατή με το άρθρο 3 του Πρώτου

[174] Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας,αριθμός 42202/07, Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης, 15/03/2012, σκέψη 64

Πρόσθετου Πρωτοκόλλου[175]. Μόνο μία γενική, και χωρίς διακρίσεις απόκλιση από την αρχή της καθολικής ψηφοφορίας μπορεί να εγείρει κινδύνους υπονόμευσης της δημοκρατικής εγκυρότητας[176].

Όσον αφορά τους περιορισμούς με βάση το κριτήριο της κατοικίας, έχει γίνει δεκτό στο παρελθόν οι περιορισμοί αυτοί, μπορεί να αιτιολογούνται από διάφορους παράγοντες: *πρώτον, το τεκμήριο ότι οι πολίτες που δεν κατοικούν εντός της επικράτειας δεν επηρεάζονται τόσο άμεσα ή διαρκώς από τα καθημερινά προβλήματα της χώρας τους και έχουν λιγότερη πληροφόρηση για αυτά. Δεύτερον, το γεγονός ότι οι πολίτες που δεν κατοικούν εντός της επικρατείας έχουν μικρότερη επιρροή στην επιλογή των υποψηφίων ή τη διαμόρφωση των εκλογικών τους προγραμμάτων. Τρίτον, τη στενή σχέση μεταξύ του δικαιώματος ψήφου στις βουλευτικές εκλογές και του να επηρεάζεται κάποιος άμεσα από τις αποφάσεις των πολιτικών οργάνων που εκλέγονται με αυτό τον τρόπο και, τέταρτον, την εύλογη έγνοια του νομοθέτη να περιορίσει την επιρροή των πολιτών που ζουν στο εξωτερικό στις εκλογές επί ζητημάτων τα οποία, ενώ είναι κατά γενική ομολογία θεμελιώδη, αφορούν κατά κύριο λόγο άτομα που ζουν εντός της χώρας*. Το Δικαστήριο έχει υποστηρίξει[177] ότι η απαίτηση να υπάρχει δεσμός κατοικίας ή ακόμη και συγκεκριμένος χρόνος παραμονής για την άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν δεν αποτελεί, αυθαίρετο περιορισμό του δικαιώματος του εκλέγειν και επομένως δεν είναι ασυμβίβαστη με το άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου

[175] *Hilbe κατά Λίχτενσταϊν*, (απ.), αριθ. 31981/96

[176] Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας,αριθμός 42202/07, Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης, 15/03/2012, σκέψη 67,68

[177] *Doyle κατά Ηνωμένου Βασιλείου* αρ. 30158/06, 6 Φεβρουαρίου 2007

Πρωτοκόλλου[178] . Η Ελλάδα χρησιμοποιεί την υποχρέωση παρουσίας ως λειτουργικό υποκατάστατο ενός περιορισμού στη βάση της κατοικίας[179].

Το δικαστήριο υποστηρίζει από την συγκριτική έρευνα της νομοθεσίας των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης ότι δεν υπάρχει ομοιομορφία και ότι υπάρχουν σήμερα πολλές διαφορετικές προσεγγίσεις. Από την άλλη, το άρθρο 51 § 4 του Συντάγματος δίνει τη δυνατότητα στο νομοθέτη να εξασφαλίσει την άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν των απόδημων Ελλήνων από τον τόπο κατοικίας τους, όμως δεν τον υποχρεώνει να πράξει κάτι τέτοιο. Συνεπώς, το Δικαστήριο θεωρεί ότι δεν είναι αρμόδιο να υποδείξει στις εθνικές αρχές πότε και πως θα πρέπει να δώσουν πρακτική ισχύ στο άρθρο 51 § 4 του Συντάγματος[180].

Επιπλέον το Δικαστήριο πιστεύει ότι από το 2000, το ελληνικό κράτος έχει καταβάλει πολλές προσπάθειες για να επιτύχει την εφαρμογή του άρθρου 51 § 4. Και συγκεκριμένα αναφέρεται η πρωτοβουλία του 2009 με στόχο την θέσπιση της κατάλληλης νομοθεσίας που προβλέπεται από το άρθρο 51 § 4 του Συντάγματος. Το νομοσχέδιο απορρίφθηκε, καθώς δεν εξασφάλισε την πλειοψηφία των δύο τρίτων του συνολικού αριθμού των βουλευτών, όπως απαιτείται από το άρθρο 51 § 4 του Συντάγματος[181].

---

[178] Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας,αριθμός 42202/07, Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης, 15/03/2012, σκέψη 69

[179] ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, ΜΙΧΑΛΗΣ, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας, http://www.constitutionalism.gr/html/ent/571/ent.2571.asp#_ftn1

[180] Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας,αριθμός 42202/07, Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης, 15/03/2012, σκέψεις 75-76

[181] Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας,αριθμός 42202/07, Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης, 15/03/2012, σκέψη 78-79

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η απόφαση να δοθεί στους απόδημους η δυνατότητα να ασκούν το εκλογικό τους δικαίωμα από το εξωτερικό εμπίπτει στο περιθώριο εκτίμησης της Ελλάδας. Το ΕΔΔΑ υποστήριξε ότι οι προσφεύγοντες μπορούσαν να είχαν ασκήσει το εκλογικό τους δικαίωμα, εάν είχαν ταξιδέψει για το σκοπό αυτό στην Ελλάδα, καθώς οι οικονομικές, επαγγελματικές και οικογενειακές επιπτώσεις της υποχρέωσης να ταξιδέψουν στην εκλογική τους περιφέρεια είναι δυσανάλογες προς την άσκηση του δικαιώματος ψήφου

Η απόφαση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης διαφέρει σημαντικά από την πρωτόδικη, όχι μόνο ως προς το αποτέλεσμα αλλά η σημαντικότερη διαφορά τους είναι ο ρόλος του ελληνικού δικαίου και πιο συγκεκριμένα του άρθρου 51 § 4 Σ. Στην πρωτόδικη απόφαση είχε γίνει μια ιδιαίτερα αμφισβητήσιμη εκτίμηση του κανονιστικού ρόλου του ελληνικού Συντάγματος στο πλαίσιο του άρθρου 3. Αν και το Δικαστήριο είχε αναγνωρίσει ότι το άρθρο 51 § 4 Σ δεν θεσπίζει υποχρέωση του νομοθέτη αλλά απλή δυνατότητα, το δικαστήριο την έλαβε υπόψιν του του και βάρυνε σημαντικά στην απόφαση να καταδικάσει την Ελλάδα. Το Τμήμα έκρινε ότι η εν λόγω διάταξη «δεν μπορεί να μείνει ανεφάρμοστη στο διηνεκές» και ότι το Δικαστήριο έπρεπε να διαφυλάξει ότι δεν «θα περιπέσει σε αχρησία».

Η συλλογιστική αυτή δεν επαναλαμβάνεται στην τελική απόφαση του Δικαστηρίου. Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης κάνει μεν αναφορά στο άρθρο 51 § 4 Σ, υποστηρίζει ότι η υπόδειξη του χρόνου και του τρόπου εξειδίκευσης της διάταξης αυτής δεν περιλαμβάνεται στο ρόλο του[182].

[182] ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, ΜΙΧΑΛΗΣ, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας, http://www.constitutionalism.gr/html/ent/571/ent.2571.asp#_ftn1

Ωστόσο, σύμφωνα με τον συνταγματολόγο Τσάτσο η δυνητική διατύπωση του ά. 51§4 εδ. β' του Συντάγματος δεν αναιρεί την αντισυνταγματικότητα της παράλειψης του νομοθέτη, η οποία προσκρούει στη θεμελιώδη αρχή της λαϊκής κυριαρχίας (άρθρο 1 §§2-3) και σε εκείνη της καθολικής ψηφοφορίας (άρθρο 51 § 3), καθώς στερεί από ένα σημαντικό τμήμα του Εκλογικού Σώματος την πρακτική δυνατότητα να ασκεί το δικαίωμα της ψήφου. Συνεπώς, η απόφαση του ΕΔΔΑ μπορεί να απαλλάσσει την Ελλάδα από τυχόν διεθνή υποχρέωσή της να ρυθμίσει τη διαδικασία ψηφοφορίας των Ελλήνων του εξωτερικού, όχι όμως και τον Έλληνα νομοθέτη από τη συνταγματική υποχρέωσή του[183].

[183] Παπαδοπούλου Λίνα, Ψήφος αποδήμων και ΕΔΔΑ, Εφημερίδα ΕΘΝΟΣ, 16/03/12

6. Υπόθεση Λυκουρέζου

6.1. Πραγματικά περιστατικά

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης αυτής, ο κύριος Αλέξανδρος-Λέων Λυκουρέζος, ο οποίος είναι δικηγόρος από το 1960, έθεσε υποψηφιότητα στις βουλευτικές εκλογές της 9 Απριλίου 2000 και εξελέγη βουλευτής. Στις 18 Φεβρουαρίου 2003 η κ. Αποστόλου, μία ψηφοφόρος της περιφέρειας, άσκησε προσφυγή ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, το οποίο είναι αρμόδιο, σύμφωνα με τα άρθρα 58 και 100 του Ελληνικού Συντάγματος, να κηρύξει την έκπτωση ενός βουλευτή από το αξίωμά του σε περίπτωση ασυμβίβαστου. Με την συνταγματική αναθεώρησή του 2001 εισήχθη για πρώτη φορά το ασυμβίβαστο αυτό, το οποίο όριζε ότι τα καθήκοντα του βουλευτή δεν συμβιβάζονται με την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος, προβλέποντας πάντως την εισαγωγή εξαιρέσεων με νόμο, ο οποίος όμως δεν ψηφίστηκε.

Ενώπιον του ΑΕΔ, ο προσφεύγων επικαλέστηκε μεταξύ άλλων την παραβίαση του άρθρου 3 του Πρώτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ και υποστήριξε ότι, από τη στιγμή που δεν είχε ψηφιστεί ο προβλεπόμενος από το άρθρο 57 του Συντάγματος νόμος, το επαγγελματικό ασυμβίβαστο δεν μπορούσε να τεθεί σε ισχύ, ενώ υποστήριξε ότι αυτό το ασυμβίβαστο δεν μπορούσε να εφαρμοστεί σε βουλευτές που είχαν εκλεγεί πριν από την συνταγματική αναθεώρηση. Ο προσφεύγων ακόμη τόνισε ότι από το 2003 είχε πάψει να εισπράττει αμοιβές, ώστε να μην μπορεί να θεωρηθεί επάγγελμα κατά την έννοια του άρθρου 57 του

Συντάγματος[184]. Το ΑΕΔ στην απόφασή του 11/2003 με πλειοψηφία οκτώ μελών έναντι τριών δέχτηκε την αίτηση και κήρυξε έκπτωτο τον βουλευτή Αλέξανδρο Λυκουρέζο, ενώ αρνήθηκε να δεχτεί ότι ο κύριος Λυκουρέζος δεν ασκεί το επάγγελμα του επειδή δεν αμοίβεται για τις υπηρεσίες του.

6.2. Ελληνική Νομοθεσία.

Με την αναθεώρηση του 2001 το άρθρο 57 παρ.1 τρίτο εδάφιο έγινε ως εξής: *«Τα καθήκοντα του βουλευτή είναι επίσης ασυμβίβαστα με την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος. Νόμος ορίζει τις δραστηριότητες που είναι συμβατές με το βουλευτικό αξίωμα, καθώς και τα σχετικά με τα ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ζητήματα και τον τρόπο επανόδου των βουλευτών στο επάγγελμά τους μετά την απώλεια της βουλευτικής ιδιότητας. Οι δραστηριότητες του προηγούμενου εδαφίου σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να περιλαμβάνουν την ιδιότητα του υπαλλήλου ή του νομικού ή άλλου συμβούλου σε επιχειρήσεις των περιπτώσεων α' έως δ' της παραγράφου αυτής. Η παράβαση των διατάξεων αυτής της παραγράφου συνεπάγεται έκπτωση από το βουλευτικό αξίωμα και ακυρότητα των σχετικών συμβάσεων ή πράξεων, όπως νόμος ορίζει»*. Εν συνεχεία, στην παράγραφο 3 : *«Βουλευτές που αποδέχονται οποιαδήποτε από τις ιδιότητες ή τα έργα που αναφέρονται σε αυτό ή στο προηγούμενο άρθρο και που χαρακτηρίζονται ότι αποτελούν κώλυμα για την υποψηφιότητα βουλευτή ή ότι είναι ασυμβίβαστα με το βουλευτικό αξίωμα, εκπίπτουν από το αξίωμα αυτό, όπως νόμος ορίζει»*. Και στην παράγραφο 4 *:«Ειδικός νόμος ορίζει τον τρόπο με τον οποίο συνεχίζονται ή εκχωρούνται ή διαλύονται συμβάσεις που αναφέρονται στην παράγραφο*

[184] Υπόθεση Λυκουρέζος κατά Ελλάδος, Αριθμός απόφασης 33554/03, σκέψεις 9-11

1 και έχουν αναληφθεί από βουλευτή ή από επιχείρηση στην οποία αυτός μετείχε πριν από την απόκτηση της βουλευτικής ιδιότητας ή με ασυμβίβαστη προς το αξίωμά του ιδιότητα».Παράλληλα, η μεταβατική διάταξη του άρθρου 115 παρ. 7 αναφέρει: «*Το προβλεπόμενο στο προτελευταίο εδάφιο της παραγράφου 1 του άρθρου 57 επαγγελματικό ασυμβίβαστο των βουλευτών τίθεται σε ισχύ με τη δημοσίευση του προβλεπόμενου στην ίδια διάταξη νόμου και το αργότερο την 1-1-2003»*[185].

Στο άρθρο 57 καθιερώνεται το επαγγελματικό ασυμβίβαστο ως κανόνας, αλλά τις εξαιρέσεις, δηλαδή τις δραστηριοτότητες οι οποίες θα είναι συμβατές με το βουλευτικό αξίωμα θα τις καθορίσει ο απλός νομοθέτης. Όμως, ο εκτελεστικός νόμος δεν ψηφίστηκε ενώ με βάση το Σύνταγμα θα έπρεπε να έχει εκδοθεί μέχρι την 1-1-2003, καθώς από την ημερομηνία αυτή θα ξεκινούσε η ισχύς του απόλυτου επαγγελματικού ασυμβιβάστου, όπως και τελικά έγινε.

Στις αρχές Ιανουαρίου 2003 ο τότε Υπουργός Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης κατέθεσε σχετικό νομοσχέδιο στη Βουλή, ελάχιστα μετά την εκπνοή της προθεσμίας. Το νομοσχέδιο προκάλεσε τεράστια αντιπαράθεση στη Βουλή και τελικά καταψηφίστηκε από τους βουλευτές και μάλιστα στην επί της αρχής του νομοσχεδίου ψηφοφορία. Το νομοσχέδιο συνάντησε αντιδράσεις διότι ρύθμιζε τα αυτονόητα : φιλανθρωπικές δραστηριότητες, ερευνητική, επιστημονική και συγγραφική δραστηριότητα, πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία. Καθώς το Σύνταγμα προέβλεπε εξαιρέσεις από το επαγγελματικό ασυμβίβαστο το συγκεκριμένο νομοσχέδιο δεν

[185] Υπόθεση Λυκουρέζος κατά Ελλάδος, Αριθμός απόφασης 33554/03, σκέψη 16

καθόριζε ουσιαστικά καμία εξαίρεση, καθώς οι δραστηριότητες που ανέφερε είναι επιτρεπόμενες αφού δεν είναι επαγγελματικές και η άσκησή τους ανάγεται σε πρωταρχικά και αναφαίρετα δικαιώματα των πολιτών. Επρόκειτο λοιπόν για απόλυτο επαγγελματικό ασυμβίβαστο. Συνεπώς ο νόμος δεν ικανοποιούσε την επιταγή του Συντάγματος[186].

6.3. Νομοθεσία ΕΣΔΑ.

Το άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ ορίζει τα εξής : *«Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουσι την υποχρέσιν όπως διενεργώσι, κατά λογικά διαστήματα, ελευθέρας μυστικάς εκλογάς, υπό συνθήκας επιτρεπούσας την ελευθέραν έκφρασιν της λαϊκής θελήσεως ως προς την εκλογήν του νομοθετικού σώματος».*

6.4. Ισχυρισμοί.

6.4.1. Ισχυρισμοί προσφεύγοντος.

Ο προσφεύγων υποστήριξε ότι το ΑΕΔ προέβη σε μία πολύ εκτετατμένη ερμηνεία του άρθρου 57, καθώς δεν έλαβε υπόψιν του την πρόθεση ούτε του συνταγματικού νομοθέτη για σχετικό ασυμβίβαστο, αλλά ούτε και του τακτικού νομοθέτη και αναφέρθηκε μάλιστα στην απόρριψη από το ελληνικό κοινοβούλιο του νομοσχεδίου που προαναφέρθηκε. Ο προσφεύγων υποστήριξε ότι οι εκπρόσωποι του λαού πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο ανεξάρτητοι σε μία δημοκρατία και αυτό δεν μπορεί να γίνει εάν δεν εργάζονται[187]. Ακόμη, εκτίμησε ότι το απόλυτο επαγγελματικό ασυμβίβαστο δεν είναι ένας απλός περιορισμός αλλά έχει αποτρεπτικό αποτέλεσμα στην άσκηση του δικαιώματος του

[186] http://www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esdd/15/3/784.pdf

[187] ΛΥΚΟΥΡΕΖΟΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, «Αποτρέπει καταξιωμένους να μπουν στη Βουλή», http://archive.enet.gr/2001/01/19/on-line/keimena/politics/pol3.htm

εκλέγεσθαι σε μία μεγάλη κατηγορία πολιτών[188]. Κάνει επίσης αναφορά στην προχειρότητα της προετοιμασίας της αναθεώρησης του σχετικού άρθρου από την αναθεωρητική Βουλή και στο γεγονός ότι όταν αυτός είχε εκλεγεί, ούτε εκείνος αλλά ούτε και οι ψηφοφόροι του μπορούσαν να προβλέψουν αυτή την εξέλιξη, γεγονός που προσβάλλει την αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και για αυτόν και για τους ψηφοφόρους του[189].

6.4.2. Ισχυρισμοί Ελληνικής Κυβέρνησης.

Η Ελληνική Κυβέρνηση από την πλευρά της υποστηρίζει την ελευθερία των κρατών να ψηφίζουν κανόνες για την κατάσταση των βουλευτών. Παράλληλα, τονίζει ότι σύμφωνα με το άρθρο 115 παρ.7, το ασυμβίβαστο έπρεπε να τεθεί σε ισχύ το αργότερο 1/1/2003, συνεπώς θα είχε εφαρμογή και στους εν ενεργεία βουλευτές, ενώ αιτιολογεί το ασυμβίβαστο λέγοντας ότι σκοπός είναι να αφιερωθούν οι βουλευτές στα κοινοβουλευτικά τους καθήκοντα[190].

6.5. Εκτίμηση Δικαστηρίου.

Το δικαστήριο έκρινε ότι τα δικαιώματα του άρθρου 3 είναι κρίσιμα για μία δημοκρατία, όμως δεν είναι απόλυτα και τα κράτη έχουν διακριτική ευχέρεια επιλογής, καθώς στην Ευρώπη υπάρχουν πολλές διαφορές στα εκλογικά συστήματα. Υποστηρίζει, ότι δεν έχει αρμοδιότητα να εκφράσει την άποψη του σχετικά με την γενική

[188] Υπόθεση Λυκουρέζος κατά Ελλάδος, Αριθμός απόφασης 33554/03, σκέψη 41

[189] Υπόθεση Λυκουρέζος κατά Ελλάδος, Αριθμός απόφασης 33554/03, σκέψη 43

[190] Υπόθεση Λυκουρέζος κατά Ελλάδος, Αριθμός απόφασης 33554/03, σκέψεις 44-45

απαγόρευση και απλά παρατηρεί ότι σπανίως παρατηρείται παρόμοια απαγόρευση στα άλλα Ευρωπαϊκά κράτη[191].

Όμως ο προσφεύγων εκλέχθηκε κάτω από άψογες συνθήκες το 2000, με αποτέλεσμα ούτε αυτός αλλά ούτε και οι ψηφοφόροι του να μπορούν να γνωρίζουν την εξέλιξη και να αιφνιδιαστούν. Η Κυβέρνηση από την άλλη δεν προέβαλε κάποιο λόγο για την άμεση εφαρμογή του ασυμβίβαστου, με αποτέλεσμα ο ενδιαφερόμενος και οι ψηφοφόροι του να χάσουν τα δικαιώματα που προστατεύει το άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου και συνεπώς να υπάρξει παραβίαση[192].

6.6. Συνταγματική Αναθεώρηση.

Έπειτα από την απόφαση αυτή και μετά από τις έντονες αντιδράσεις που επικράτησαν στην αναθεώρηση του 2008 καταργήθηκε το άρθρο 57 παρ.1 και αντικαταστάθηκε από «Με ειδικό νόμο μπορεί να καθορίζονται επαγγελματικές δραστηριότητες, πέραν αυτών που αναφέρονται στα προηγούμενα εδάφια, η άσκηση των οποίων δεν επιτρέπεται στους βουλευτές». Με αυτό τον τρόπο αντί ο σχετικός νόμος να προβλέπει εξαιρέσεις από το απόλυτο επαγγελματικό ασυμβίβαστο, προβλέπει ασυμβίβαστες δραστηριότητες, με αποτέλεσμα να αντιστρέφεται το εδάφιο υπέρ της επαγγελματικής δραστηριότητας των βουλευτών[193].

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης για την αναθεώρηση τα επιχειρήματα υπέρ της αναθεώρησης επικεντρώθηκαν κυρίως στο ότι το απόλυτο ασυμβίβαστο περιορίζει επί της ουσίας την

[191] Υπόθεση Λυκουρέζος κατά Ελλάδος, Αριθμός απόφασης 33554/03, σκέψη 53

[192] Υπόθεση Λυκουρέζος κατά Ελλάδος, Αριθμός απόφασης 33554/03, σκέψη 58

[193] ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σελ. 110

αντιπροσωπευτικότητα της Βουλής, ότι λειτουργεί ως αντικίνητρο συμμετοχής πολιτών καταξιωμένων στον επαγγελματικό τους χώρο, οι οποίοι θα έπρεπε με την παρουσία τους να εμπλουτίζουν τη Βουλή και να υπηρετούν την επί της ουσίας αντιπροσωπευτικότητα του Κοινοβουλίου[194].

[194] http://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Anatheoriseis-Syntagmatos?sessionRecord=49fc9ea2-7ba4-4ca9-b2e8-b30cea43d91d

7. «Ευρωποίηση»

Από τη μελέτη περιπτώσεων (case-study) των οποίων έγινε η ανάλυση, παρατηρήθηκε μία προσπάθεια άμβλυνσης των συγκρούσεων, μία προσπάθεια σύμπλευσης του ελληνικού εθνικού δικαίου με το ευρωπαϊκό δίκαιο. Ιδιαίτερα σημαντικό άλλωστε είναι ότι σε κάθε συνταγματική αναθεώρηση των κρατών μελών, το σημαντικότερο αντικείμενο είναι η προσαρμογή του εθνικού δικαίου στην ενωσιακή έννομη τάξη. Άλλωστε για ένα κράτος μέλος της ΕΕ είναι ουσιαστικά υποχρεωτική η προσαρμογή στις διατάξεις της Ένωσης[195]. Η αναθεώρηση του 2001 ήταν χαρακτηριστική της προσπάθειας να εναρμονιστεί η εθνική με την ευρωπαϊκή έννομη τάξη. Η συνταγματική κατοχύρωση των ανεξάρτητων αρχών, η αρχή της αειφορίας του άρθρου 24, η τριτενέργεια του άρθρου 25 αποτελούν κεκτημένα του Ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού.

Οι αναθεωρήσεις των εθνικών συνταγμάτων, όπως αυτές που αναλύθηκαν ανωτέρω με στόχο την εναρμόνισή τους με την ευρωπαϊκή έννομη τάξη, η λεγόμενη «φιλική προς την Ευρώπη ερμηνεία του συντάγματος»του ίδιου του εθνικού συντάγματος, καθώς και οι «μεταλλάξεις» της κλασικής συνταγματικής θεωρίας που επιβάλλει την συνταγματοποίηση της Ένωσης, αποτελούν φαινόμενα εξέλιξης του δικαίου, τα οποία θα μπορούσαν να ενταχθουν στον όρο «ευρωποίηση». Ο όρος «ευρωποίηση» του εθνικού συντάγματος υποδηλώνει όλα εκείνα τα φαινόμενα δικαιικής εξέλιξης που προκύπτουν στο επίπεδο του

[195] ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΛΟΥΧΟΥ, ΝΕΔΑ, Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Σύνταγμα : Η «ευρωποίηση» του εθνικού συνταγματικού δικαίου, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική , Τεύχος 3, Δεκέμβριος 2006

εθνικού συνταγματικού δικαίου από τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης[196].

Ο όρος ευρωποίηση έγκειται στο ότι τα Συντάγματα των κρατών-μελών και η ευρωπαϊκή έννομη τάξη διαπλέκονται και παράλληλα εξαρτώνται στο ίδιο σύστημα. Ο Haberle υποστηρίζει ότι η έννοια της ευρωποίησης είναι έννοια ευρεία, ανοιχτή και ιδιαίτερα πολυμορφική με ανοιχτά σύνορα. Η ευρωποίηση νοείται σε ένα ευρύτερο πεδίο από την Ε.Ε., εντάσσοντας στην έννοια της και το Συμβούλιο της Ευρώπης, την ΕΣΔΑ αλλά και τη γενικότερη ενοποιητική λειτουργία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου. Η έννοια της ευρωποίησης δεν έχει να κάνει με υποδοχή ξένων θεσμών και προσαρμογή τους στην εσωτερική πραγματικότητα αλλά με τη συνέργεια και τη συμπληρωματικότητα των έννομων τάξεων.

Η ΕΕ και τα κράτη αποτελούν ένα πολυκεντρικό σύστημα ή ένα δίκτυο, αποτελούν δηλαδή ένα σύστημα πολλαπλών κέντρων αποφάσεων τα οποία όμως δεν τίθενται σε σχέση ιεραρχική αλλά σε σχέση διάδρασης. Ουσιαστικά πρόκειται για εφαρμογή της multilevel governance στο ευρωπαϊκό πλαίσιο[197].

Ο Δημήτρης Τσάτσος διατύπωσε την «φιλική προς την Ευρώπη ερμηνεία του Συντάγματος». Με βάση αυτή κάθε σύγκρουση επιλύεται ερμηνευτικά υπέρ του Ευρωπαϊκού δικαίου επί της βάσης όμως της ενοποιητικής λειτουργίας του εθνικού συντάγματος. Οι εθνικές έννομες τάξεις και η ευρωπαϊκή έννομη τάξη βρίσκονται σε μία συνεχή

---

[196] ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΛΟΥΧΟΥ, ΝΕΔΑ, Ευρωποίηση ΙΙ, Πώς η Λισαβόνα δίνει λόγο στα εθνικά συντάγματα(άρθρο 4, παρ.2 ΣΕΕ), Η Ελλάδα στην Ε.Κ./Ε.Ε.: 1981-2011

[197] ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΛΟΥΧΟΥ, ΝΕΔΑ, Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Σύνταγμα : Η «ευρωποίηση» του εθνικού συνταγματικού δικαίου, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική , Τεύχος 3, Δεκέμβριος 2006

ανταλλαγή, ένα αμοιβαίο δούναι και λαβείν. Η κλασσική συνταγματική θεωρία κλωνίζεται μπροστά στη ρητή ή σιωπηρή τροποποίηση του Συντάγματος που επέρχεται από την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Ακόμη, μετασχηματίζεται η έννοια του κράτους αφού στην έννοια του λαού εντάσσεται και ο ευρωπαίος υπήκοος. Ακόμη στο γεωγραφικό χώρο του κράτους ασκούνται και ευρωπαϊκές αρμοδιότητες.

Έχει περάσει ο καιρός όπου υπήρχε αποκλειστικότητα της παραδοσιακής πολιτείας στην παραγωγή πολιτικής εξουσίας. Πλέον το Διεθνές Δίκαιο παρεμβαίνει σε πεδία τα οποία παλαιότερα ανήκαν αποκλειστικά στο Συνταγματικό Δίκαιο. Τα επίπεδα κοινωνικής συμβίωσης είναι πλέον πολλαπλά και κάθε έννομη κοινωνική συμβίωση μπορεί υπό κάποιους όρους να αποτελέσει κοινό συνταγματικό χώρο. Το γεγονός ότι παράγεται πολιτική εξουσία δημιουργεί την ανάγκη να οργανωθεί και να υπαχθεί σε κανόνες δικαίου με αποτέλεσμα να χαρακτηριστικά που πρώτα ανήκαν μόνο σε κράτη να ανήκουν πλέον και στην Ένωση[198]. Όποιος επιδιώξει να ερμηνεύσει τη λειτουργία της Ε.Ε. δε θα πρέπει να βασιστεί απλά στη βούληση των συμβαλλόμενων μερών να συμφωνήσουν όπως θα έκαναν εάν είχαν μπροστά τους μία συνήθη Διεθνή Συνθήκη[199].

Η ευρωπαϊκή ιστορία από τη Γαλλική Επανάσταση έως σήμερα έχει συνεισφέρει στη συνύπαρξη και την πρόοδο των ευρωπαίων. Τα θεμέλια της ένωσης της ευρωπαϊκής έννομης τάξης είναι δύο το αξιακό καθώς και το θεσμικό.Το αξιακό έγκειται στο αξιακό ευρωπαϊκό

---

[198] ΤΣΑΤΣΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ, Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία, Για μια Ε.Ε. των Κρατών, των Λαών, των Πολιτών και του Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Πολιτισμού, Εκδοτικός Οίκος, Α.Α. Λιβάνη, 2007, σελ.269

[199] ΤΣΑΤΣΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ, Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία, Για μια Ε.Ε. των Κρατών, των Λαών, των Πολιτών και του Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Πολιτισμού, Εκδοτικός Οίκος, Α.Α. Λιβάνη, 2007, σελ.273

κεκτημένο που θέτει ως βάση τον άνθρωπο και όσα διασφαλίζουν την υπόσταση του, δηλαδή την ελευθερία, την ισότητα, την αξιοπρέπεια, την κοινωνική δικαιοσύνη, το κράτος δικαίου και τη δημοκρατία. Οι αρχές αυτές άλλωστε έχουν κατοχυρωθεί στο άρθρο 6 της ΣΕΕ[200]. Στο άρθρο αυτό άλλωστε είναι εμφανής η ομοιογένεια των εθνικών συνταγματικών τάξεων και της ευρωπαϊκής έννομης τάξης[201].

Το θεσμικό θεμέλιο ανακύπτει από τον ιστορικό αλλά και πολιτικό δυϊσμό του Ευρωπαϊκού πολιτικού χώρου καθώς η Ευρώπη θεμελιώνεται στους ευρωπαίους πολίτες ως σύνολο αλλά και στην ένωση των θεσμικών της υποκειμένων, δηλαδή των κρατών. Είναι λοιπόν η Ευρώπη ένωση λαών αλλά και ένωση πολιτών οργανωμένων σε λαούς. Η αρχή του θεσμικού αυτού δυϊσμού περιέχει ακόμη τη θεσμική εμβάθυνση της Ένωσης αλλά και τον σεβασμό της ισοτιμίας των εθνικών θεσμικών πολιτισμών[202].

Ο όρος «Κοινό Ευρωπαϊκό Συνταγματικό Δίκαιο» αποτελεί τη μετάφραση που αποδίδει ο συνταγματολόγος Δημήτρης Τσάτσος στον όρο «Gemeineuropaisches Verfassungsrecht». Πρόκειται για τις κοινές δικαϊκές αρχές οι οποίες είναι ενσωματωμένες στην ενωσιακή έννομη τάξη, οι οποίες έχουν κοινές πηγές στον ευρωπαϊκό συνταγματικό πολιτισμό και τις οποίες ο Haberle εξειδικεύει σε συγκεκριμένες αρχές και αξίες. Οι δικαιϊκές αρχές του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού

---

[200] ΤΣΑΤΣΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ, Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία, Για μια Ε.Ε. των Κρατών, των Λαών, των Πολιτών και του Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Πολιτισμού, Εκδοτικός Οίκος, Α.Α. Λιβάνη, 2007, σελ, 274

[201] ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, ΕΥΓΕΝΙΑ, Η σχέση εθνικού Συντάγματος και Κοινοτικού Δικαίου υπό το πρίσμα του διαλόγου των δικαστών, Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφαλίσεως, Απρίλιος-Μάιος 2010

[202] ΤΣΑΤΣΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ, Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία, Για μια Ε.Ε. των Κρατών, των Λαών, των Πολιτών και του Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Πολιτισμού, Εκδοτικός Οίκος, Α.Α. Λιβάνη, 2007, σελ.275

συναποτελούν το πεδίο του Κοινού Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δίκαιου. Στο πεδίο αυτό υπάρχουν οι κοινές συνταγματικές ρυθμίσεις των κρατών μελών στις οποίες άλλωστε παραπέμπουν όχι μόνο οι συνθήκες αλλά και το δικαστήριο. Άλλωστε κατά τον Haberle και η ΕΣΔΑ αποτελεί βασικό σημείο του Κοινού Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου[203]. Ο ευρωπαϊκός συνταγματισμός προέρχεται από τον εθνικό με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένας πολυεπίπεδος συνταγματισμός με μία πολυεπίπεδη διακυβέρνηση με πολλές ταυτότητες και πολλά κέντρα εξουσίας. Δημιουργείται λοιπόν ένα ευρωπαϊκό συνταγματικό πλέγμα το οποίο αποτελείται από τις κοινές συνταγματικές αρχές που αναλύονται μέσα από το ευρωπαϊκό δίκαιο[204].

Ο ευρωπαϊκός συνταγματισμός προέρχεται από το ίδιο υλικό και με τον εθνικό ευρωπαϊκό συνταγματισμό, συνίσταται δηλαδή στην εναρμόνιση των αρχών της δημοκρατίας, της ελευθερίας και της ισότητας, της λαϊκή κυριαρχία. Αυτό σημαίνει ότι δεν απαιτείται καμιά σύγκρουση για να τον θεμελιώσει. Ο ευρωπαϊκός υπερεθνικός συνταγματισμός προκύπτει ως λογικό απαύγασμα και συνέχεια του εθνικού συνταγματισμού, τον οποίο ταυτόχρονα υποσκάπτει αλλά και ολοκληρώνει. Επιτρέπει τη μεταφορά των δημοκρατικών και δικαιοκρατικών εγγυήσεων στο ευρωπαϊκό επίπεδο διακυβέρνησης διαχεόμενος σε πολλαπλά επίπεδα.

Το ευρωπαϊκό Σύνταγμα ενσωματώνει τις κοινές συνταγματικές αρχές των κρατών μελών και επιδιώκει μία πολυεπίπεδη διακυβέρνηση

---

[203] ΤΣΑΤΣΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ, Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία, Για μια Ε.Ε. των Κρατών, των Λαών, των Πολιτών και του Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Πολιτισμού, Εκδοτικός Οίκος, Α.Α. Λιβάνη, 2007, σελ.280-282

[204] ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, ΕΥΓΕΝΙΑ, Η σχέση εθνικού Συντάγματος και Κοινοτικού Δικαίου υπό το πρίσμα του διαλόγου των δικαστών, Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφαλίσεως, Απρίλιος-Μάιος 2010

της ΕΕ και πολυεπίπεδη δημοκρατία, με σκοπό την άρση του δημοκρατικού, κυρίως όμως του πολιτικού ελλείμματος στην ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα[205].

Η Ευρώπη λοιπόν με την ύπαρξη της αναθεωρεί όλες τις κλασσικές θεωρίες και έρχεται σε επαφή με τα κράτη μέλη μεσω της ευρωποίησης. Καμία από τις έως πρόσφατα θεωρίες (ομοσπονδισμός, λειτουργισμός, διακυβερνητισμός) δεν είναι επαρκής για να εξηγηθεί η ύπαρξη αυτού του ιδιαίτερου μορφώματος. Πλέον στην Ευρώπη, η άσκηση δημόσιας εξουσίας γίνεται από ένα σύστημα με διάφορους φορείς, οι οποίοι αλληλεπιδρούν και έρχονται σε επαφή, καθώς η πολιτική εξουσία διασπάται και αλλάζει μορφές. Η συνεχής διάδραση μεταξύ των εθνικών έννομων τάξεων παράλληλα με τη διάδραση της ευρωπαϊκής έννομης τάξης οδηγούν στη συνεχή διάπλαση ενός ευρωπαϊκού συνταγματικού χώρου. Παράλληλα όμως, η Ένωση σέβεται τις ιδιαιτερότητες κάθε εθνικού κράτους και μάλιστα το κατοχυρώνει στο πρωτογενές δίκαιο και συγκεκριμένα στο άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ.

Είναι λοιπόν ξεκάθαρη η επίδραση του ευρωπαϊκού δικαίου σε κάθε έκφανση του ελληνικού συντάγματος, όμως είναι ακόμα πιο έντονη σε περιπτώσεις τυχόν σύγκρουσης, όπου οι δύο έννομες τάξεις επιδιώκουν να συμπλεύσουν, όπως είναι άλλωστε απαραίτητο. Η σημερινή οικονομική κρίση έχει δημιουργήσει και συνταγματική κρίση αλλά και κρίση αξιών, οι οποίες αποτελούν το σημαντικότερο στοιχείο της Ευρώπης, όμως ίσως μέσα από την κρίση δημιουργηθεί η ευκαιρία να δουν οι ευρωπαίοι πολίτες ότι *«δύναται η Πανευρώπη ενωμένη να σχηματίσει εν ισχυρότατον συγκρότημα, ίσως το ισχυρότερον της γης»,* όπως είπε ήδη από το 1923 ο Ριχάρδος-Νικόλαος Καλλέργης.

---

[205] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Η συνταγματική οικοδόμηση της Ευρώπης από τη σκοπιά του ελληνικού συντάγματος, Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη, Επιμέλεια: Α.Μανιτάκης, Λ.Παπαδοπούλου, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003

8.Βιβλιογραφία

ΑΝΤΩΝΙΟΥ, ΘΕΟΔΩΡΑ, Το θέμα των δημόσιων και μη δημόσιων πανεπιστημίων, άρθρο στη Μεταρρύθμιση στην Ανώτατη Εκπαίδευση, Εκδοτική Επιμέλεια: Δονάτος, Γιαννίτσης, Καζάκος, Μπρεδήμας, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002

ΓΕΡΟΝΤΑΣ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, Η Συνταγματική Προστασία της Ιδιοκτησίας και αναγκαστική απαλλοτρίωση, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993

ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010

ΔΡΟΣΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, Ελληνική Συνταγματική Τάξη και Ευρωπαϊκές Κοινότητες στις Διεθνείς Σχέσεις, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987

ΔΡΟΣΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής θεωρίας, Έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996

ΔΡΟΣΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, Συνταγματικοί Περιορισμοί της Ιδιοκτησίας και αποζημίωση, Προστασία της ιδιοκτησίας και ΕΣΔΑ, Νομική Βιβλιοθήκη- Χάρης Καρατζάς, Αθήνα, 1997

ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, ΜΙΧΑΛΗΣ, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Υπόθεση Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, Κοινοτικό Δίκαιο και Ιδιωτικά Πανεπιστήμια, Το Βήμα, 21/06/2008

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΛΟΥΧΟΥ, ΝΕΔΑ, Ευρωποίηση ΙΙ, Πώς η Λισαβόνα δίνει λόγο στα εθνικά συντάγματα(άρθρο 4, παρ.2 ΣΕΕ), Η Ελλάδα στην Ε.Κ./Ε.Ε.: 1981-2011

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΛΟΥΧΟΥ, ΝΕΔΑ, Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Σύνταγμα : Η «ευρωποίηση» του εθνικού συνταγματικού δικαίου, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική , Τεύχος 3, Δεκέμβριος 2006

ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ, Μελέτες ΙΙΙ, Θεμελιώδη Δικαιώματα και Κοινωνικό Κράτος, 1974-1999, Εκδόσεις Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000

ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, ΞΕΝΟΦΩΝ, Το τέλος του Βασικού μετόχου, 2009

ΛΥΚΟΥΡΕΖΟΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, «Αποτρέπει καταξιωμένους να μπουν στη Βουλή», ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 2001

ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, ΑΝΤΩΝΗΣ, Σύνταγματική Οργάνωση του Κράτους, με στοιχεία πολιτολογείας, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007

ΜΑΡΙΑΣ, ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ, Τα τοξικά πτυχία και το μετέωρο βήμα των ελληνικών πανεπιστημίων μετά τις πρόσφατες αποφάσεις του ΔΕΚ για τα ΚΕΣ, ΕφημΔΔ, 5/2008

ΜΑΤΘΙΑΣ, ΣΤΕΦΑΝΟΣ, ΚΤΙΣΤΑΚΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, ΣΤΑΥΡΙΤΗ, ΛΟΥΚΙΑ, ΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, ΚΑΛΛΙΟΠΗ, Η Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ευρώπη, Με βάση τη νομολογία του Στρασβούργου, Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, Αθήνα, 2006

ΜΕΛΦΟΣ, ΘΑΛΗΣ, Η προστασία των ενοικών δικαιωμάτων κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, 1/2001

ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, ΕΥΤΥΧΙΑ, Η επίδραση του Κοινοτικού Δικαίου στη Δημόσια και Ιδιωτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1996

ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ, Ο ρόλος του ΔΕΚ στην ενοποίηση της Ευρώπης με βάση τις εξουσίες του από το άρθρο 177 της Συνθήκης της Ρώμης, Περιοδικό Δίκη, Φεβρουάριος, 1998

ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, ΠΑΡΟΥΛΑ, Μηχανισμοί Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδόσεις Αντ.Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ, ΔΟΝΑΤΟΣ, Η προσαρμογή στο Κοινοτικό Κεκτημένο σε θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής, Ελληνική Πανεπιστημιακή Ένωση Ευρωπαϊκών Σπουδών, Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Επιμέλεια Ναπολέων Μαραβέγιας, Εκδόσεις Θεμέλιο

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΧΡΗΣΤΟΣ, Η επιρροή του Κοινοτικού Δικαίου στην δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, Ινστιτούτο Συνταγματικών Ερευνών, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, 2002

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Η «δημιουργική αυτοκαταστροφή» του Συντάγματος, ΕΝΕΕΣ, Είκοσι χρόνια από την ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ε. :Απολογισμός και προοπτικές, Εκδόσεις, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2002

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ, Η συνταγματική οικοδόμηση της Ευρώπης από τη σκοπιά του ελληνικού συντάγματος, Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη, Επιμέλεια: Α.Μανιτάκης, Λ.Παπαδοπούλου, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΛΙΝΑ,, Ψήφος αποδήμων και ΕΔΔΑ, Εφημερίδα ΕΘΝΟΣ, 16/03/12

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, Η προστασία των περιουσιακών ενοχικών δικαιωμάτων σε υπερνομοθετικό επίπεδο: μεταξύ νομικής δογματικής και σύγχρονων αναγκών, Το Σύνταγμα, 3/2002

ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, ΕΥΓΕΝΙΑ, Η σχέση εθνικού Συντάγματος και Κοινοτικού Δικαίου υπό το πρίσμα του διαλόγου των δικαστών, Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφαλίσεως, Απρίλιος-Μάιος 2010

ΡΟΖΑΚΗΣ, ΧΡΗΣΤΟΣ, Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Κοινωνία Δικαίου, Η Ευρώπη ως κοινωνία δικαίου: ο ρόλος της Ευρωπαϊκής σύμβασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των οργάνων της, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007

ΣΑΡΜΑΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ, Κράτος και Δικαιοσύνη, Ελευθερία με υπεροχή δικαίου, Η Νομολογία του ΕΔΔΑ, Εκδόσεις, Αντ.Ν. Σάκκουλα, 2003

ΣΑΤΛΑΝΗΣ, ΧΡΗΣΤΟΣ, Η προστασία του δικαιώματος της ιδιοκτησίας – περιουσίας με βάση κυρίως τη νομολογία του ΕΔΔΑ, Αρμενόπουλος 2007

ΣΚΑΝΔΑΜΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ, Ανώτατη Εκπαίδευση και οι Ρυθμίσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άρθρο στη Μεταρρύθμιση στην Ανώτατη Εκπαίδευση, Εκδοτική Επιμέλεια: Δονάτος, Γιαννίτσης, Καζάκος, Μπρεδήμας, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006

ΤΖΕΜΟΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ, Ο Βασικός Μέτοχος, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006

ΤΣΑΤΣΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ, Επίμαχες έννοιες της ευρωπαϊκής ενοποίησης, 1997

ΤΣΑΤΣΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ, Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία, Για μια Ε.Ε. των Κρατών, των Λαών, των Πολιτών και του Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Πολιτισμού, Εκδοτικός Οίκος, Α.Α. Λιβάνη, 2007

ΧΡΗΣΤΟΥ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ, Η προστασία των ενοχικών απαιτήσεων από το άρθρο 17 του Συντάγματος και το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, Δικαιώματα του Ανθρώπου, 41/2009

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2011

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, ΚΟΥΣΚΟΥΝΑ, ΜΕΤΑΞΙΑ, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΡΕΒΕΚΚΑ-ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ, ΠΕΡΑΚΗΣ, ΜΑΝΩΛΗΣ, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη Νομολογία, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011

ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003

ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ, Το Σύνταγμα και ο νόμος 4009/2011 για τη δομή και τη λειτουργία των ΑΕΙ, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2001

ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ, Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και εθνική κυριαρχία, Η απόφαση Μάαστριχτ του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου και οι επιπτώσεις της, ΕΕυρΔ, 1995

ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ, ΜΙΧΑΛΗς, Δίκαιο της ΕΕ, Στοιχεία Συνθήκης της Λισαβόνας, Εκδόσεις, Βας.Ν. Κατσαρού, Αθήνα, 2010

Ηλεκτρονικές πηγές:

EUROPA

http://www.consilium.europa.eu/Documents/treaty-of-lisbon?lang=el

http://europa.eu/about-eu/eu-history/index_el.htm

http://europa.eu/about-eu/basic-information/decision-making/treaties/index_el.htm

http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61964CJ0006:EL:PDF

http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62007CC0213:EL:HTML

ΒΑΡΟΤΣΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ, Η Επίδραση της Νομολογίας Του ΕΔΔΑ στη Διαμόρφωση του Δικονομικού Δικαίου

http://www.varotsoslaw.gr/

Όμιλος «Αριστόβουλος Μάνεσης»

http://www.constitutionalism.gr/html/ent/249/ent.2249.asp

http://www.constitutionalism.gr/html/ent/251/ent.2251.asp

http://www.constitutionalism.gr/html/ent/571/ent.2571.asp#_ftn1

Συνήγορος Καταναλωτή

http://www.synigoroskatanaloti.gr/docs/info/info-Colleges.pdf

Δικαστήριο ΕΕ

http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=60938&pageIndex=0&doclang=el&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=505624,

Βουλή των Ελλήνων

http://anatheorisi.parliament.gr/protaseisAitArthraDetails.asp?dets=1&ArthroID=18

http://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Anatheoriseis-Syntagmatos?sessionRecord=49fc9ea2-7ba4-4ca9-b2e8-b30cea43d91d

Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών

http://www.dsanet.gr/1024x768Auth.htm

http://www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esdd/15/3/784.pdf

http://archive.enet.gr/2001/01/19/on-line/keimena/politics/pol3.htm

Δικαστικές Αποφάσεις

Άρειος Πάγος

Α.Π. 2/1995

Α.Π. 40/1998

Α.Π.1465/2001

ΑΠ. 43/2002

Α.Π. 2244/2005

Α.Π. 6/2007

Συμβούλιο της Επικρατείας

ΣτΕ 4124/1980

ΣτΕ 2809/1997

ΣτΕ 3457/1998

ΣτΕ 58/1999

ΣτΕ 2776/2000

ΣτΕ 3021/2002

ΣτΕ 3242/2004

ΣτΕ 1022/2005,

ΣτΕ 3003/2005

ΣτΕ 3670/2006

ΣτΕ 778/2007

ΣτΕ 158/2008

Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης

C-274/05

C-213/07

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Bramelid και Malmstrom κατά Σουηδίας,

Chassagnou και άλλοι κατά Γαλλίας,

Doyle κατά Ηνωμένου Βασιλείου,

Hilbe κατά Λίχτενσταϊν,

Gaygusuz κατά Αυστρίας,

Lithgow κ.ά. κατά Ηνωμένου Βασιλείου ,

MEGADAT.COM SRL κατά Μολδαβίας,

Pine Valley Developments LTD κ.ά. κατά Ιρλανδίας,

Posti και Rahko κατά Φιλανδίας ,

Smith Kline and French Laboratories v. the NetherlandsAnheuser-Busch Inc. κατά Πορτογαλίας,

Sovtransavto Holding κατά Ουκρανίας,

Van Marle κ.ά. κατά Ολλανδίας,

Yumak και Sadak κατά Τουρκίας,

Λυκουρέζος κατά Ελλάδος,

Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας,

Σιταρόπουλος και Γιακουμόπουλος κατά Ελλάδας, Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης,

ΣΤΡΑΝ και Ανδρεάδης κατά Ελλάδας.